

Jacques Attali

Cum să ne apărăm de crizele următoare

Plural

Colecția PLURAL

Jacques Attali, *Comment nous protéger des prochaines crises*

© LIBRAIRIE ARTHÈME FAYARD 2018

All rights reserved

© 2019 by Editura POLIROM, pentru ediția în limba română

Această carte este protejată prin copyright. Reproducerea integrală sau parțială, multiplicarea prin orice mijloace și sub orice formă, cum ar fi xeroxarea, scanarea, transpunerea în format electronic sau audio, punerea la dispoziția publică, inclusiv prin internet sau prin rețele de calculatoare, stocarea permanentă sau temporară pe dispozitive sau sisteme cu posibilitatea recuperării informațiilor, cu scop comercial sau gratuit, precum și alte fapte similare săvârșite fără permisiunea scrisă a deținătorului copyrightului reprezintă o încălcare a legislației cu privire la protecția proprietății intelectuale și se pedepsesc penal și/sau civil în conformitate cu legile în vigoare.

Pe copertă: © lightsource/Depositphotos.com

www.polirom.ro

Editura POLIROM

Iași, B-dul Carol I nr. 4; P.O. BOX 266, 700506

București, Splaiul Unirii nr. 6, bl. B3A, sc. 1,

et. 1, sector 4, 040031, O.P. 53

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României:

ATTALI, JACQUES

***Cum să ne apărăm de crizele următoare / Jacques Attali;*
trad. și note de Magda Jeanrenaud. – Iași: Polirom, 2019**

ISBN: 978-973-46-7914-0

I. Jeanrenaud, Magda (trad.) (note)

32

Printed in ROMANIA

Jacques Attali

Cum să ne apărăm de crizele următoare

Traducere și note
de Magda Jeanrenaud

POLIROM
2019

JACQUES ATTALI (n. 1943), eseist, doctor în științe economice, a fost timp de zece ani consilier al lui François Mitterrand. Este fondatorul a patru instituții internaționale: Action Contre la Faim, Eureka, Positive Planet și Banca Europeană pentru Reconstrucție și Dezvoltare. A fost inclus de *Foreign Policy Magazine* printre primii 100 de intelectuali publici ai lumii. Dintre numeroasele sale volume amintim *Histoires de l'alimentation*, *Meurtres, en toute intelligence*, *Diderot ou le bonheur de penser* și *Présents parallèles*.

„Să nu cedăm în fața vulgarei slăbiciuni de a huli sau disprețui secolul în care trăim.”

Victor Hugo

„Tactica constă în a ști ce trebuie făcut cînd este ceva de făcut. Strategia constă în a ști ce trebuie făcut cînd nu este nimic de făcut.”

Savielly Tartakover

Ființa omenească este incorigibilă. Când a depășit o criză, fie ea personală sau colectivă, materială sau morală, când a trecut printr-o tragedie, oricît de dramatică va fi fost aceasta, când a învins o boală, când a trecut printr-un doliu sau peste o despărțire, când a supraviețuit unui război, oricît de ucigător va fi fost acela, sau unei catastrofe naturale, ea dorește, de prea multe ori, să creadă că nici o altă dramă nu o va mai atinge vreodată, că nimic înspăimîntător, nici chiar neplăcut nu i se va mai întîmpla; și, mai ales, nici un eveniment asemenea celui de care tocmai a scăpat sau pe care l-a suportat. Ea vrea să creadă că în fața sa se întinde o eternitate fericită. Îi îndepărtează din calea sa pe toți cei care o avertizează că tot ce e mai rău se poate întîmpla și că, dacă nu ia în serios această posibilitate, data viitoare nu va mai avea scăpare.

Fără doar și poate că este ceva specific omului: nu poate tolera ideea că el sau

semenii lui vor face din nou aceleași greșeli. Nu-și poate petrece timpul gîndindu-se că niște catastrofe îl pot atinge, că este muritor și că viața sa se va curma în curînd. Iar dacă se gîndește la toate acestea, de cele mai multe ori o face pentru a se resemna la gîndul că va suporta ceea ce pune în seama altora, în seama fatalității, destinului sau Providenței.

Desigur că regulile comportă și excepții. Excepții fără număr. Mulți înfruntă cu curaj și luciditate adversitățile, pentru că au tras învățăminte din propriile experiențe sau din lecturi. Evocarea catastrofelor deja trăite, de ei sau de înaintașii lor, le amintește neconținut că ele se mai pot repeta. Acționează în consecință, rațional, pentru ei înșiși și pentru cei apropiați, și se apără.

Unii cad chiar în excesul opus și văd răul peste tot, convinși că atît ei, cît și întreaga lume se îndreaptă, orice ar face, spre pierzanie.

În general, optimismul este recomandat din punct de vedere social. În majoritatea societăților, nu este indicat să profetești ceea ce este de rău augur.

Dimpotrivă, totul este orînduit, chiar și din punct de vedere politic, încît să fim încurajați să nu luăm în considerare pericolele

viitorului. Lucru de înțeles: este singura cale de a nu trăi în panică.

Fără doar și poate că este și unul dintre principalele motoare ale Istoriei: găsirea modalităților de a se descotorosi de panică.

Astăzi, mai mult ca niciodată, facem tot ce ne stă în puteri pentru a scăpa de ea. Prin supunerea împăcată la ceea ce ar fi o fatalitate sau prin speranța într-o lume de dincolo mîntuitoare, într-un progres salvator sau chiar într-un om providențial. Iar cei ce nu se mulțumesc cu aceste speranțe tratează panica ca pe o boală, pe care o îndepărtează prin diverse terapii sau cu ajutorul unor substanțe chimice, mai mult sau mai puțin legale.

Totuși, negînd panica, evitînd să cîntărească riscurile, îndopîndu-se cu tranchilizante pentru a deveni indiferent în mod artificial, omul pierde nenumărate șanse de a fi cu adevărat fericit: cum să trăiești în plenitudine o viață împlinită dacă nu capeți conștiința ineluctabilității morții? Cum să supraviețuiești unor pericole pe care refuzi să le vezi? Cum să înlături amenințările pe care nu le înfrunți la timp?

Ceea ce este adevărat în cazul oamenilor este și în cel al națiunilor și civilizațiilor: de-a lungul istoriei, toate supraputerile au intrat, una după alta, în declin pentru că

nu au vrut să conștientizeze riscurile la care se expuneau. Toate imperiile s-au prăbușit, unul după altul, crezându-se de neînvins. Toate civilizațiile au dispărut, una după alta, crezându-se nemuritoare. Iar astăzi, mai mult, specia umană în întregul ei este amenințată, în chiar perioada în care puterea ei atinge apogeul și când pare că îi merge mai bine ca oricând.

Semnele prevestitoare ale iminenței acestor prăbușiri se numesc „crize”, momente paroxistice de aglomerare a contradicțiilor. Ele pot îmbrăca nenumărate înfățișări, toate determinate de acumularea contradicțiilor. În timpul acestor perioade de paroxism, evoluțiile se accelerează, unele înspre tot ce e mai bun, altele înspre tot ce e mai rău. Momentele acestea sînt uneori atît de lungi, încît durează mai mult decît o viață de om: multe vieți încep și se încheie în timpul unei crize, fără să îi fi văzut vreodată sfîrșitul.

Iar cînd refuzi să vezi venirea acestor crize, cînd te iau prin surprindere, atunci ele sînt deosebit de violente.

Aici nu va fi vorba decît despre crizele ce lovesc națiunile, civilizațiile și omenirea; nu și despre cele ce ne pot afecta viețile personale, în afară de cazul cînd ele decurg din participarea noastră la viața socială.

În cele ce urmează va fi vorba în special despre soluțiile la care fiecare dintre noi trebuie să recurgă pentru a supraviețui unei crize societale, nu uneia personale. Chiar dacă, cum vom vedea, principiile ce se pot aplica sînt foarte similare.

Crizele acestea pot îmbrăca opt forme: financiară, economică, socială, politică, geopolitică, ideologică, tehnologică și ecologică.

Astăzi, toate semnele indică iminența unei crize multiforme, ce are concomitent toate aceste înfățișări. Toate semnele anunță chiar posibilitatea unei dezordini extreme, a numeroase momente de panică, a barbariei, a unei prăbușiri a civilizațiilor noastre.

Și totuși, omenirea face totul ca să nu vadă semnele acestor pericole. Iar cînd le vede, procedează, pentru a le întîrzia iminența, la nenumărate manevre de amînare: mai mulți bani, creșterea datoriei, mai multe tergiversări, mai multe divertismente, discursuri și promisiuni. Cu speranța că progresul tehnic, sau „alții”, sau creșterea economică, sau Providența, sau ideologia, sau eliminarea țărilor ispășitori vor rezolva situația.

Și totuși, nimic nu este mai păgubitor decît să așteptăm de la alții rezolvarea problemelor noastre. Este certitudinea dezastrului: crizele nerezolvate la timp, cu luciditate, de cei direct amenințați sfîrșesc prin a se

transforma într-un tsunami atât de puternic, încât nimic nu le mai poate opri. Iar de supraviețuit, nu au supraviețuit decât societățile care nu s-au mulțumit cu sentimentul că ar fi de neînvins sau cu așteptarea unui salvator; adică societățile care au vrut să se pregătească pentru a face față provocărilor viitorului, care au acceptat să conviețuiască cu o oarecare paranoia, să-și poarte singure de grijă și să înfrunte o anumită doză de panică cu brațele deschise.

* * *

Cum stau lucrurile în prezent? Ce s-ar putea întâmpla și când? Vom mai putea să evităm noi crize sau să ne apărăm de ele? La nivel individual? Colectiv?

O dată mai mult, ca de multe alte ori în trecut, fiecare dintre noi, indiferent unde s-ar afla pe planeta noastră, simte foarte bine că trăim un fel de pre-război, de mare fractură, un fel de răsturnare ecologică, financiară, economică, politică, geopolitică, tehnologică, culturală, filosofică, ideologică; și că recurgerea la tergiversări nu va mai fi mult timp posibilă. Tot acum, toate instrumentele de care dispunem pentru a măsura, a face previziuni, a ține sub control sînt pulverizate: imponderabilul dizolvă legile

pieței; natura preia controlul; trecutul și viitorul se răzbună asupra prezentului.

Dat fiind că am anunțat adesea toate acestea, aș putea să obosesc și să nu le mai repet. Cititorii mei ar putea chiar să creadă că pronosticurile mele sînt eronate, de vreme ce catastrofele temute nu s-au petrecut încă. Totuși, dacă-și vor da osteneala să mă citească și să mă recitească, vor vedea că destule evoluții pe care, laolaltă cu alții, le-am prezis s-au produs.

Într-adevăr, am vorbit deja de nenumărate ori despre toate acestea, mai ales în *L'Anti-économique*, *Les Trois Mondes*, *Une brève histoire de l'avenir*, *Survivre aux crises*, *Tous ruinés dans dix ans?* și *Vivement après-demain!*¹. Și, fără îndoială, trebuie să îmi cer iertare pentru că nu am fost în stare să conving, de mai bine de treizeci de ani, determinînd ieșirea din economia energiei, refuzul reificării speciei umane și transformării tuturor relațiilor sociale într-o marfă. Dacă vorbesc din nou despre toate acestea, o fac pentru că evenimentele se

1. Dintre aceste lucrări, a apărut în traducere românească: Jacques Attali, *Scurtă istorie a viitorului*, traducere din limba franceză de Mihai Ungurean, Editura Polirom, Iași, 2007, 2016 (n.tr.).

precipită, amenințările se acutizează, capătă o nouă întorsătură și pentru că este groaznic să nu fii ascultat. Cu atât mai mult când, la modul ironic, multă lume îmi atribuie o putere de care nu dispun.

Astăzi, chiar dacă multe lucruri merg mult mai bine ca odinioară într-un număr mare de domenii – nu doar cel economic și social –, situația se înrăutățește, chiar și comparativ cu criza precedentă, cea financiară, din 2007. Și, repet, de atunci încoace nu a avut loc decît amînarea scadențelor de orice fel: cea financiară prin datorie, cea economică prin șomaj, cea socială prin inegalități, cea politică prin populism, cea geopolitică prin înfruntările iminente, cea tehnologică prin inteligența artificială, cea ecologică prin încălzirea climatică, cea ideologică prin contestarea democrației și amplificarea fundamentalismelor de tot felul.

Dacă nu se face nimic pentru a fi controlate aceste probleme, victimele zguduirilor viitoare vor fi, o dată mai mult, mai ales cei mai săraci și cei mai neajutorați. În timp ce cei mai bogați, cei mai puternici, cei care știu, inițiații vor reuși, măcar provizoriu, să o scoată la capăt. Ba chiar vor profita de pe urma nebuliei lumii, fie și cu prețul înrăutățirii situației celorlalți.

Vom vedea atunci – vedem deja – cum vor înflori din nou „elogiile barbariei” cu care se hrănea elita intelectuală în perioada interbelică. Vom vedea atunci – vedem deja – cum nihilismul își ia revanșa asupra egoismului, dictatura asupra democrației.

Obiectul acestei cărți este să vină în ajutorul fiecăruia – indiferent de nivelul cunoștințelor, averii, puterii, relațiilor – pentru a înfrunta cu luciditate marile scadențe politice, ecologice, economice, financiare, sociale, geopolitice, tehnologice, ideologice de mâine și pentru a profita la maximum de ele.

Pentru că este posibil să ne protejăm împotriva următoarelor crize, să ne protejăm de consecințele lor cele mai dăunătoare și chiar, modificînd modelul nostru de dezvoltare, să profităm de partea lui cea mai bună, pentru a permite umanității să continue să trăiască pe această planetă. Ca să reușim, nu va fi destul să ne închidem după cîteva ziduri înșelătoare: nici protecționismul, nici xenofobia nu vor apăra pe nimeni de o criză financiară sau de o pierdere a libertății și, cu atît mai puțin, de încălzirea climatică.

Dimpotrivă, trebuie să facem neîntîrziat efortul de a înțelege cum stăm, fără să ne mulțumim cu fraze găunoase sau cu invective.

Consider că este de la sine înțeles că nu putem vorbi serios despre soarta și destinul femeilor și bărbaților, naturii și planetei, dreptății și libertății în lipsa unei înțelegeri în profunzime a realităților economice și sociale, științifice și tehnice; ceea ce implică analiza faptelor și a statisticilor, cel puțin în egală măsură cu cea a ideologiilor și a sistemelor politice, care depind de aceasta în foarte mare măsură.

Veți înțelege atunci că nu vom putea rezolva, aici și acum, gravele dificultăți ale lumii de astăzi decât slujind interesul generațiilor viitoare. Pentru că – iar acesta este un fapt esențial – *prezentul nu este altceva decât materializarea efemeră a viitorului.*

Pentru a acționa în interesul celor în viață trebuie mai întâi de toate să ne îngrijim de cei ce vor trăi mâine. Acesta este secretul tinereii sub control a tuturor crizelor viitoare.

Capitolul 1

De ce ne-am îngrijora?
Totul merge foarte bine!

„Totul merge foarte bine”, spun ei, „nu vă îngrijorați, lumea se îndreaptă spre tot ce e mai bun!”. Așa sună discursul elitelor dominante, care se întrec în promisiuni făcute alegătorilor, acționarilor, salariaților, consumatorilor de astăzi și de mâine. Băncile centrale dau astfel publicității mesaje senine și optimiste, promițând o creștere durabilă, fără șomaj și fără inflație; iar guvernele preiau mesajele lor liniștitoare pentru a-i convinge pe cei cu opinii tot mai sceptice.

Se înmulțesc cărțile care explică de ce trebuie să fim încrezători în viitor. Unul dintre principalii oameni de afaceri și mecena al lumii, Bill Gates, tocmai a recomandat una, deosebit de lămuritoare, a unui anume Hans Rosling, intitulată *Factfulness* (și parțial subtitrată în mod explicit: *Și de ce*

*lucrurile stau mai bine decît credeți*¹⁾, care se străduie să explice de ce ne-am înșela concentrîndu-ne asupra știrilor proaste.

De fapt, motivele obiective de a fi optimiști sînt numeroase și merită amintite.

Segmentul populației mondiale aflate în situație de sărăcie extremă (adică trăind cu mai puțin de 1,90 de dolari pe zi, conform definiției date de Banca Mondială) nu a fost nicicînd atît de redus; chiar s-a micșorat de 2,5 ori de-a lungul ultimelor trei decenii și nu mai cuprinde decît 700 de milioane de persoane față de 1,9 miliarde în 1981.

-
1. *Lucrarea, semnată de Hans Rosling împreună cu Ola Rosling și Anna Rosling Rönnlund și publicată sub titlul original *Factfulness. Ten Reasons We're Wrong About the World – and Why Things Are Better Than You Think* (Flatiron Books, New York, 2018), a apărut în traducere românească sub titlul *Factfulness. Zece motive pentru care interpretăm greșit lumea și de ce lucrurile stau mai bine decît crezi*, traducere în limba română de Dana Gheorghe, Editura Publica, București, 2018. Ediția franceză este însă intitulată *Factfulness. Pourquoi le monde va mieux que vous ne le pensez*, traducere în limba franceză de Pierre Vesperini, cu o prefață de Dominique Seux, Flammarion, Paris, 2019 (n.tr.).*

Speranța de viață este mai mare decât oricând; a trecut, în medie mondială, de la 47 de ani în 1950 la 72 de ani în 2018. Rata mortalității infantile a scăzut de la 15% la 3% în aceeași perioadă; malaria practic a dispărut; Ebola este sub control; decesele provocate de SIDA au scăzut practic la jumătate din 2005 încoace. Mai bine de 80% dintre copiii în vîrstă de un an au acces la vaccinuri; în 2018, 21,7 milioane de indivizi au avut acces la tratamente antiretrovirale, adică de trei ori mai mulți decât în 2010. De-a lungul ultimilor douăzeci și cinci de ani, procentul persoanelor dependente de sistemele de asanare periculoase pentru sănătate a trecut de la 57% la 33% din populația mondială.

Numărul de copii raportat la o femeie scade aproape peste tot: în Iran, a trecut de la peste șase în 1984 la mai puțin de trei la finele anilor 1990 și la doi în prezent. În Africa Subsahariană, unde este încă foarte ridicat, a trecut de la 5,1 în 2005 la 4,7 în 2015. Doar Europa face excepție, trecînd de la 1,4 în 2000 la 1,6 în 2015. Aproximativ 300 de milioane de femei din cele mai sărace șaiszeci și nouă de țări au recurs la o formă de contracepție în 2016, ceea ce înseamnă o creștere de 30 de milioane comparativ cu 2012. Tot mai multe

persoane sînt acoperite de o asigurare pentru riscurile principale, în special privind sănătatea. Rwanda, de pildă, a reușit să creeze o asigurare sanitară universală, care acoperă 98% din populație.

Nivelul educației mondiale crește și el: procentul alfabetizării persoanelor care au mai mult de 15 ani era de 86% în 2016, față de 70% în 1980. Între 2000 și 2015, rata școlarizării a trecut de la 84% la 90% în învățămîntul primar și de la 55% la 65% în învățămîntul liceal.

Creșterea economică mondială a atins astăzi cel mai înalt nivel și pare stabilă; capitaluri gigantice sînt disponibile; ratele dobînzilor sînt foarte mici, ceea ce reduce mult costul dobînzilor aferente datoriilor.

Producția alimentară pe cap de locuitor a crescut masiv în ultimii treizeci de ani; stocurile mondiale de grâu cresc continuu din 2013 și probabil că au atins la sfîrșitul anului 2018 nivelul record de 258 de milioane de tone.

Progresul tehnic îndeplinește multe dintre promisiunile făcute în materie de sănătate, orașe inteligente, acces la cunoaștere, transporturi, economie de energie, energii regenerabile, realitate virtuală, biotehnologii, nanotehnologii, cu nenumărate aplicații în domeniul construcțiilor, transporturilor.

sănătății, divertismentului, informației și în nenumărate alte domenii.

În fine, se pare că nu ducem lipsă de materii prime (biomasă, minerale industriale, minereuri metalice, resurse energetice fosile etc.). Iar rezervele cresc: în timp ce în 1950 rezervele de cupru erau puțin sub 100 Mt, ele au atins astăzi cifra de 720 Mt. La fel stau lucrurile și în privința petrolului, precum și în cazul majorității celorlalte materii prime.

Se pare că și puterile actuale dispun de mijloacele necesare evitării declinului: Statele Unite continuă să fie o supraputere pe care nimic nu pare că ar putea să o clatine. Ele încă dispun – și încă de departe – de cel mai mare buget militar mondial, de principala marină și principala aviație de pe planetă; și au lansat chiar de curînd un program militar spațial de foarte mare amploare. Dispun încă, pe termen lung, de prima armată din lume, de o economie în puternică creștere, iar industriile lor ale imaginii impun întregii planete un model cultural care înlesnește vânzarea produselor și consolidarea puterii lor. Din 2009, venitul pe cap de locuitor crește continuu. Îndatorarea imobiliară a americanilor este mult mai sănătoasă decît înainte de criza din 2007.

Adăpostesc încă, în mod durabil, cele mai mari întreprinderi mondiale, cele mai înalte tehnologii; dispun în special de capacitatea de control asupra datelor consumatorilor, inteligenței artificiale, nanotehnologiilor, biotehnologiilor și neuroștiințelor. În fine, politica fiscală a președintelui Trump oferă întreprinderilor americane și mai multe posibilități de creștere economică și de investiții, în timp ce politica lui protecționistă le ocrotește.

În Asia, care va produce în 2050 mai bine de jumătate din PIB-ul mondial, aproape nimeni nu vorbește despre vreun pericol de criză și toată lumea vede secolul XXI ca pe cel al triumfului respectivului continent. Din 2008 încoace, China este la originea unei treimi din creșterea economică mondială. Este pe cale de a deveni o putere militară de nivel foarte înalt. Yuanul este moneda de referință a regiunii. Crizele ce se anunțau par a fi înlăturate: deși au existat multe temeri privind explozia datoriei publice chineze, ea pare acum sub control; tot astfel, datoria sectorului privat nefinanciar este și ea sub control, deși i se prezicea explozia. Marile întreprinderi chineze rivalizează cu concurențele lor americane din domeniul inteligenței artificiale și al comerțului electronic. Concomitent, programul

Noilor Drumuri ale Mătăsii, care urmărește integrarea Chinei în economia mondială, este de douăzeci de ori mai important decît a fost, la vremea sa, planul Marshall pentru Europa; acesta cuprinde mai mult de şaizeci şi cinci de ţări, din Rusia pînă în Singapore, din Malaysia pînă în India, din Israel şi din Golf pînă în întreaga Africă.

India intră în competiţie şi ar putea deveni nu doar cea mai populată naţiune din lume, ci şi o foarte puternică putere economică mondială. Am putea adăuga pronosticuri extrem de optimiste cu privire la Vietnam, Indonezia, Malaysia, Australia, Rusia. Iar acolo unde redistribuirea şi grija pentru educaţie sînt importante, precum în Singapore sau în Bhutan, inegalităţile încep să se reducă.

Nu altceva am putea spune despre Africa, imensă promisiune a viitorului. În 2050, PIB-ul ei îl va depăşi pe cel al Europei; la acea dată, trei ţări africane vor face parte din topul 30 al economiilor mondiale: Nigeria (locul 14), Egiptul (locul 15) şi Africa de Sud (locul 27). 1,4 miliarde de africani vor fi atins nivelul veniturilor claselor de mijloc sau superioare; şi mai bine de 60% din populaţia continentului va fi urbană, alimentînd astfel importante oportunităţi de dezvoltare socială şi economică. Vor trebui

dezvoltate uriașe infrastructuri în materie de energie, transporturi, canalizare, porturi, salubritate. Unele întreprinderi sînt pe cale de a deveni lideri mondiali. Au apărut deja inovații de o importanță majoră, precum plata cu cardul și multe altele în domeniul agricol și al serviciilor.

În fine, Europa nu stă atît de prost pe cît se spune: Uniunea Europeană înseamnă 510 milioane de cetățeni reuniți într-un spațiu democratic reprezentînd un sfert din PIB-ul mondial, într-o societate prosperă, stabilă și pacifică, în care numeroase țări învecinate visează să intre. Împotriva tuturor pronosticurilor, moneda euro continuă să existe și este o monedă solidă și invidiată. Banca Centrală Europeană a făcut mari progrese în ce privește analiza crizelor financiare și a mijloacelor de limitare a impactului lor; a multiplicat instrumentele de control, iar băncile comerciale europene sînt mai solide decît pînă acum. În fine, Uniunea Europeană a început să își reducă dependența față de sursele externe de energie și înaintează pe calea unei integrări mai mari a mijloacelor sale de apărare.

La rîndul ei, guvernarea mondială înregistrează progrese: Europa și Japonia au semnat în iulie 2018 un acord privind zona de liber schimb, acoperind aproape o treime

din produsul intern brut mondial și mai bine de 600 de milioane de locuitori. Numeroase alte acorduri multilaterale au fost încheiate, în special în jurul OCDE, pe terenul fiscalității internaționale. Creșterea capitalului Băncii Mondiale a putut fi îndeplinită fără dificultate. Unele probleme ecologice planetare au fost rezolvate: gaura din stratul de ozon s-a micșorat; în Belize, a doua cea mai mare barieră de corali din lume nu se mai află în pericol; acordul de la Paris, ratificat de o sută șaiszeci și opt de țări, primul acord universal constrângător din punct de vedere juridic în ce privește clima, constituie o cotitură esențială în lupta împotriva încălzirii climatice.

Peste tot, violența este în scădere; atât violența domestică, cât și violența urbană; scade, în ciuda aparențelor, numărul războaielor și al actelor de terorism. În Anglia, s-a trecut de la o rată a omuciderilor anuale de 100 la 100.000 de indivizi în secolul al XIV-lea la 1 în 2018, adică 0,7% din numărul deceselor anuale. Începînd din 1989, media numărului de victime ucise în conflicte în lume se ridică la 0,5% la 100.000 de combatanți, adică 0,21% din cifra tuturor deceselor anuale. Catastrofele naturale nu reprezintă decît 0,01% din cifra tuturor deceselor anuale; terorismul, 0,05%, prăbușirile avioanelor, 0,01%; iar accidentele nucleare, 0%.

Multe dictaturi s-au prăbușit în America Latină, în Africa sau în Asia în ultimii treizeci de ani. Printre ele, republicile comuniste din fosta Uniune Sovietică, Regimul Apartheid din Africa de Sud, dictaturile argentiniană, braziliană, nigeriană, indoneziană, irakiană, afgană, pakistaneză, keniană, liberiană și multe altele.

În plus, peste tot înfloarește dorința altruismului și pozitivității; numeroși tineri, mai mulți ca oricând, se angajează în acțiuni în slujba altora, fără să încerce să obțină vreun profit; unele întreprinderi se culpabilizează, cu mai multă sau mai puțină onestitate, pentru că produsele lor nu sînt etice sau fabricate în spiritul eticii.

În fine, nu ne-am putea oare liniști, dacă ne temem totuși de izbucnirea unor noi crize, observîndu-le pe cele din trecut? Nu au fost ele oare învinse, rînd pe rînd, prin progrese tehnice fabuloase sau prin dezvoltarea unor noi instrumente de politică economică și socială? Iar noi progrese tehnice, și mai fabuloase, nu sînt oare anticipabile în viitor?

Una peste alta, catastrofiștii se înșală oare cu desăvîrșire? Să fie oare optimismul de rigoare? Progresul reprezintă oare viitorul umanității? Barbaria să fie oare definitiv evacuată înspre mlaștinile Istoriei?

Vom vedea oare cum creșterea economică va continua la infinit? Pacea universală și eternă se ascunde oare la colțul străzii? Clima se va stabiliza oare pentru binele tuturor?

În unele țări, în unele sfere ale societății, astfel de întrebări nu se pun. Cine vorbește despre șomaj în Québec? Despre dificultățile sistemului de învățământ în Finlanda? Despre pericolele recesiunii în Singapore? Despre problemele ecologice în Costa Rica?

Optimismul acesta există și este exprimat aproape oriunde. De către cei bogați, desigur. Și de cei care văd lumea din laboratoarele și startup-urile lor. Îl regăsim cu precădere în Statele Unite, în Silicon Valley, în India, în China și chiar în Europa, printre adepții unei noi religii, cea a tehnologiei triumfătoare și a startup-urilor promițătoare. El este exprimat într-un număr incredibil de ziare, reviste, cărți, conferințe, dezbateri ce alcătuiesc o ideologie liniștitoare, planetară și, în același timp, arogantă.

Și totuși, chiar și în aceste sfere, încep să se facă auzite primele voci critice sau, în orice caz, îngrijorate: ele știu – și nu sînt singure – că nici un copac nu crește pînă la cer, că promisiunile lor sînt imposibil

de respectat, că noi crize, noi izbucniri de violență vor amenința. Amenință deja. Că o gravă criză climatică nu mai poate fi practic evitată.

Capitolul 2

Nebunia lumii

În ciuda celor spuse mai sus, ar trebui să fii orb pentru a nu vedea tot ceea ce, în giganticele răsturnări aflate în curs de desfășurare, reprezintă amenințări, imediate sau pe termen mai lung, pentru fiecare dintre noi, pentru țările noastre, pentru natură, pentru omenire. Dar și pentru a nu lua act de incredibila lipsă de pregătire mentală, culturală, geopolitică, politică a întreprinderilor și politicienilor ce se confruntă cu aceste provocări.

Mai întâi de toate, optimismul însuși este totdeauna problematic. „Paradoxul liniștii”¹,

-
1. Hyman Minsky vorbește adesea despre *tranquility*, termen ce trebuie luat, cum arată și autorul în mai multe rânduri, în cărțile sale, în sensul de *stability*, cf. Hyman Minsky, *Can „It” Happen Again? Essays on Instability and Finance*, Routledge Classics, New York, 1982, 2016. Dacă Minsky vorbește constant despre

frumoasa formulă a lui Hyman Minsky, marele economist american pe nedrept neglijat, explică cum crizele își găsesc foarte des originea într-un climat unde, ca astăzi, un ansamblu de indicatori incită la optimism; și, în consecință, unde nimeni nu face nimic pentru a se pregăti să înțeleagă, să prevadă, să înfrunte sau să deturneze amenințările lumii, pe care mulți alți indicatori le anticipază totuși.

tranquility (este cunoscută și formula sa, celebră, *stability is destabilizing*), în schimb, sintagma „paradoxul liniștii” (*paradox of tranquility*) i se datorează, de fapt, lui Marc Lavoie, care, preluând ideile lui Minsky și sintetizându-le, le-a „retradus” în acest mod, cf. *Encyclopedia of Political Economy*, vol. 2, ed. Phillip Anthony O’Hara, Routledge, London & New York, 1999, 2001, p. 832, și Marc Lavoie, „Minsky’s Law or the Theorem of Systemic Financial Fragility”, *Studi Economici*, vol. 29, nr. 41, 1986, pp. 3-28. Cf. și Hyman Minsky, „The Financial Instability Hypothesis: An Interpretation of Keynes and an Alternative to «Standard» Theory”, *Nebraska Journal of Economics and Business*, vol. 16, nr. 1, pp. 5-16, 1977, și Marc Lavoie, *Post-Keynesian Economics: New Foundations*, Edward Elgar Publishing, Massachusetts, 2014 (n.tr.).

De fapt, în multe domenii, oamenii se află exact în situația unui refuz de a accepta dramele trecutului, prezentului și viitorului. De pildă, unii contestă că Shoah a existat; sau refuză să accepte că milioane de oameni mor și astăzi de foame; sau neagă pericolele climatice.

Există două feluri de pericole ale viitorului: unele sînt identificate ca fiind posibile, și doar ocurența lor este nesigură și imprevizibilă (precum prăbușirea unui pod aflat într-o stare proastă, un șoc financiar, o foamete, o penurie de materii prime, un război mondial sau schimbarea climatică); sînt așa-numitele evenimente „cunoscute-necunoscute”. Altele nu sînt clar identificate, iar ocurența lor este și ea imprevizibilă. Sînt numite „necunoscute-necunoscute” (de pildă, o pandemie mondială a unei boli rare ori necunoscute sau o coliziune cu un meteorit sau orice alt fenomen la care nici măcar nu ne-am gîndit și care ar putea provoca imense tragedii).

Să ne concentrăm în cele ce urmează asupra pericolelor „cunoscute-necunoscute”. Ele sînt destul de numeroase ca să merite să ne oprim asupra lor. Și ele dezvăluie ceva asemănător unui început de dereglare, unei nebunii a lumii.

Bogațiile sînt din ce în ce mai concentrate

Capitalismul modern (și el este astăzi prezent la nivel planetar) provoacă, în absența unui proces eficient și global de redistribuire, o formidabilă concentrare a bogăției. Cei mai bogați nu mai sînt, ca în trecut, doar deținătorii rentelor funciare, ci și finanțatorii, întreprinzătorii, inovatorii, artiștii și alți actori ai lumii divertismentului. Mai exact, este vorba de cei inițiați și de cei ce gravitează în jurul lor.

Fără să ne înecăm în cifre, iată faptele; ele sînt copleșitoare: 1% din cei mai bogați oameni ai lumii au perceput 21% din venitul mondial în 2016, față de 16% în 1980. Veniturile celor mai bogați 0,001% au crescut cu 250% între 1982 și 2016. Numai în țările membre ale OCDE, venitul mediu al celor mai bogați 10% este astăzi de zece ori superior venitului mediu al celor mai săraci 10%. În Orientul Mijlociu, cei mai bogați 10% acaparează aproape două treimi din venitul național. În China, percentila superioară deținea, în 2018, 30% din patrimoniu, față de 15% în 1995. În Rusia, cei mai avuți 1% dețin 43% din patrimoniu, față de 22% în 1995.

Depunătorii și, mai ales, cei care, inițiați, au știut să-și plaseze banii la Bursă sau au recurs la consilierea fondurilor de investiții utilizând modele sofisticate au asistat la multiplicarea patrimoniului lor de zece ori și chiar de o sută sau de o mie de ori în ultimii zece ani.

În 2017, 500 de miliardari posedau 5.300 de miliarde de dolari, față de 4.400 de miliarde de dolari la finele anului 2016. Averea unuia dintre ei, Jeff Bezos, a trecut de la 32 de miliarde de dolari în 2014 la 150 de miliarde de dolari în 2018. Yang Huiyan, acționar majoritar al grupului chinez specializat în afaceri imobiliare Country Garden Holdings, a asistat la creșterea averii sale, la Bursă, cu 6,1 miliarde de dolari, într-o singură săptămână.

Unii finanțatori au geniul să profite, pentru a face avere, de pe urma ecarturilor de valoare, pe o perioadă foarte scurtă, ale unui titlu sau chiar a unui pariu pe creșterea sau scăderea valorii unei acțiuni sau a unei strategii complexe de investiții.

Sărăcia extremă (mai puțin de 1,9 dolari pe persoană) atinge aproape 2% din populație în Statele Unite, mai mult de 20% în India, 53% în Nigeria și 75% în Madagascar. Aproape 10% din copiii din lume continuă să muncească ilegal. Procentul populației

care suferă de foame continuă să fie de 11,7% în Asia, de 20% în Africa (în Africa Orientală, 33,9%) și de doar 6,6% în America Latină și în Caraibe. Între 2016 și 2017 sărăcia extremă a crescut: încă 38 de milioane de persoane suferă de foame, în mare parte din cauza conflictelor și a diferitelor șocuri climatice. Foametea lovit unele regiuni din Sudanul de Sud și a atins nord-estul Nigeriei, Somaliei și Yemenului.

Sărăcia relativă (care corespunde unor venituri cu 60% inferioare față de venitul mediu) atinge 22% din locuitorii țărilor dezvoltate, dintre care 17% în Europa și 14% în Franța. Dacă o măsurăm și în țările nedezvoltate, ajungem să afirmăm că mai bine de 2,5 miliarde de indivizi trăiesc fie sub pragul internațional al sărăciei extreme, fie sub un prag de sărăcie relativă caracteristic fiecărei țări în parte.

Lucrurile sînt și mai clare în materie de educație: chiar dacă au avut loc progrese din anii 2000 încoace, mulți copii continuă să nu meargă la școală. Conform Națiunilor Unite, în 40 din 93 de țări examinate, mai puțin de 50% dintre copiii cei mai săraci merg la școala primară. În 57 de țări din 127 studiate, mai bine de 50% dintre tineri nu au încheiat studiile liceale. În Africa Subsahariană, 60% dintre cei mai săraci

tineri cu vîrsta cuprinsă între 20 și 24 de ani au fost școlarizați mai puțin de patru ani. Și încă ar mai trebui analizat ce vor fi putut să învețe în acele școli supraîncărcate, cu profesori prost pregătiți și fără materiale didactice. Tot astfel, formarea permanentă este rezervată celor mai bogați: în chiar interiorul OCDE, 60% dintre cei mai calificați pot beneficia de o formare profesională în timp ce, pentru cei mai puțin calificați, cel mai bun procent este obținut de Suedia, cu doar 20%.

Clasele de mijloc sînt astfel afectate, proletarizate de muncă, pauperizate de prețul locuințelor: în cazul lor, nu se pune problema cumpărării unui apartament într-un cartier dintr-un oraș mare, oriunde în lume.

Infrastructurile nu mai sînt întreținute

Infrastructurile sînt tot mai puțin întreținute. Din lipsă de mijloace, este prelungită exagerat durata de viață a podurilor, drumurilor, centralelor nucleare, barajelor.

Nu se construiesc destule uzine de desalinizare și de epurare a apei. Conductele nu sînt suficient de bine întreținute.

În Statele Unite, la un total de 600.000 de poduri rutiere, 217.000 sînt recenzate ca fiind deficiente. Dintre ele, 60.000 prezintă un pericol structural. Faptul a avut deja consecințe dramatice: mai multe catastrofe feroviare (opt morți și două sute de răniți în Philadelphia, în mai 2015; un mort și o sută paisprezece răniți la Hoboken, New Jersey, în septembrie 2016) și prăbușirea unui pod, la Minneapolis, în 2007. Numai pe rețeaua feroviară gestionată de Amtrak¹, s-au produs 178 de deraieri între 2000 și 2016, dintre care 73 ar fi legate de starea șinelor.

În Franța, din cele 12.000 de poduri ale rețelei rutiere naționale, 4.000 ar avea nevoie de renovări (30%); iar 7% (dintre poduri și tuneluri) prezintă un pericol de prăbușire. În Germania, se consideră că 2.500 de poduri rutiere comportă „insuficiențe”.

În alte regiuni ale Europei, numeroase infrastructuri, prost întreținute, încep să dea semne de slăbiciune. Astfel, tragedia de la Genova, din august 2018, constituie un simbol exemplar privind prioritatea acordată

1. Amtrak (National Railroad Passenger Corporation) este o companie de cale ferată americană, controlată în întregime de Guvernul Statelor Unite (n.tr.).

fluxului (circulației) față de stocuri (viaductul ce permite circulația fluxului).

Șomajul nu scade

În țările unde este măsurată rata șomajului, în special în Europa, acesta continuă să fie adesea superior nivelului de dinainte de precedentă criză din 2007, în special în cazul tinerilor; în Spania și în Italia, el depășește o treime în cadrul acestor clase de vîrstă. În unele cartiere din orașele acestor țări, mai bine de jumătate dintre tineri rămîn în șomaj pe termen lung, unii dintre ei nu au cunoscut decît șomajul toată viața.

În iunie 2018, 15,2% dintre tinerii europeni (cu excepția studenților) erau în șomaj în Uniunea Europeană și 16,9% în zona euro. În Malta, rata șomajului tinerilor este cea mai mică (5,5%); în mai 2018, în Germania, era de 6,2%, în Țările de Jos, 7,2%, iar în Estonia, 7,9%; rata este de 42,3% în Grecia, 34,1% în Spania și 32,6% în Italia.

În Franța, situația este deosebit de gravă. 29% dintre tinerii din cartierele prioritare (ZUS¹) părăsesc sistemul școlar fără

1. Zonă urbană sensibilă (n.tr.).

diplomă, față de 16% pentru cei din afara ZUS. Doar 22% dintre copiii de muncitori au diplome universitare, față de 75% în cazul copiilor cadrelor superioare; rata șomajului tinerilor fără diplome din mediile defavorizate este cu zece puncte mai mare decât cea a tinerilor mai favorizați; la trei ani după obținerea diplomelor, 71% dintre copiii cadrelor superioare au serviciu, față de doar 55% în cazul copiilor de muncitori sau funcționari; la trei ani după terminarea formării lor și intrarea în viața activă, tinerii care locuiesc în ZUS sînt șomeri în procent de 34%, comparativ cu 12% din cei ce trăiesc în exteriorul ZUS.

În alte țări, rata șomajului este mascată de jocul statisticilor: în Statele Unite, de exemplu, nu sînt contabilizați nici cei aflați în închisori, nici cei aflați în spitalele psihiatrice, nici cei fără adăpost; ceea ce reprezintă un segment important din populația aflată la vîrsta angajării.

În numeroase domenii, tehnologia continuă să elimine un mare număr de locuri de muncă. În uzine și birouri, informatizarea suprimă locurile de muncă. Site-urile de turism au redus nevoia tradițională de agenți de turism; programele fiscale de calculator au eliminat zeci de mii de posturi

de contabili; secretarele și operatorii de telefonie sînt înlocuiți de softuri.

Statute din ce în ce mai precare

În aceste economii de piață din ce în ce mai competitive, totul devine din ce în ce mai precar: contractul de muncă, rezidența, relațiile, căsătoria, carierele politice și artistice.

Într-un interval de treizeci de ani, cifra slujbelor precare din Occident aproape că s-a triplat, în schimb durata medie a unei angajări s-a micșorat. În Franța, începînd cu jumătatea anilor 1980, procentul tinerilor ieșiți de mai puțin de cinci ani din sistemul educativ și care au un serviciu precar a trecut de la 17% la 35,5%.

Și obiectele sînt din ce în ce mai precare: durata medie de viață a unui laptop este în medie de doi pînă la cinci ani; a televizoarelor, de șapte pînă la zece ani; mașinile de spălat sînt programate să dureze aproximativ doisprezece ani, iar o imprimantă, între patru și șase ani.

Sănătatea mondială este încă precară

În ciuda rezultatelor foarte bune menționate mai sus, problemele de sănătate din lume sînt departe de a fi sub control: în Africa, 115 persoane mor în fiecare oră din cauza bolilor provocate de o proastă asanare, o igienă insuficientă sau de apa contaminată; 1,8 milioane de persoane, dintre care 90% copii sub 5 ani, mor în fiecare an din cauza bolilor diareice. Aproape jumătate din populația mondială nu beneficiază de o asigurare completă a serviciilor de sănătate de bază. În fiecare an, 100 de milioane de persoane intră în sărăcie extremă din cauza cheltuielilor pentru sănătate ce cad în seama lor. Doar 29% din populația mondială dispune de acces la o asigurare socială globală, iar 71%, adică 5,2 miliarde de persoane, nu sînt sau nu sînt decît parțial acoperite. 55% din populație nu beneficiază de nici o protecție socială. Doar 41,1% dintre mamele de nou-născuți primesc o alocație de maternitate, iar 83 de milioane de noi mame nu au acces la nici una.

În 2017, 325 de milioane de persoane trăiau cu o infecție cronică cu virusul hepatitei B sau C. 36,9 milioane de persoane mai trăiesc încă cu HIV. 10,4 milioane de

persoane au contractat tuberculoză, iar 1,7 milioane de persoane au murit din această cauză; diabetul a ucis 1,6 milioane de persoane în 2016, comparativ cu mai puțin de un milion în 2000.

În 2017, supraponderalitatea afecta 2,2 miliarde de persoane. Mai bine de 70% dintre americani sînt supraponderali și mai bine de 30% din populația americană este obeză. Aproape 40% dintre americanii de peste 20 de ani sufereau de obezitate în 2016, în timp ce procentul era de 34% în 2007. Cei mai mulți copii obezi se află în China și India.

În lume, aproape 300 de milioane de persoane suferă de depresie, dintre care 60 de milioane de tulburări afective bipolare, 47,5 milioane de demență, 21 de milioane de schizofrenie. 76% pînă la 85% din locuitorii țărilor cu venit mic sau intermediar care suferă de tulburări mintale nu dispun de protecție socială (față de 35% pînă la 50% în țările cu venit ridicat). În 2015, existau mai bine de 250 de milioane de consumatori de stupefiante. Statele Unite se află în fruntea clasamentului țărilor care utilizează cea mai mare cantitate de opioide pe cap de locuitor, cu un procent de două ori superior celui din Germania, clasată pe locul al doilea, și de șapte ori superior celui

din Regatul Unit al Marii Britanii, clasat pe locul al treilea. Situația aceasta creează o cerere crescîndă de droguri, ai căror principali furnizori rămîn țările Americii Latine, din ce în ce mai cangrenate de această economie criminală.

Per total, speranța de viață începe să scadă în unele țări. În special în Statele Unite, rata mortalității bărbaților albi cu vârste cuprinse între 45 și 54 de ani crește cu 0,5% anual din 1999 încoace; iar speranța de viață a americanilor a scăzut cu 0,1% pe an în 2015 și cu 0,1% pe an în 2016, de la 78,8 la 78,6, după un vîrf de 79 de ani atins în 2014.

Materiile prime încep să se rărească și să devină precare

De la începuturile umanității, omul transformă resurse gratuite în produse de consum, cu ajutorul mașinilor care funcționează pe bază de energie. Ea distruge astfel tot mai multe stocuri pentru a produce tot mai multe fluxuri, bunuri și deșeuri.

Cifrele sînt înspăimîntătoare: umanitatea consuma 7 Gt de materii prime în 1900, 50 Gt în 2000 și 86 Gt în 2018. Iar unele

materii prime, dintre cele mai importante, încep să lipsească.

Cele mai precare sînt „pămînturile rare”, adică unele metale, printre care scandiul, ytriul și lantanidele, a căror producție este monopolizată de cîteva națiuni. China produce 95% din pămînturile rare.

Cobaltul reprezintă o altă miză majoră: rezervele mondiale ale acestui metal strategic se găsesc mai ales în Republica Democrată Congo (50%), în Australia (20%) și Cuba (14%). China rafinează 50% din aceste rezerve. Este utilizat cu precădere la fabricarea aliajelor rezistente la coroziune, ca și la unele acumulatori, la fabricarea bateriilor de telefoane și vehicule electrice. Constituie de asemenea un element esențial pentru magneți și suporturi magnetice.

Unele sectoare sînt mai amenințate decît altele: industria europeană de apărare – care utilizează treizeci și nouă de materii (treizeci și unu de metale, dintre care trei prețioase, cinci pămînturi rare și trei minerale), dintre care paisprezece sînt în totalitate importate, iar șase în proporție de mai bine de 80% – este în mod special amenințată.

Aerul este din ce în ce mai poluat

Emisiile umane de gaz carbonic nu scad. În 2017, emisiile mondiale de dioxid de carbon generate prin producția de energie atingeau 32,5 Gt.

Începînd cu anul 2000, pădurile primare au pierdut 6 milioane de hectare anual și pot să absoarbă într-o măsură mai mică emisiile de gaz carbonic.

Chiar și informatizarea, care se presupune că ar economisi energia, produce noi emisii de gaz carbonic și de căldură pentru a gestiona centrele de stocare a datelor. Anual, amprenta internetului echivalează cu 609 milioane de tone de gaz cu efect de seră, adică echivalentul a ceea ce produce ansamblul zborurilor civile mondiale.

La toate acestea se adaugă metanul produs de crescătoriile de animale, de solurile inundate ale orezăriilor – de douăzeci de ori mai toxice decît gazul carbonic.

Marea este din ce în ce mai poluată, iar peștii se răresc

20 de miliarde de tone de deșeuri sînt aruncate anual în mări și lacuri, dintre care aproape 10 milioane sînt deșeuri din plastic.

Lumea produce anual 5.000 de miliarde de pungi de plastic și aproape tot atâtea sticle. Un singur fabricant mondial de băuturi carbogazoase utilizează anual 100 de miliarde de sticle din plastic.

Pesticidele, nitrații, fosfații, plumbul, mercurul, zincul, arsenicul sfîrșesc, împreună cu materialele plastice, prin a se regăsi în flori și în mare. Acolo provoacă proliferarea algelor. 28% din pești și o treime din stridiile și midiile consumate în Europa conțin material plastic.

Toate acestea au creat deja patru sute de „zone moarte” sau hipoxice, unde lumina nu mai pătrunde, ceea ce împiedică fotosinteza și reduce producerea oxigenului: aceste zone sînt situate în principal în Oceanul Pacific, Marea Baltică, pe coastele Namibiei, în Golful Bengal și Golful Mexic. În „Vortexul deșeurilor din Nordul Oceanului Pacific”, în special, se găsesc mai bine de 7 milioane de tone de deșeuri, răspîndite pe o suprafață de 3,4 milioane de kilometri pătrați (adică de aproape șase ori suprafața Franței).

Planeta este din ce în ce mai deteriorată

Pe întreaga planetă, de-a lungul ultimilor cincizeci de ani, 60% din mediile naturale au fost degradate prin urbanizare, dezvoltarea infrastructurilor de transport și supraexploatarea resurselor.

Recifele coraliene au fost distruse în proporție de aproape 20% din cauza poluării și exploatării mării. Conform WWF¹, populația de animale marine a scăzut la jumătate între 1970 și 2012.

În plus, folosirea pesticidelor afectează populațiile de albine, insectele auxiliare, rîmele, rozătoarele, păsările, peștii. 96% din apele de suprafață și 61% din pînzele freatice conțin pesticide. Ele intoxică anual 3 milioane de persoane. Ritmul actual de extincție a speciilor vii este de cel puțin o sută pînă la două sute de ori (chiar de zece mii de ori, după unii specialiști) superior

1. World Wide Fund for Nature este actuala denumire a World Wildlife Fund, organizație neguvernamentală întemeiată în 1961 ce își propune să militeze pentru oprirea degradării planetei, pentru conservarea naturii și refacerea ecologică a mediului natural (n.tr.).

ritmului istoric mediu de extincție și de reînnoire a speciilor.

Clima se degradează

Încălzirea climatică constituie un fapt tragic și indiscutabil.

Temperatura medie mondială a crescut cu $0,85^{\circ}\text{C}$ între 1880 și 2012. Probabil că perioada 1983-2012 a fost cea mai caldă din ultimii o mie patru sute de ani. În mai puțin de patruzeci de ani, temperatura medie a oceanelor la suprafață (primii 75 de metri) a crescut cu $0,44^{\circ}\text{C}$.

În consecință, între 1901 și 2010, nivelul mării s-a ridicat cu 19 centimetri. Bangladeshul și Delta Mekongului se confruntă deja cu creșterea nivelului mării: la fiecare metru de apă suplimentar, 7% din terenurile agricole vietnameze ar putea fi inundate. În Arctica, banchiza s-a îngustat cu 11% între 1979 și 2012.

Fiecare grad suplimentar al temperaturii medii ar reduce cu aproximativ 6% randamentul grâului. În ce privește orezul, scăderea ar fi de 3,2%, iar pentru porumb, de 7,4%.

Apa potabilă lipsește

Este fără îndoială vorba de una dintre cele mai importante, cele mai vitale și cele mai puțin mediatizate penurii.

Consumul mondial de apă potabilă a crescut de șase ori în cursul ultimilor o sută de ani; agricultura reprezintă 70% din consumul mondial de apă. O resursă subterană din trei este în curs de supraexploatare. Irigațiile, evoluțiile climatice, creșterea demografică, dezvoltarea economică, evoluția modurilor de viață și de consum explică această situație.

Producția de carne este deosebit de consumatoare de apă: sînt necesari 13.500 de litri de apă pentru obținerea unui kilogram de carne de vită; în timp ce 590 de litri de apă sînt suficienți pentru a produce un kilogram de grîu, 524 de litri de apă pentru un kilogram de orz și 454 de litri de apă pentru un kilogram de porumb.

În plus, 80% din apele uzate (industriale și municipale) sînt deversate în mediu fără nici o tratare, alterînd astfel calitatea globală a apei potabile și, ca atare, disponibilitatea ei.

Astăzi, mai bine de 2,7 miliarde de ființe umane nu au acces la apă cel puțin o lună pe an; este cazul a trei locuitori din patru

în Orientul Mijlociu. 1,9 miliarde de oameni se află astăzi într-o situație de „penurie de apă” (definită când prelevările totale ale utilizării umane se situează între 20% și 40% din totalul resurselor de apă de suprafață regenerabile disponibile) sau de „gravă penurie de apă” (peste 40%).

În Africa, mai ales în Africa Subsahariană, peste un sfert din populație trebuie să petreacă mai bine de treizeci de minute dus-întors pentru a căuta puțină apă. 4,5 miliarde de persoane sînt lipsite de servicii de asanare gestionate în mod corect; 80% din apele reziduale revin în ecosistem fără nici un fel de tratare.

Peste 300 de milioane de persoane din Africa Subsahariană trăiesc într-un mediu unde apa este greu de găsit. Per ansamblu, Africa dispune de mai puțin de 1.000 m³ de apă pe locuitor și pe an.

Migrațiile se accelerează

În 2017, peste 250 de milioane de persoane, adică peste 3% din populația mondială, nu mai trăiesc în țara lor natală, față de 220 în 2010. Dintre acestea, 106 milioane s-au născut în Asia. Conform statisticilor ONU, în 2014, 125 de milioane dintre acești migranți

se deplasaseră spre Nord (venind dinspre Sud sau dinspre Nord), iar 110 milioane se deplasaseră spre Sud (venind dinspre Sud sau dinspre Nord). Un nou flux masiv circulă în America Latină, venind dinspre Venezuela.

Începînd din 2014, 1,8 milioane de refugiați s-au alăturat celor 515 milioane de locuitori ai Europei, cu un vîrf de un milion atins în 2015.

În Franța, între 1921 și 1931, străinii reprezentau peste 50% din creșterea populației, cu o medie anuală de 123.000 de imigranți suplimentari, raportat la o populație de 40 de milioane de locuitori; începînd din anii 1970, balanța migratorie franceză nu mai este decît de 50.000 pînă la 100.000 de persoane anual, raportat la o populație ce depășește 60 de milioane, adică un contingent din creșterea populației franceze mult mai mic decît acum un secol.

Valorile democrației sînt contestate

În acest context, democrația este pusă la încercare: ea este din ce în ce mai puțin considerată un sistem ideal de guvernare.

Mai întîi de toate, unele dintre vechile elite care alcătuiau cadrele superioare ale Republicii sînt îndepărtate de la putere; în

special cele responsabile pentru unele meserii esențiale, însă masiv proletarizate, precum cele din educație și sănătate.

Bogații transformă democrațiile în plutocrații: ei reușesc să facă în așa fel încât deciziile colective să fie luate exclusiv în funcție de interesele lor, chiar dacă ceilalți alegători consideră că au și ei un cuvânt de spus. În special bogații impun decizii puțin conforme cu exigențele ecologice planetare, pentru că se pot ține departe de consecințele pe termen scurt ale unei înrăutățiri climatice.

În plus, în timp ce piața s-a globalizat, democrația presupune existența unor frontiere; zi de zi, globalizarea piețelor goleşte tot mai mult democrațiile de sens. Înglodate în mici scandaluri, purtând grija unei populații schimbătoare, guvernele democratice nu-și mai acordă timpul de a fi nepopulare pe termen scurt și de a acționa pe termen lung. Iar piețele financiare, ele însele globalizate, dictează propriile legi și impun o concurență ce duce la scăderea retribuirii muncii și a impozitelor pe capital.

În fine, instrumentele de măsură se golesc tot mai mult de sens: oamenii își dau foarte bine seama că operațiunile contabile nu mai înseamnă nimic. PIB-ul nu măsoară degradarea mediului, nici timpul petrecut în activități de divertisment sau în conversații pe

rețelele sociale. Tot astfel, el nu evaluează nici educația, nici speranța de viață, nici starea naturii. Prin urmare, conducătorii, oricît de onești vor fi fiind ei, sînt percepuți ca niște marionete în mîinile bogaților și ale impostorilor.

În consecință, peste tot în lume, democrația este atacată, guvernele sînt greu de format, iar elitele administrative și economice sînt puse la zid, sub acuzația de a nu fi rezolvat problemele enumerate mai sus și de a se supune pretențiilor bogaților și ale mass-mediei.

Asistăm la apariția explicită a ideii că democrația nu mai este de actualitate, că trebuie trecut la altceva. Date fiind înclinația ei pentru compromis, toleranța pentru ideile celorlalți și refuzul fanatismului, democrația este văzută ca fiind incapabilă să facă popoarele să viseze, să le călăuzească pe înălțimi.

Iar de vreme ce a eșuat, alte discursuri se fac auzite, dînd prioritate identității în detrimentul deschiderii, securității în detrimentul libertății, tradiției în detrimentul inovației, vehemenței în detrimentul rațiunii.

La fel ca în alte perioade întunecate ale Istoriei, asistăm la glorificarea celor puternici, a doctrinelor fanatice, a ideologiilor intolerante.

Aceste evoluții trebuie reasezate într-o perspectivă pe termen lung

Dacă încerc să reasez această situație în contextul lecturii mele asupra Istoriei pe termen lung, așa cum o construiesc eu de la o carte la alta, ea s-ar înscrie mai întâi în mișcarea planetară înspre triumful libertății individuale, a fiecăruia pentru sine, a narcisismului, a triumfului banului, a reificării relațiilor umane, a dezvoltării protezelor, însoțind o extindere a teritoriului economiei de piață și o restrângere a celui al democrației.

Ea se înscrie, în mod fundamental, într-o prioritate crescândă acordată prezentului asupra trecutului și viitorului. Într-o voință tiranică a celor în viață de a profita de lume, distrugând ce a fost ea și ce ar putea să fie. Preocupați numai de fluxuri, care reprezintă clipa, și nu de stocuri, care întruchipează Istoria. Distrugând moștenirea, nelăsând nimic generațiilor viitoare.

Așa arată noua barbarie a lumii: este întemeiată pe un egoism absolut, refuzând strămoșilor și urmașilor dreptul de a fi existat sau de a putea să existe. Ea refuză naturii dreptul de a supraviețui și generațiilor următoare dreptul de a reuși mai bine

decît noi. Și, pentru a da uitării lumea așa cum este, pentru a nu înțelege că nimeni nu se ocupă de ea, acordă o prioritate crescîndă divertismentului ca formă de negare și de consolare.

În plus, ea se înscrie, din punct de vedere geopolitic, în declinul relativ al imperiului american și în tentativa mai multor țări de a-i ocupa poziția de imperiu dominant.

Toate acestea se vor încheia, după multiple tresăriri protecționiste, populiste și identitare, după multiple crize despre care vom vorbi mai departe, printr-o victorie, în orice caz provizorie, a piețelor asupra statelor, a obiectelor asupra serviciilor, a mașinilor asupra oamenilor, a narcisismului individualist asupra colectivismului altruist.

Declinul relativ al Statelor Unite este un fapt: PIB-ul american, care reprezenta jumătate din PIB-ul mondial în 1945, nu mai reprezintă decît o cincime și 8% din comerțul mondial comparativ cu 21,7% în 1948. Rata economisirii americane a atins nivelul cel mai de jos.

Nivelul educației americane scade: scorul la matematică al unui american de 15 ani a scăzut de la 486 în 2003 la 474 în 2015 (în Franța, el atingea 496 în 2015, iar în China, în același an, 549). Cît privește capacitățile de lectură, scorul american a trecut

și el de la 490 la 487 între 2000 și 2015; comparativ cu 509 în Japonia, în 2015, și 525 în Singapore.

Dintre cele 11,8 milioane de brevete în vigoare în lume, în 2016, 2,8 milioane se află în Statele Unite, 2 milioane în Japonia și 1,8 milioane în China. Însă Oficiul de Stat pentru Proprietatea Intelectuală din China (SIPO) a primit cel mai mare număr de cereri de brevete din lume în 2016, 1,3 milioane, urmat de Oficiul de Brevete și Mărci al Statelor Unite ale Americii (USPTO), cu 605.571 de cereri, Oficiul de Brevete al Japoniei (JPO), cu 318.381 de cereri, Oficiul Coreean al Proprietății Intelectuale (KIPO), cu 208.830 de cereri; iar Oficiul European de Brevete (OEB), cu doar 159.358 de cereri. Iar procentul Asiei din toate cererile depuse în lume a trecut de la 49,7% în 2006 la 64,6% în 2017.

Pînă și supremația relativă a Statelor Unite în materie de armament este contestată: americanii nu mai sînt capabili să plaseze oameni pe orbită, nici chiar să ajungă cu propriile rachete la Stația Spațială Internațională. În 2030, marina chineză va fi mai puternică decît marina americană și, în prezent, China pretinde că dispune de rachete care ating de cinci ori viteza sunetului, pe care nici o armă americană nu ar fi în stare să le intercepteze.

China se prezintă așadar ca o rivală militară a Statelor Unite; ea se dotează în ritm accelerat cu o forță marină și submarină și cu o forță aeriană și spațială.

În 2016, China a depășit Statele Unite și în clasamentul celor mai puternice calculatoare din lume, cu 167 de supercalculatoare, față de 165 în Statele Unite.

Ea nu este singura putere nouă: Rusia tânjește după măreția ei trecută și este gata să se alieze cu China pentru a o recîștiga. Turcia își revine după un secol de umiliri și se înarmează din nou. India și Pakistanul vin din urmă. Orientul Mijlociu continuă să fie un butoi nu doar de pulbere, ci și de petrol.

Toate acestea se înscriu și într-o proliferare a activităților criminale, într-o lume în care statul de drept se dizolvă. Cum mafiile au preluat deja controlul unei mari părți din America Latină, ele ar putea stăpîni un teritoriu uriaș din restul lumii, dezvoltîndu-și peste tot activitățile ilegale și criminale și preluînd controlul asupra guvernelor de pe toate continentele, pentru a le pune în serviciul lor.

Iar în timpul acesta, economia nebunească continuă să prospere, purtată de cele mai optimiste discursuri ale celor ce conduc întreprinderile californiene, în numele unei

utilizări liniștitoare a inteligenței artificiale, a roboților și a realității virtuale.

Stăpînii lumii distrug peste tot, în fiecare zi, tot mai multe patrimonii de tot felul, în special patrimoniile materiale, pentru a extrage din ele fluxuri, din ce în ce mai imateriale, cu deșeuri tot mai multe.

Mai grav încă: ansamblul acestor dezechilibre se accelerează. Dezordinile din lume se ambalează.

Capitolul 3

Ambalarea

Situația ar fi tragică chiar și dacă s-ar stabiliza. Mai rău, dacă nu se face nimic, dereglările vor continua, se vor ambala chiar și vor deveni incontrollabile. Nu este prea greu să le prevedem.

Demografia va scăpa de sub control

Creșterea demografică constituie prima cauză a unor nenumărate amenințări în viitor. Vor exista 8,6 miliarde de persoane pe planetă în 2030, 9,8 în 2050 și 11,2 în 2100, față de 2,5 în 1950 și 7,5 în 2018. Va fi de nesuportat dacă păstrăm același model de dezvoltare, de producție, de consum, de locuit și de administrare.

Mai exact, în 2050, Asia va număra 5,3 miliarde de locuitori; populația Africii va atinge 2,5 miliarde, dintre care 85% în Africa Subsahariană; iar America Latină,

785 de milioane. Populația din cele mai puțin dezvoltate patruzeci și șapte de țări din lume va fi de aproximativ două miliarde. Jumătate din creșterea populației mondiale se va concentra în doar nouă țări, dintre care opt extrem de sărace: India, Nigeria, Republica Democratică Congo, Pakistan, Etiopia, Tanzania, Statele Unite, Uganda și Indonezia. Altele, precum Japonia, China, Rusia și Germania, vor intra în declin din cauza scăderii natalității. În total, în 2050, vor exista mai mulți francezi decât germani, mai mulți turci decât ruși, mai mulți vietnamezi decât japonezi, mai mulți nigerieni decât locuitori ai Statelor Unite ale Americii.

Totuși, controlul natalității nu va fi în mod necesar un lucru bun: acolo unde natalitatea fetelor va scădea mai rapid decât cea a băieților, deliberat, ca în India sau în China, unde se nasc deja cu 15% mai mulți băieți decât fete, vor lipsi 100 de milioane de femei și ne putem aștepta la consecințe sociale enorme. În sfârșit, acele țări sărace a căror natalitate scade vor îmbătrâni înainte de a fi bogate și vor avea mari dificultăți în a-și finanța cheltuielile sociale, în special pensiile.

**Bogăția se va concentra
din ce în ce mai mult**

Dacă lucrurile continuă în același fel, partea din venitul mondial deținută de 1% dintre cei mai bogați ar atinge 30% în 2050, în timp ce 50% din cele mai mici venituri nu ar mai prelua decât 6% din venitul mondial. Obiectivul ONU de a eradica sărăcia extremă în 2050 ar deveni atunci inaccesibil. Mai mult, datorită progresului tehnic, salariul majorității celor care lucrează în industrie și servicii va scădea, ceea ce va agrava inegalitățile dintre salariați și deținătorii de rente. Unii dintre cei privilegiați vor intra în clasa de mijloc și chiar în sărăcie. După medici și profesori, va veni rîndul avocaților, jurnaliștilor, politicienilor, înalților funcționari să se alăture – de fapt, ei se alătură deja – cohorții celor care sînt înlăturați din circuitele bogăției, influenței și puterii. Și, nemaifiind inițiați în secretele surselor de profit, vor fi și ei proletarizați.

**Munca va deveni din ce
în ce mai rară**

Dacă lucrurile continuă în același fel, perspectiva unei agravări a șomajului devine

amenințătoare, din cauza progresului tehnic și a formării insuficiente.

Din prezent și pînă în 2030, 60% din locurile de muncă vor cunoaște robotizarea sau asocierea cu o inteligență artificială a cel puțin 30% din activitățile lor. 800 de milioane de persoane vor fi obligate să caute un nou loc de muncă, dintre care 300 de milioane de persoane ar trebui să dobîndească noi competențe. Jumătate din sarcinile executate astăzi de ființele umane vor fi în scurt timp executate de mașini, ceea ce ar putea determina dispariția locurilor de muncă ocupate de o treime din populația planetei – în special printre cei cu un nivel de formare mai șubred –, fără să fie înlocuite de o cantitate echivalentă de meserii noi.

Pe termen lung, automobilele autonome ar putea înlocui șoferii de taxi, de autobuze sau de camioane. Tot astfel, în logistică, comerț, educație, sănătate, foarte puține meserii vor scăpa neatinse. Roboții vor fi utilizați și pentru a lupta împotriva singurătății și vor participa la puterea politică.

În general, progresul tehnic va continua să organizeze o lentă și implacabilă transformare a ființelor umane în artefacte, mai întîi umplute cu proteze, apoi supravegheate de inteligențe artificiale, de parcă ele însele

ar fi niște artefacte; și, încetul cu încetul, chiar vor deveni. Genetica va însoți această evoluție permițînd, sub pretexte terapeutice, fabricarea unor himere și repunerea sub semnul întrebării a înseși identității speciei umane.

În numele creșterii speranței de viață va fi distrusă frontiera dintre om și mașină, dintre spiritul uman și inteligența artificială.

Nivelul de trai al pensionarilor va scădea

Cele dintîi victime ale situației demografice și economice care se conturează ar urma să fie, pe termen foarte scurt, pensionarii: simultaneitatea unei rate mai scăzute a natalității și a unei speranțe de viață mai îndelungate va face ca finanțarea actualelor pensii să devină foarte dificilă. În special în țările emergente: în timp ce Franța a avut la dispoziție aproape o sută cincizeci de ani pentru a se adapta la creșterea procentului celor de peste 60 de ani (care a trecut de la 10% la mai mult de 20%), China și India nu vor fi dispus decît de vreo douăzeci de ani în acest sens.

Din prezent și pînă în 2020, numărul persoanelor de peste 60 de ani din lume îl

va depăși pe cel al copiilor sub 5 ani. Numărul acesta ar trebui să se dubleze pînă în 2050 și să se tripleze pînă în 2100, atîngînd 2,1 miliarde în 2050 și 3,1 miliarde în 2100. Pe toate continentele, cu excepția Africii, mai bine de un sfert din populație va avea vîrsta de 60 de ani și peste 60 de ani.

În 2050, o treime dintre chinezi vor avea peste 60 de ani; 30% din locuitorii Americii Latine vor avea peste 65 de ani. Din prezent pînă în 2050, numărul persoanelor de 60 de ani și peste 60 de ani va crește de patru ori în Africa.

În consecință, tot mai puține persoane active vor trebui să finanțeze venitul pensionarilor din ce în ce mai numeroși și trăind tot mai mult: rata de dependență demografică (raportul dintre populația de peste 65 de ani și populația cu vîrsta cuprinsă între 15 și 64 de ani, adică cu vîrstă de muncă) va trece în Europa de la 30% în 2016 la 51% în 2070.

În Statele Unite, unde se economisește din ce în ce mai puțin (în 2016, rata economiilor reprezenta 15,8% din veniturile francezilor, comparativ cu 5,2% în Statele Unite și 24% la nivel mondial), pensiile sînt mai ales finanțate de plasamentele economiilor personale ale fiecăruia. Or, acestea produc tot mai puțin din cauza scăderii

ratelor dobânzii: în timp ce fondurile de pensii se sprijineau pe un randament de 8% în anii 1980, el pare a fi astăzi mai apropiat de 5%. Fondurile de pensii nu câștigă aşadar mai mult de trei sferturi din pensiile pe care le plătesc, ceea ce adaugă anual un deficit de 120 de miliarde de dolari pentru sistemele de pensii, care au deja mai mult de 4.000 de miliarde de dolari datorie. Şi chiar dacă economiile care finanţează pensiile mobilizează, în fonduri investite, peste 120% din PIB-ul american, 24% dintre americani nu au alte surse de pensie decât cele furnizate de stat; iar situaţia nu va face altceva decât să se agraveze: în 2035, 20 de milioane de pensionari americani se vor afla în stare de sărăcie.

Situaţia va fi şi mai proastă în China, unde fondurile economisite pentru a finanţa pensiile mobilizau doar 14% din PIB în 2015. Pentru a menţine foarte slabul nivel actual de economisire, cheltuielile publice referitoare la pensii ar trebui să treacă de la 2,7 din PIB la 10% în 2030. În India, din 110 milioane de persoane de peste 60 de ani, doar 20 de milioane primesc o pensie ce decurge din profesiunea lor anterioară, iar restul nu primesc nimic.

Situaţia nu este cu nimic mai bună în Africa: mai puţin de 10% dintre africanii

în vîrstă primesc o pensie. Ei vor fi și mai puțin numeroși, cel puțin în termeni de procentaj, în viitor. În Africa Subsahariană, aproximativ 5% dintre persoanele active contribuie la un sistem de pensii, față de aproximativ 30% în Africa de Nord.

În sfîrșit, cu cît populația îmbătrînește, cu atît mai mult rata economisirii scade și cu atît mai mult consumul evoluează înspre servicii, printre care sănătatea, ceea ce antrenează scăderea creșterii economice, dat fiind că productivitatea serviciilor este mai mică decît cea a industriei. Prin urmare, îmbătrînirea populației va apăsa asupra creșterii economice și, în consecință, asupra bugetului disponibil pentru finanțarea pensiilor; ceea ce va agrava și mai mult evoluția lor.

Ne vom îndrepta spre o stagnare seculară

După unele opinii, progresul tehnic nu face decît să suprime locurile de muncă și să antreneze scăderea prețurilor obiectelor existente, fără a crea o nouă cerere pentru produse cu adevărat noi. Prin urmare, nu ne putem aștepta la o creștere economică reală. Mai mult, creșterea PIB-ului nu mai înseamnă nimic, întrucît contabilitatea nu

mai are nici un sens, din cauza dezvoltării activităților imateriale gratuite (precum rețelele sociale), care ocupă un segment în creștere din timpul oamenilor, fără a fi luate în calcul în măsurarea valorii produse.

În sfârșit, globalizarea organizează o concurență feroce privind prețurile și salariile, ceea ce duce la scăderea consumului privat și a cheltuielilor publice, iar pe termen lung, la scăderea cererii globale, supraproducție și șomaj. La urma urmelor, totul se petrece ca și cum cetățeanul-consumator ar triumfa asupra celui care economisește din muncă.

Vom asista prin urmare, dacă e să ne luăm după această prognoză, la continuarea scăderii nivelului de trai al celor mai săraci și al claselor medii și la creșterea averii celor mai bogați.

Penuriile vor deveni insuportabile

Mai întâi în ce privește apa. Dacă modurile actuale de producție și de consum vor continua în același ritm și în lipsa unor inovații disruptive, două treimi din populația mondială vor fi confruntate cu penurii de apă în 2025. În 2025, 2,5 miliarde de persoane se vor afla în situație de stres hidric,

față de 1,9 miliarde în prezent; ele vor depăși cifra de 5 miliarde în 2050.

Necesitățile mondiale de apă ar trebui să atingă 5.500 pînă la 6.000 km³ pe an în 2050, adică o creștere de 20% pînă la 30% comparativ cu anul 2010. În special necesarul pentru agricultură (70% din consumul mondial) va spori cu 60% pînă în 2025, iar cel destinat producției energetice, cu 80%; necesarul domestic (10% din consumul mondial) va crește în toate regiunile lumii și, pînă în 2050, se va tripla chiar în unele regiuni.

În consecință, producția agricolă ar putea să scadă în continuare din cauza încălzirii globale, a poluării aerului și a degradării solurilor. În Amazonia, cel mai rău scenariu anticipează randamente ale culturilor de soia în scădere cu 44% pînă în 2050. Per total, pînă în 2050, randamentele agricole mondiale ar putea scădea cu 2% pe deceniu, în vreme ce cererea mondială va crește cu 14%.

Încălzirea climatică ar putea să determine și reducerea conținutului de proteine a numeroase alimente, printre care orezul, grîul, orzul și cartofii. În consecință, la orizontul anilor 2050, încă 150 de milioane de persoane riscă să sufere de pe urma carențelor de proteine.

După 2020, din cauza scăderii investițiilor începînd cu anul 2015, rezervele de petrol ar putea scădea la cel mai de jos nivel înregistrat vreodată.

Lipsurile se vor face simțite și în cazul altor materii prime. Dacă nu vor fi descoperite mine noi și dacă dependența față de China nu va scădea, o criză a ofertei de grafit, paladiu, platină, rodiu – esențiale mai ales pentru fabricarea bateriilor – se va face de asemenea simțită încă din 2020. În 2035, ar putea începe o penurie de 11 milioane de tone de cupru, dacă nu sînt descoperite noi zăcăminte de mari dimensiuni. Dat fiind ritmul actual al creșterii utilizării sale, cam prin anii 2030 se va înregistra și o penurie de cobalt. Și alte materii prime ar putea începe să lipsească: cărbunele cocsificabil, heliul, indiul, magneziul, cauciucul natural, fosfații, grafitul natural, fosforul, manganul, nichelul, grafitul natural și pămînturile rare (lantanidele, ceriul, praseodimul, neodimul etc.).

Pentru a răspunde necesităților sporite de pămînturi rare, ar trebui să fie deschisă o nouă mină anual, începînd din prezent și pînă în 2025. Ceea ce este puțin probabil. Zăcămintele de pămînturi rare situate într-o vastă zonă de 2.500 km², în preajma Insulei Minamitorishima, la aproximativ 2.000 km

la sud-est de Tokio (care ar putea să conțină mai bine de 16 milioane de tone din aceste minerale prețioase), vor fi dificil de exploatat din cauza unor imense probleme ecologice.

Necesarul în materie de infrastructuri va fi din ce în ce mai uriaș

În situația dată, cea mai mare parte a resurselor nu ar trebui să fie alocate consumului, ci să precumpănească grija pentru generațiile viitoare și investițiile în întreținerea infrastructurilor existente și în crearea unora noi.

Nevoia unor investiții numeroase în transporturi, energie sau apă este de ordinul a 8.000 de miliarde de dolari anual, pînă în 2030. Sumă ce ar trebui să crească cu 10% dacă respectivele investiții ar fi direcționate spre infrastructuri care să respecte dezideratele climatice. Or, finanțările în această direcție sînt considerate din ce în ce mai puțin prioritare: întreținerea, repararea sau construcția unui pod, unui viaduct, unei rețele de apă, unor echipamente de economisire a energiei sau de producere a unei energii fără dioxid de carbon sînt mult mai puțin rentabile decît investiția pe termen scurt în finanțe sau în întreprinderi

tehnologice, a căror rentabilitate reală este totuși mai mult sau mai puțin imaginară.

Cea mai mare parte a resurselor este consacrată prezentului și se uită că viitorul începe chiar acum.

Clima se va deregla și mai mult

Dacă nu se întreprinde nimic, în 2050 temperatura va crește cu peste 2°C comparativ cu 1850. Ne putem aștepta atunci la 250 de milioane de refugiați climatici. Per total, migranții internaționali ar putea depăși cifra de 400 de milioane. Vor fi mai mulți migranți de la Sud la Nord decât de la Nord la Nord, de la Sud la Sud sau de la Nord la Sud.

În 2100, conform celui mai puțin pesimist scenariu, temperatura medie se va stabiliza la un nivel cu 2°C superior celei din prezent; banchiza arctică va fi dispărut, ca și 85% dintre ghețari, determinînd o creștere a nivelului mărilor de peste un metru. La nivel mondial, o persoană din zece va fi direct afectată.

Iar după scenariul cel mai pesimist al IPCC (Grupul interguvernamental de experți în evoluția climei), temperatura medie a

planetei va fi crescut cu 5,5°C. Caz în care nu se mai poate prevedea nimic.

Natura va fi din ce în ce mai poluată

Dacă nu se întreprinde nimic, încă din 2025, în oceane va exista o tonă de deșeuri la trei tone de pești, față de una la cinci în prezent. În ritmul actual, în 2050, în mări va exista mai mult plastic decât pește. Din prezent pînă în 2050, 30% dintre cele 600 de specii de pești și crustacee vor fi pe cale de extincție. 25 pînă la 50% dintre speciile vii vor fi dispărut.

Și, poate că în cincizeci de ani, acțiunea omului va fi recreat condițiile unei extincții în masă ce ar putea determina dispariția a 90% din specii, care au apărut, după unii, acum mai bine de 250 de milioane de ani.

Lumea se va cufunda tot mai mult într-un haos politic

Dezordinea climatică, concentrarea bogățiilor și a puterii, creșterea penuriilor nu vor duce decât la exacerbarea situației politice mondiale.

În special supraexploatarea resurselor și repartiția din ce în ce mai inegală a bogățiilor ar putea să provoace o prăbușire a imperiului occidental, cum s-a întâmplat, printre altele, în cazul Imperiilor Roman, Mesopotamian, Gupta.

Nimeni nu va înlocui Statele Unite ca putere mondială dominantă. China nu va fi, în orice caz nu înainte de a trece multă vreme, în situația de a prelua poziția Statelor Unite: rămânerea ei în urmă este prea mare. Populația ei activă începe să intre în declin și îmbătrânește înainte de a se fi îmbogățit. Iar problemele ecologice o vor afecta direct. În plus, nu este sigur că ea va dori vreodată să devină o supraputere care să influențeze ordinea mondială.

În acest context, conflictele dintre puterile rivale se vor înmulți. În beneficiul celorlalte țări, libere de orice control. Se va merge spre o economie de piață globală fără stat de drept, ceea ce va duce la agravarea concentrării bogățiilor, la o ocupare insuficientă a forței de muncă, la un mediu din ce în ce mai neglijat, la jefuirea tuturor materiilor prime, provocând o exacerbare a dezordinelor sociale, ideologice, politice, geopolitice și climatice. O ambalare globală.

Cele opt crize posibile

În ansamblu, toate acestea vor duce la o serie de crize, ce se încadrează în opt categorii diferite: financiară și economică pe termen scurt, socială, politică și geopolitică pe termen mediu, tehnologică, ecologică și ideologică pe termen mai lung. Aceste opt crize, ai căror parametri se întrepătrund, se definesc după cum urmează:

- **Financiară:** când sistemul financiar, prea îndatorat, pierde încrederea investitorilor.
- **Economică:** când economia se prăbușește, în lipsa unei cereri suficiente.
- **Socială:** când șomajul explodează și inegalitățile se acumulează, elitele devenind ilegitime, iar meritul nemaiconstituind un factor de reușită.
- **Politică:** când sistemul politic este contestat pentru că nu a știut să gestioneze crizele precedente.
- **Geopolitică:** când raporturile de forță dintre națiuni se răstoarnă.
- **Tehnologică:** când omul este depășit de tehnologii care îi pot dăuna.
- **Ecologică:** când se ivește o penurie majoră sau o dereglare sistemică a mediului

înconjurător, provocate de dereglările precedente.

- Ideologică: cînd valorile pe care sînt întemeiate societățile sînt contestate.

Toate crizele acestea, indiferent care este natura lor, își au originea într-o unică cauză: prioritatea acordată beneficiilor pe termen scurt în detrimentul mizelor pe termen lung, fluxurilor în detrimentul stocurilor, plăcerii imediate în detrimentul constituirii patrimoniilor.

În general, aceste opt crize se înlănțuie unele după altele, în ordinea de mai sus. Uneori, ele se opresc la primul sau la al doilea nivel. Alteori, o criză politică sau ecologică poate interveni independent de orice criză financiară sau economică.

Mai rău, și aceasta este situația de astăzi: rezolvarea uneia dintre crize poate antrena agravarea alteia. De exemplu, pentru a reduce datoria sau șomajul, ar trebui accelerată creșterea PIB-ului, ceea ce ar agrava criza ecologică. Iar rezolvarea crizei ecologice prin descreșterea acestuia ar agrava criza financiară, criza economică și criza politică. Tot astfel, o tranziție prea rapidă spre o economie nepoluantă ar risca să pună în pericol stabilitatea financiară mondială, iar o tranziție prea lentă ar risca,

dimpotrivă, să determine depășirea unor praguri ecologice ireversibile.

Atunci, pentru a evita să înfrunte aceste provocări din ce în ce mai puțin rezolvabile, oamenii procedează ca de obicei: se distrează și inventează nenumărate manevre de amânare, sperînd că altcineva sau poate un miracol se va ivi pentru a rezolva în locul lor problemele create de ei și va împiedica posibilitatea ca planeta să devină un iad pentru generațiile viitoare.

Capitolul 4

Peste tot, manevre de amânare

În loc să înfrunte aceste probleme și să încerce să le rezolve, oamenii (adică fiecare dintre noi), întreprinderile, guvernele, mai ales cele din democrații, aplică bine-cunoscutul principiu al tergiversării, conform căruia nu există problemă pe care lipsa soluțiilor să nu sfârșească prin a o rezolva. Și pe care un divertisment pe cinste să nu permită să fie dată uitării. Ei caută toate mijloacele posibile pentru a amâna scadențele; mai întâi mijloacele economice, finanțând prin împrumuturi o creștere economică artificială, neglijând consecințele sale asupra mediului înconjurător, sperînd că, o dată mai mult, va apărea un salvator și toate problemele se vor rezolva de la sine.

Și dacă, o dată mai mult, el nu ar apărea? Și dacă, o dată mai mult, toate acestea nu ar prevesti decît ceva mult mai rău? Și dacă, o dată mai mult, puterea unei civilizații ar fi fost așezată pe nisip?

Astfel încît toate elementele enumerate mai sus și care ni se vor fi părut pozitive apar într-o lumină nouă, înșelătoare și periculoasă, deoarece decurg dintr-o finanțare pe credit de către generațiile următoare, de la care împrumutăm, fără intenția de a le returna vreodată, bani și materii prime și al căror mediu înconjurător îl distrugem.

Lumea este înecată de banii băncilor centrale

Peste tot, și mai ales în democrații, în ciuda discursurilor ortodoxe ale bancherilor centrali și ale FMI-ului, băncile centrale, presupuse independente, creează monedă, pe care o împrumută băncilor, care o reîmprumută guvernelor, sperînd astfel că acordă timp conducătorilor pentru a pune în practică reformele necesare. În realitate, dimpotrivă, dispunînd de așa un chilipir necondițional și gratuit, nici un politician nu este determinat să reformeze; iar problemele nu fac decît să se agraveze. Sînt îngroșate fluxurile în detrimentul stocurilor; sînt sporite veniturile, distrugîndu-se patrimoniile. Guvernele, întreprinderile, oamenii se îndatorează mult peste ce este rezonabil, sperînd că revenirea creșterii economice le va înghiți datoriile; iar

inițiații profită, în treacăt, pentru a se îmbogați în prejudiciul generațiilor viitoare.

Politica aceasta a fost practică începînd din 1998 de Banca Centrală a Japoniei pentru a contracara o spirală deflaționistă care părea ucigătoare. Ulterior, FED¹-ul a procedat la fel și și-a încărcat bilanțul cu 3.500 de miliarde de dolari începînd cu anul 2009. Apoi, BCE² a intrat în joc și a răscum-părat 2.500 de miliarde de euro în titluri, începînd din 2015.

În consecință, niciodată, în nici o perioadă istorică cunoscută, nu a circulat atît de multă monedă în lume. În zona majoră a economiei mondiale (Statele Unite, zona euro, Japonia, China, Regatul Unit al Marii Britanii și al Irlandei de Nord și Canada), masa monetară a trecut de la 64% din PIB în 1980 la 125% în 2016! În Statele Unite, cantitatea de monedă disponibilă a trecut de la 69% din PIB în 1980 la 90% în 2016.

Toate acestea au permis, peste tot, alimentarea unei creșteri economice artificiale și finanțarea importurilor, fără vreo preocupare pentru mijloacele de finanțare. În

-
1. Sistemul Federal de Rezerve al Statelor Unite ale Americii (n.tr.).
 2. Banca Centrală Europeană (n.tr.).

Europa în special, acordarea de credite a permis importuri masive ale unor țări din Uniune provenind de la altele, în lipsa oricărui mecanism care să le facă să ramburseze vreodată aceste împrumuturi.

Până în prezent, politica aceasta pare a fi un succes: împotriva a ceea ce susține teoria economică clasică, crearea aceasta nelimitată de monedă nu a declanșat inflația. În orice caz, iată încă o dovadă că legile clasice ale economiei nu mai au sens, pentru că ele au fost concepute pentru economii închise sau întredeschise, care respectau un stat de drept, în timp ce acum avem de-a face cu o piață planetară, care nu ascultă practic de nici o altă regulă decât de cea a concurenței.

Datoria publică continuă să crească

Utilizând emisiunile monetare, guvernele se îndatorează nebunește.

Japonia bate toate recordurile, cu o datorie publică reprezentând 250% din PIB; și cum datoria este majoritar făcută de japonezi, ceea ce nu pare a-i neliniști, și cum ea nu aduce practic nici o dobândă, ea crește continuu fără a îngrijora pe nimeni.

Datoria publică americană a atins 108% din PIB la finele anului 2017 și va continua

să crească mult odată cu reforma fiscală care va determina scăderea veniturilor statului cu 1.500 de miliarde de dolari în cursul următorilor zece ani și va mări cheltuielile publice cu 300 de miliarde de dolari în următorii doi ani. Datoria aceasta este încă în mare parte finanțată de FED și de China, care posedă mai bine de un trilion de dolari în bonuri de tezaur americane.

La rîndul ei, China se îndatorează și ea din ce în ce mai mult: nivelul ei total de îndatorare a trecut de la 71% din PIB în 2007 la 295% în 2018.

În Europa, situația nu este cu nimic mai bună: datoria publică reprezintă 87% din PIB-ul zonei euro. În 2015, ponderea datoriei publice/PIB era de 184% în Grecia, 157% în Italia, 79% în Germania, 120% în Franța. În 2017, datoria italiană, deținută în proporție de două treimi de italieni, reprezenta deja 132% din PIB; și, deși dobînzile sînt în continuare foarte mici, sarcina financiară aferentă dobînzilor datoriei reprezenta 3,8% din PIB, față de o medie a zonei euro de 2%. Deocamdată, doar Germania se află pe o traiectorie durabilă de reducere a datoriei sale, laolaltă cu Estonia, care a decis o scădere drastică a salariilor funcționarilor săi și a cărei datorie abia dacă depășește acum 10% din PIB.

Gradul de îndatorare al celor mai importante treizeci și șase de țări în curs de dezvoltare atinge 211% din PIB: și mai grav încă, spre deosebire de țările dezvoltate, care pot împrumuta cu dobânzi mici de la băncile lor comerciale, Statele din Sud se îndatorează din ce în ce mai mult pe lângă creditorii lor străini, cu rate din ce în ce mai ridicate, iar capacitatea de a rambursa datoria atinge 20% din veniturile lor fiscale. 40% din țările Africii Subsahariene sînt confruntate cu un risc ridicat de neplată a datoriilor lor publice, față de un procent de 20% acum cinci ani. Este în special cazul Ciadului, Sudanului, Republicii Democratice Congo și Mozambicului. Mai mult, cifrele acestea sînt foarte aproximative: ele nu țin cont de obligațiile privind plata pensiilor de către state, care trebuie să le achite pe cele ale propriilor funcționari, nici de cele ale colectivităților teritoriale, al căror garant este în general statul și ale căror niveluri sînt prost cunoscute și, în general, vertiginoase. În plus, nici nu se ține seama de obligațiile privind plata pensiilor de către aceste țări, nici de datoriile colectivităților teritoriale.

Pentru unii analiști, aceste datorii publice sînt lipsite de importanță, deoarece dobânzile sînt încă mici; pentru ei, datoria publică

ar trebui comparată doar cu activele țării, care ar putea, în ultimă instanță, să servească la plata acesteia. După alții, datoria publică trebuie pusă în relație cu veniturile fiscale, întrucât ele vor servi la plata acesteia, tot așa cum o persoană fizică își plătește împrumuturile din propriile venituri. Or, datoria publică este în unele țări de șapte ori mai mare decât veniturile fiscale: nici o persoană fizică nu ar risca să aibă împrumuturi de șapte ori mai mari decât veniturile sale anuale.

Unii consideră că singurul raport pertinent este constituit de relația dintre serviciul datoriei și bugetul statului. Iar alții consideră că trebuie ținut cont de alte criterii: surplusul primar (soldul bugetar anterior serviciului datoriei), starea activelor, capacitatea de a împrumuta în propria monedă, abilitatea guvernului de a mai colecta impozitul și de a face economii.

Și, mai mult, utilizarea sa: dacă împrumutul servește la finanțarea investițiilor pentru viitor, în poduri, drumuri, economisirea de energie, educarea celor defavorizați, reducerea consumului de apă și de materii prime și a emisiilor de gaz cu efect de seră, atunci el poate fi sănătos. Dar dacă servește, cum se întâmplă astăzi de cele mai multe ori, pentru a finanța bunăstarea

generațiilor prezentului, atunci anunță tot ce e mai rău.

**Gospodăriile continuă și ele
să trăiască pe seama viitorului**

Guvernele nu sînt singurele care se îndatorează. Și în cazul gospodăriilor, îndatorarea este un substitut pentru creșterea veniturilor reale; în multe țări, situația este mai proastă decît înainte de criza din 2007.

În țările dezvoltate, datoria gospodăriilor atingea 63% din PIB în 2016, față de 52% în 2008. În zona euro, ea atinge 58% din PIB. În Japonia, rata îndatorării gospodăriilor atinge 57,4% din PIB. Datoria gospodăriilor chineze reprezenta 49% din PIB-ul nominal al țării în decembrie 2017, față de 45% în anul precedent.

Îndatorarea a 45 de milioane de tineri americani se ridică în august 2018 la 1.600 de miliarde de dolari, adică 400 de miliarde de dolari mai mult decît sumele securitizate înaintea crizei subprimelor. Îndatorarea pentru cumpărarea de mașini în Statele Unite atinge 1.200 de miliarde de dolari.

Divertismamentul hrănește inacțiunea

O altă modalitate a gospodăriilor de a nu se confrunta direct cu problemele este divertismamentul. Nu este întâmplător că economia divertismementului prosperă totdeauna în timpul crizelor. În astfel de momente se inventează întotdeauna noi forme de artă.

Ca să ne limităm la o perioadă recentă, comedia muzicală s-a dezvoltat în timpul crizei din 1929.

Iar astăzi se inventează fără încetare mijloace care să te împiedice să gîndești, să reflectezi la problemele lumii sau măcar la frumusețea ei.

Astfel încît, în ultimele decenii, s-au inventat jocurile video, rețelele sociale, realitatea virtuală, activități ce ocupă de acum înainte mai bine de o treime din viața oamenilor, cu o industrie din ce în ce mai puternică, a cărei funcție majoră sînt distracțiile, divertismamentul, legitimarea resemnării, justificarea amînărilor, plăcerea inacțiunii.

Chiar dacă jocurile acestea reprezintă uneori pretextul pentru adevărate opere de artă, ele constituie în mod esențial moduri de a petrece timpul în afara cunoașterii și a culturii. Cifrele sînt impresionante. În 2018, jocurile video au depășit cinematograful și sînt pe cale să depășească cartea,

pentru a deveni prima industrie culturală. Doar dacă o putem considera ca atare. Nu trebuie să calculăm impactul ei doar în cifre de afaceri, ci și în timp, iar aceste jocuri video ocupă un timp ce crește neconținut.

Rețelele sociale devin o formă suplimentară de divertisment, care ocupă și ea, peste tot, un timp crescând. În ritmul acesta, peste cinci ani din viață sînt consacrați rețelelor sociale, comparativ cu trei ani pentru gătit și hrană. Timpul petrecut pe rețelele sociale corespunde lecturii a două sute de cărți anual.

Numărul de utilizatori ai rețelelor sociale depășește 3,2 miliarde la nivel mondial. În ianuarie 2018, omenirea a petrecut un miliard de ani pe internet, dintre care 365 de milioane pe rețelele sociale. Timpului pierdut, timpului irosit i se adaugă incalculabilul impact al dereglărilor psihice ce decurg de aici.

Întreprinderile se îndatorează dincolo de pragul rezonabil

În Statele Unite, în Europa, în China și în multe alte țări, multe firme, din numeroase sectoare, sînt astăzi supraîndatorate și împrumută, pentru a-și respecta scadențele, la

un nivel de dobânzi tot mai mari; prin urmare, ele sînt la voia celui mai mic incident de trezorerie.

Îndatorarea mondială a întreprinderilor s-a triplat practic din 2007 încoace, atingînd 11.700 de miliarde de dolari. Chiar și împrumuturile acordate întreprinderilor deja foarte îndatorate cresc masiv: în Statele Unite, procentul noilor împrumuturi emise de întreprinderi cu solvabilitate incertă (clasate B sau mai puțin) a trecut de la 25% în 2007 la 65% în 2017. Ponderea datoriei întreprinderilor necotate este astăzi de 5,8 ori EBITDA (profitul, în sens foarte larg), față de 5,2 în 2007, iar majoritatea creditorilor impun o limită de 6.

În Europa mai ales, întreprinderile finanțează în moduri din ce în ce mai riscante. În 2017, în Portugalia, întreprinderile înregistrau cel mai înalt grad de îndatorare netă, de 96% din fondurile proprii, urmate de Turcia (72%), Franța (72%), Spania (68%) și Grecia. Aceste cifre nu țin cont de îndatorarea provenită din plata pensiilor.

Doritori să-și plaseze resursele aproape gratuite, în ciuda acestor riscuri sporite, creditorii sînt totuși tot mai puțin exigenți privind garanțiile. Garanțiile solicitate de bancă unui debitor au trecut de la 33% din valoarea împrumutului înainte de criza din

2008 la 15% astăzi. Mai mult, alți actori decât băncile – fondurile special create în acest scop – adună capitaluri venite de oriunde și acordă împrumuturi din ce în ce mai enorme unor întreprinderi nesigure, pretinzând tot mai puține garanții. O piramidă instabilă.

În total, datoria mondială a ansamblului debitorilor, fără a ține seama de obligațiile de plată a pensiilor, se ridică la 327% din PIB-ul mondial.

Provocările problemelor tehnologice sînt neglijate

Este foarte limpede că noile tehnologii pun probleme și totuși nimeni nu vorbește serios despre controlarea inteligenței artificiale, despre controlul genomic, despre neuroștiințe sau nanotehnologii. Se știe totuși că undeva, la orizont, se profilează nenumărate amenințări pentru însăși existența omenirii. Tot astfel, nu s-a făcut nimic serios pentru a utiliza tehnologiile în scopul rezolvării marilor provocări de mîine, pentru a economisi energia sau materiile prime, pentru a reduce emisiile de gaz cu efect de seră; nimeni nu ia în calcul în mod serios necesitatea regîndirii industriei pentru a recicla materiile prime sau pentru a reduce masiv

costurile desalinizării apei de mare. Sau pentru a ameliora eficiența sistemelor educative.

Soluționarea problemelor ecologice este amânată

În ciuda tuturor promisiunilor, acordul de la Paris nu este aplicat nici de state, nici de întreprinderi: un raport ONU publicat în octombrie 2017 arată că actualele angajamente ale statelor reprezintă doar o treime din necesarul de reducere a emisiilor; actuala traiectorie a statelor care s-au angajat este mai apropiată de 3°C decît de 2°C. Iar după Statele Unite, și Australia a hotărît să se retragă din acord.

Prețul dioxidului de carbon rămîne la un nivel foarte scăzut și nu se face nici un efort pentru a-l fixa la un preț credibil, care ar trebui să depășească 40 de dolari tona. Nu se face nimic nici pentru a lupta împotriva emisiilor de metan provenite de la animale, al căror impact asupra efectului de seră este de 20 pînă la 25 de ori superior celui al CO₂, și, prin urmare, pentru a reduce consumul de carne.

Nimeni nu este în nici un fel pregătit pentru a face față consecințelor încălzirii

climatică: nu se face nimic în lupta împotriva dilatării şinelor sau încălzirii râurilor care răcesc centralele nucleare. Nu se caută substitute pentru pământurile rare, cu excepţia unor cazuri foarte speciale.

Nici problema deşeurilor nu este gestionată corect, nici în ţările dezvoltate şi nici în ţările în curs de dezvoltare. Nu se întreprinde nimic serios pentru a reduce consumul de materiale plastice, nici pentru eliminarea lor. Nici un efort major nu este făcut pentru a rezolva problemele maritime. Nu se întreprinde nimic pentru a spori dimensiunile zonelor maritime protejate.

Concomitent, aparatele de stat şi instrumentele de măsură a locurilor de muncă, a creşterii economice, a bunăstării generează o reală lipsă de încredere. Lumea simte foarte bine că statele se află în mâinile unor politicieni preocupaţi în cel mai bun caz de propria realegere, dacă sînt democraţi, şi, în cel mai rău caz, de propria supravieţuire la putere. Lumea înţelege că statul nu mai dispune de mijloace. Lumea înţelege intuitiv că statisticile sînt înşelătoare, deoarece nu lasă să se întrevadă că patrimoniile străvechi sînt distruse în beneficiul unor divertismente trecătoare.

Capitolul 5

Capcana se închide

Toate expedientele acestea nu pot dura o veșnicie. Ele nu vor mai putea să întârzie foarte multă vreme declanșarea crizelor ce se anunță.

Va veni un moment – și cu cât mai repede va fi, fără îndoială, cu atît mai bine – cînd creditorii se vor speria, cînd ratele dobînzilor vor crește, cînd materiile prime și locurile de muncă vor fi tot mai rare, cînd infrastructurile prost întreținute se vor prăbuși, cînd doar cetățenii din dictaturile obscure vor mai crede în democrația de piață, cînd apa potabilă se va găsi din ce în ce mai rar, iar clima va deveni de nesuportat, cînd naționalismele se vor ciocni între ele, cînd divertismentele nu vor mai fi de ajuns, cînd rețelele sociale vor fi părăsite, cînd conflictele vor deveni iminente. Momentul acesta se apropie... Semnele sînt deja vizibile, ele lasă să se prevadă declanșarea iminentă a mai multora dintre cele

opt categorii de crize sau a tuturor laolaltă, în interacțiuni foarte complexe.

Rata dobânzii începe să crească

Băncile centrale sînt paralizate de propriile contradicții: nu pot lăsa ca ratele dobînzilor să fie prea mici, de frica încurajării nivelurilor de îndatorare, nici să le crească, de frică că îi împing pe debitori la faliment.

Și totuși, ratele dobînzilor, al căror nivel foarte scăzut făcea ca datoriile să fie nedu-reroase, încep să crească.

Mai întîi, întrucît, cu timiditate, băncile doresc acest lucru: după ce au constatat că o datorie ieftină nu făcea altceva decît să determine guvernele, gospodăriile și întreprinderile să se îndatoreze și mai mult, și nu să reformeze, ele încep să reducă achizițiile de obligațiuni și să crească cu multă prudență rata lor de bază: în 2018, băncile centrale nu au cumpărat decît 40% din emisiunea globală de bonuri de tezaur și din împrumuturile emise de întreprinderi pe lîngă băncile din țările membre OCDE. În special, BCE a făcut publică intenția de a întrerupe programul de cumpărare de active pînă la sfîrșitul lui decembrie 2018, „dacă datele confirmă previziunile sale de inflație pe termen mediu”. Mai mult, unele

bănci centrale, precum FED, încep și ele, pe căi mai directe, să crească ratele pe termen scurt, asupra cărora dețin controlul.

Dar dacă ratele dobânzilor cresc în anumite țări deosebit de îndatorate, dacă creșterea aceasta nu este stăpînită și se accelerează, atunci serviciul datoriilor publice și private va deveni foarte curînd intolerabil, declanșînd o criză financiară.

Valoarea întreprinderilor cotate și necotate începe să fie pusă la îndoială

Afluxul acesta masiv de bani creat de emisiunile monetare și de datorii face, cum am văzut, ca mulți finanțatori să încerce să își plaseze resursele nu doar în credit, ci și în capital. Cumpărînd titlurile întreprinderilor cotate și necotate.

În consecință, cursurile Bursei au luat-o razna dincolo de un nivel rezonabil, iar valoarea întreprinderilor cotate a crescut în mod artificial: evaluarea acțiunilor cotate în Statele Unite a trecut de la 95% din PIB în 2011 la peste 155% din PIB în martie 2018! Ceea ce nu mai corespunde valorii reale: în Statele Unite, decalajul dintre evaluarea bursieră și valoarea reală a activelor,

acel *price to book ratio*, a trecut de la 2 la 3,5 între 2012 și 2018.

Și ar mai trebui făcută deosebirea dintre întreprinderile tehnologice care continuă să producă valoare și cele din alte sectoare care, în unele cazuri, se prăbușesc deja. În plus, finanțatorii s-au repezit să achiziționeze acțiuni ale unor întreprinderi necotate, al căror preț a devenit cu totul irațional: valoarea medie de achiziționare a unor întreprinderi necotate în Statele Unite a atins astfel în 2018 de 11 ori EBITDA¹, față de doar 8,9 în 2007. Întreprinderile americane cele mai promițătoare (așa-numite „unicorni”) ar fi evaluate cu 51% peste valoarea lor reală (după un studiu elaborat de Stanford Business School).

Mai mult, pentru a atrage spre capitalul lor investitorii cei mai lacomi, întreprinderile necotate le garantează plusvalori nebunești. De exemplu, le acordă acțiuni așa-zis „preferențiale”, care le garantează o plusvaloare sigură în caz de OPA² sau chiar în cazul falimentului firmei.

-
1. EBITDA (Earnings Before Interest, Taxes, Depreciation and Amortization) este un indicator financiar, reprezentând profitul fără dobânzi, impozite, deprecieri și amortizare (n.tr.).
 2. OPA – ofertă publică de cumpărare (n.tr.).

În consecință, este tot mai greu ca întreprinderile să intre la Bursă, de vreme ce valoarea lor necotată este mult superioară sumei pe care cumpărătorii de la Bursă ar fi dispuși să o plătească pentru titlurile lor. Ele sînt așadar blocate. Investitorii au dificultăți în a ieși pe piață și a-și realiza plusvalorile.

Valoarea aceasta foarte ridicată a întreprinderilor începe să fie pusă la îndoială: dacă lucrurile continuă tot așa, firme prea îndatorate vor trebui să vîndă în pierdere unele dintre activele lor; unele firme necotate nu vor mai putea intra la Bursă; cursurile Bursei se vor prăbuși.

Dar și aici contradicția este totală: fiind evaluate excesiv, întreprinderile necotate nu mai pot avea acces la Bursă și continuă să se finanțeze în privat, ceea ce determină încă o creștere artificială a evaluărilor lor.

Cîteva semne premonitorii

Mai multe întreprinderi cotate din economia divertismentului au pierdut deja o parte importantă din valoarea lor, pentru că piețele își dau seama că promisiunile lor sînt irealizabile și cursurile lor supraestimate. Este cazul Facebook, care, într-o singură zi

din iulie 2018, a pierdut 20% din valoarea sa, pentru că investitorii începuseră să înțeleagă extraordinara fragilitate a acestei firme, care a pierdut aproape un milion de utilizatori în Europa după intrarea în vigoare a noilor reglementări europene privitoare la protecția datelor. Semn că această întreprindere emblematică a rețelelor sociale și deci a divertismentului este deosebit de amenințată.

Mai multe întreprinderi supraîndatorate trebuie să vândă active tot din acest sector; astfel, unul dintre cele mai mari cluburi de fotbal, Milano AC, a cărui valoare este astăzi estimată la peste 500 de milioane de euro, a trecut sub controlul unui fond de investiții american, Elliot Management, pentru că proprietarul său chinez, Li Yong Hong, care îl răscumpăraseră cu un an în urmă de la Silvio Berlusconi, nu putea onora scadențele împrumuturilor sale. Fapt semnificativ: întreprinderi americane și chineze, venite din țări care practic nu joacă fotbal, își dispută astfel proprietatea unuia dintre cele mai mari cluburi europene, ca pe un semn, deosebit de limpede, al dominării viitoare, de către firmele din aceste două țări, asupra principalelor întreprinderi de divertisment din Uniunea Europeană.

Multe întreprinderi cotate, din sectoare care sînt mai puțin la modă, au început să intre în declin, precum comerțul, energia, imobiliarul, infrastructurile. De teamă că nu vor fi evaluate cum sperau, mai multe întreprinderi necotate își amîină listarea la Bursă. Este cazul Uber, Airbnb, Space X sau al firmei indiene Flipkart. În Statele Unite, în 2017, doar 179 de firme s-au listat la Bursă, față de o medie de 300 pe an între 1980 și 2000.

Primele semne ale revenirii naționalismului economic

În trecut, protecționismul a fost de multe ori un semn ce prevestea o criză iminentă, economică și politică. Ceea ce se petrece și astăzi.

După o lungă perioadă de deschidere, de creștere a schimburilor, de reducere a barierelor vamale și nevamale, țările aflate în deficit comercial încep să se închidă. Statele Unite instalează bariere tarifare, în special pentru China, de unde importă mărfuri în valoare de 600 de miliarde și unde exportă doar în valoare de 130 de miliarde de dolari. China, care nu poate riposta cu tarife corelate la o cantitate echivalentă de importuri, a

încercat într-o primă fază să evite supralicitarea, apoi a început să recurgă la aceasta prin monedă și reglementări.

Statele Unite utilizează protecționismul și din rațiuni pur politice: crezînd, în mod eronat, că embargoul american este cel care a îngenuncheat URSS și a determinat prăbușirea sa (cînd, de fapt, politica liberală a lui Gorbaciov este cea care a declanșat sfîrșitul Imperiului sovietic), ele utilizează aceeași tehnică în confruntarea cu toți adversarii lor, indiferent de importanța mizelor. S-au lansat astfel în embargouri împotriva Iranului, Coreei de Nord, Venezuelei și, probabil, a multor altora. Consecințele nu pot decît să antreneze o înăsprire a acestor regimuri și să întărească susținerea popoarelor lor.

Alte țări se angajează pe același drum: Argentina, Brazilia, India devin foarte protecționiste, cu niveluri ale taxelor vamale superioare procentului de 13%.

Într-o primă fază, protecționismul ameliorează balanța plăților și locurilor de muncă în țara care îl practică. Apoi acesta duce la o creștere a prețurilor și la supraproducție. Apoi la șocul naționalismelor.

Protecționismul economic se înscrie într-o ideologie a egoismului, unde toți cred că se pot proteja de crize închizîndu-se, pe considerentul că acestea se produc din vina

celorlalți. Cum toți recurg la represalii, ocaziile de confruntare se multiplică. Închiderea aceasta duce nu doar la refuzul produselor, ci și al capitalurilor, ideilor, operelor artistice și oamenilor care vin din alte părți.

/

Primele semne ale unei crize ecologice majore

Am putea invoca nenumărate exemple ce anunță această criză, în ultimele douăsprezece luni: înmulțirea uraganelor și a incendiilor de pădure, creșterea temperaturii, creșterea numărului episoadelor de secetă, inundațiile, penuriile de apă potabilă; în 2018, în urma unei secete excepționale, orașul Cape Town din Africa de Sud a fost pe punctul de a intra în „ziua zero” când apa urma să fie tăiată de la robinet. În 2018, „sezonul focurilor” a început mai devreme și s-a încheiat mai târziu; focul a provocat pierderea a aproximativ 30.000 de hectare de pădure în Suedia; a 4 milioane de acri (1.618.742 ha) în Arizona, Colorado, Idaho și Oregon, adică aproape cu 10% mai mult decât media anuală. Incendiile de la Mendocino au ars 114.850 de hectare, adică suprafața Parisului și a „coroanei” sale mici laolaltă. Incendiile au atins și Grecia, unde s-au

înregistrat cel puțin 93 de morți; Portugalia, cu 27.000 de hectare arse; în Columbia Britanică au izbucnit aproximativ 566 de incendii de pădure în august 2018, poluând aerul cu particule fine, denumite PM2,5, care pot provoca pneumonii, cancer pulmonar și accidente vasculare cerebrale și care împăștie în atmosferă un procent din dioxidul de carbon, participând astfel la încălzirea climatică, transformându-se într-o cauză și, în același timp, o consecință a sa. În același an 2018, în Franța, au fost oprite unele centrale nucleare, pentru că râurile a căror apă trebuia să le răcească nu mai erau destul de reci. Este și anul când data la care omenirea a consumat tot ce se poate consuma fără a împrumuta de la generațiile viitoare a fost înregistrată cel mai devreme în istoria omenirii.

În fața acestor provocări, alte ideologii încep să se exprime

În fața acestor probleme nerezolvate, în fața acestor tsunamiuri amenințătoare se ivesc multe doctrine. Ele nu propun, deocamdată, un alt mod de gestionare a economiei: de la falimentul socialismului și al comunismului, piața pare încă de neînlocuit.

Adesea concentrate pe apărarea vechilor identități amenințate, hrănite de protecționism și de naționalism, ele fac apologia identităților și rădăcinilor, considerate a fi valori stabile într-o lume precară.

Asistăm mai întâi la înflorirea doctrine-
lor simpliste: „țara mea înainte de toate”
sau „numai țara mea”. Sau încă – „înainte
era mai bine” sau „altundeva este mai bine”
sau „altfel este mai bine”. Opozanții aceștia
se organizează în trei grupuri de forțe.

Primul îi reunește pe toți adepții drep-
telor naționaliste și xenofobe; partizani ai
unui guvern puternic, ostili la adresa mino-
rităților și a celor mai slabi, lesne apropiați
de mediile cele mai amenințate de moder-
nitate și sprijinindu-se pe mișcări regiona-
liste.

Cel de-al doilea îi reunește pe toți adepții
celor mai radicale stângi, ostili capitalismului,
elitelor financiare, tehnocraților considerați
a fi în serviciul lor, plutocrației, dictaturii
piețelor, sprijinindu-se pe mișcări ale drep-
turilor omului și ecologice.

Cel de-al treilea îi reunește pe adepții
puterilor religioase, pentru care nimic nu
are valoare dacă lucrul cu pricina nu se
înscrie printre regulile ce se pot extrage
din Tora, Evanghelii ori Coran sau din orice

alt corpus teologic ale cărui cerințe ar trebui respectate întocmai.

Pentru cei dintâi, identitatea este înrădăcinată în glie. Pentru următorii, în natură. Pentru ultimii, în credință.

Dacă aceste trei forțe se opun pe tema subiectelor esențiale (precum atitudinea față de bani, democrație, religie și capitalism, migranți, ecologie, mondializare și xenofobie), ele se regăsesc în suspiciunea față de clasele diriguitoare, față de tot ce este nou, față de mobilitate.

Și unele, și celelalte se sprijină pe rețelele sociale pe care le utilizează, de cele mai multe ori la adăpostul anonimatului, pentru a insulta, agresa, calomnia, ironiza, injuria, amenința pe toți cei care, de aproape sau de departe, mai dispun încă de cea mai mică fărîmă de putere, celebritate sau influență.

Uneori, cele trei forțe se aliază împotriva celor ce guvernează. În Statele Unite, le-am regăsit în finalul campaniei, susținându-l pe Trump împotriva establishment-ului reprezentat de Hillary Clinton. În Marea Britanie, ele s-au aliat pentru a alcătui coaliția care a învins în referendumul pe tema Brexitului. În Italia, alianța lor a permis accesul la putere al unei coaliții contra naturii între Ligă și Mișcarea Cinci Stele. Aceeași evoluție se regăsește în Austria, Ungaria, Polonia.

Iar mâine? Vor continua să se înfrunte cele trei forțe? Sau se vor uni unele cu altele tot mai pe față? De fapt, dacă ele simt că pot dărîma împreună ceea ce fiecare dintre ele numește în mod confuz „sistemul”, se vor uni, fiecare sperînd în forul său interior că forța cealaltă nu ar fi alcătuită decît din niște „idioți folositori”.

Experiența dovedește că „idioții folositori” se află în general la stînga, iar adevărații învingători, în general, la dreapta. În toate cazurile, adevărații învinși sînt regimurile democratice.

Toate vor propune soluții radicale, în slujba, spun ele, termenului lung, pe care piața și democrația le-ar fi neglijat. Ele se vor strădui să le pună în practică acolo unde vor putea prelua puterea, prin urne sau cu forța.

Pentru că, în fond, aceste forțe au cu adevărat în comun nu doar ura față de actualele clase conducătoare, ci și disprețul sau deziluzia față de democrație și tot ce implică ea: compromisul, jumătățile de măsură, nuanța, toleranța față de punctele de vedere ale altora și reversibilitatea puterii.

Am asista atunci, în fața crizelor ce amenință și înainte chiar ca ele să se declanșeze cu adevărat, la instalarea unor guverne mai

mult sau mai puțin totalitare, laice sau religioase, de extremă stînga sau de extremă dreapta, care ar pune stăpînire pe mizele precedente, de care democrațiile, vor explica ei, nu au știut să profite, și care ar pretinde că acționează în interesul popoarelor pe termen lung.

Desigur că guvernele acestea nu vor evita crizele ce amenință: nu vor rezolva imensele probleme ale căror mize sînt majoritar de ordin material și planetar nici ferecîndu-se, nici arătînd cu degetul țapi ispășitori, nici invocînd o formă sau alta de Providență. Iar aceste noi puteri nu ar face decît să participe, într-un mod deosebit de brutal, la manevrele de întîrziere care amplifică problemele pînă la a le face să devină explozive.

Pentru a evita să aibă o astfel de soartă, multe guverne democratice vor considera că strategia cea mai bună ar consta în aplicarea de către ele însele a cerințelor unuia sau altuia dintre dușmanii lor. Astfel încît vedem deja cum guverne respectabile închid frontierele în fața unor oameni, idei și chiar mărfuri. Și cum unele guverne alese democratic împrumută, la scară mică, tonul și vocabularul dictatorilor.

Nimic nu este mai sinucigaș pentru un democrat decît să preia ideile sau practicile

unui dușman al democrației. Este pierzania sufletului. În plus, dacă toți, chiar și cei mai rezonabili, încep să se ferece și să recurgă la strategii de tipul „fiecare pentru sine”, în replică la cele ale celorlalți, atunci toate crizele, cele opt crize identificate aici, vor deveni inevitabile. Cum au și fost în mai multe rînduri în trecut. Pentru tot ce e mai rău.

Deocamdată, aceste prime semne nu au fost suficiente pentru a declanșa o criză de ansamblu. Ce se va întîmpla în viitor? Trecutul ne poate oare ajuta să-l prevedem?

Capitolul 6

Crize majore s-au produs în circumstanțe comparabile

Penuriile, încălzirea climatică, îndatorarea excesivă, evaluările nebunești, creșterea ratei dobânzilor, protecționismul, încetinirea creșterii economice, refuzul inovațiilor, toate acestea seamănă cu ceea ce am cunoscut în mai multe rînduri de-a lungul Istoriei. Foarte recent chiar: acum doisprezece ani.

Și, de fiecare dată, s-a ajuns la o criză, uneori doar financiară, alteori și economică, socială, tehnologică, politică, ideologică, geopolitică, ecologică.

Crizele acestea se înscriu în realitate în contextul unei evoluții cvasicontinue, cel puțin de o mie de ani, spre mai multă libertate individuală, prin triumful economiei de piață și al democrației; spre deplasări ale centrului de putere al lumii, de fiecare dată tot mai spre vest, astăzi basculînd de cealaltă parte a Oceanului Pacific; spre transformarea unor servicii noi în

obiecte industriale. Și spre utilizarea din ce în ce mai risipitoare a resurselor naturale și financiare, menită să producă din ce în ce mai multe fluxuri în detrimentul stocurilor, bunuri și servicii de consum în detrimentul infrastructurilor, al patrimoniului natural, al sănătății mintale a oamenilor și al climei, într-o valorizare mereu mai mare a prezentului, în detrimentul trecutului și al viitorului.

Crize analoage au avut deja loc

Cîteva dintre crizele trecutului lămuresc mutațiile acestea. Ele au trăsături comune cu ce se întîmplă aici și acum. Chiar dacă fiecare dintre ele are propriul specific. Chiar dacă nici una nu a avut amploarea celor care se pregătesc în prezent.

În 1776, Declarația de Independență a coloniilor engleze din America le face pe elitele luminate ale burgheziei europene să viseze față cu o nobilime ce încerca să-și întărească puterea (în Franța, ordonanța Ségur dădea doar nobilimii dreptul de a intra în armată cu gradul de ofițer fără a parcurge gradele inferioare). În 1780, „mizeria țăranului, sărăcirea salariatului, puterea și frustrarea burgheze” descrise de François

Furet se coalizează pentru a reconsidera un sistem ce nu supraviețuia decît acumulînd datorii gigantice, respectînd recomandarea lui Ludovic al XV-lea: „După mine, potopul”. Noile elite burgheze contestă impozitele ce apăsau asupra lor și de care nobilimea și clerul erau scutite, ceea ce determină convocarea Adunării Stărilor Generale, provocînd Revoluția franceză, eliminarea sau exilul tuturor vechilor elite, dictatura și războaiele napoleoniene. Criza aceasta, aparent specific franceză, însoțește de fapt deplasarea centrului puterii comerciale mondiale de la Amsterdam spre Londra și apariția tehnologiilor și a motoarelor cu aburi.

În 1907, o nouă criză, de data aceasta mondială, începe în condiții foarte asemănătoare cu cea actuală: o perioadă de euforie (justificată de foarte mari progrese tehnice, de deschiderea către lume și de mari pași făcuți înspre democrație și pace); și care este contestată de intensificarea mișcărilor extremiste și de o criză agricolă și bancară, apoi deviază într-o crispă ce se traduce prin măsuri protecționiste, determinînd falimentul mai multor întreprinderi mari din Statele Unite și semănînd panica printre depunători. Ceea ce declanșează o criză financiară ce va duce la Primul Război Mondial și la deplasarea centrului puterii comerciale

de la Londra înspre Coasta de Est a Statelor Unite ale Americii și apariția mașinilor ce utilizează motorul cu explozie sau electricitatea.

În 1929, la zece ani după încheierea Primului Război Mondial, economia de piață mondială continuă să se afle într-o situație de criză, din cauza proastei gestionări a păcii de către învingători. Bogățiile sînt foarte concentrate; valoarea bursieră a întreprinderilor nu mai are nimic în comun cu valoarea lor reală. Un incident minuscul e suficient pentru a declanșa panica, mai întîi în Statele Unite: în două zile din luna octombrie a anului 1929, 13 milioane de acțiuni trec dintr-o mîină în alta. În loc să elibereze cursurile de schimb și să susțină economia, guvernele europene și cel american de atunci mențin politicile de austeritate; băncile centrale apără cursul de schimb și restrîng creditarea. Urmează prăbușirea. Producția industrială americană scade la jumătate între 1929 și 1934, iar rata șomajului crește pînă la 25%.

Sucesiunea aceasta de crize, financiare, economice, sociale, tehnologice, politice, ideologice, geopolitice, geografice, începută în 1907, nu este depășită în democrații decît printr-un al doilea război mondial și prin susținerea cererii de către stat, ceea ce

statele totalitare făceau deja cu succes începînd din 1922 în Italia, din 1924 în URSS și din 1934 în Germania.

Per ansamblu, criza din 1907 și cele care i-au urmat nu vor fi dat naștere social-democrației decît după două războaie mondiale, cu peste 70 de milioane de morți, și instalarea dictaturilor în toată Europa. Iar ea nu s-a terminat cu adevărat decît în 1991, odată cu sfîrșitul Uniunii Sovietice, adică după mai bine de optzeci de ani de la începutul crizei de la care a pornit totul.

În 2007, totuși amintea de situația din 1907: creșterea economică este puternică, șomajul scade, inflația la fel; ne aflăm din nou într-o atmosferă de euforie bursieră, de progres tehnologic major și de creștere a datoriilor private și publice. Masa monetară, pînă atunci sub control, crește peste tot. În șase conglomerate majore (Statele Unite, zona euro, Japonia, China, Regatul Unit și Canada), ea trece de la 18% din PIB în 1980 la 30% în 2007, iar cursurile, atît pe termen scurt, cît și lung, sînt din ce în ce mai joase. Băncile organizează transferul economiilor disponibile spre împrumuturi mai riscante, în special pentru locuințele celor mai săraci americani (subprimele); ele se protejează revînzînd aceste împrumuturi unor deponenți de pe piața mondială, sub

formă de titluri, a căror valoare este certificată prin ratinguri false. Între 2001 și 2006, valoarea acestor împrumuturi a sporit de șapte ori, atingînd 685 de miliarde de dolari.

Apoi, cînd unul din aceste titluri nu poate fi onorat, întreg sistemul se prăbușește. De atunci încoace, economia occidentală nu mai supraviețuiește decît prin oferta de credite nelimitate făcută de băncile centrale băncilor comerciale și prin acceptarea unor deficite bugetare cu o amploare fără precedent. Șomajul tinerilor rămîne foarte ridicat, iar inegalitățile sînt și mai considerabile.

Criza aceasta determină o conștientizare a inconsecvenței americane și a începutului declinului relativ al societății occidentale; nu însă și o adevărată ieșire din criză, dată fiind absența unei reforme structurale din toate democrațiile de piață, ci doar o amînare a scadențelor, prin datorii încă și mai mari și o excrescență fenomenală a economiei divertismentului. Nici o soluție serioasă nu a fost pregătită. Cu atît mai puțin în vederea obiectivelor mai puțin vizibile, precum clima și penuriile. Nimic altceva decît o procrastinare a divertismentului și o amînare a scadențelor. De frica de a întreprinde ceea ce trebuie făcut.

Criza aceasta va dura, precum cea precedentă, mai bine de optzeci de ani? Va provoca

oare revoluții violente? Războaie? Se va concretiza ea, precum precedenta criză globală, în moartea a peste 70 de milioane de oameni?

Capitolul 7

Cît va mai dura pînă la o criză majoră?

Pînă cînd va putea fi amînată criza?

Ce se face pentru a se evita agravarea tuturor acestor simptome? Au fost demarate reforme structurale? A fost inițiată o schimbare a modelului de producție? De consum? De economisire? De comportament față de natură? O schimbare a instrumentelor de măsură? A administrării întreprinderilor, orașelor sau națiunilor? Ne îndreptăm oare spre societăți mai austere? Mai altruiste? Ne îndreptăm oare spre mai multă gratuitate? Spre societăți mai grijulii privind obiectivele pe termen lung? *Nici vorbă.*

Deocamdată, majoritatea guvernelor, întreprinderilor și oamenilor nu au găsit, cum am văzut, altă cale decît să trateze răul tot cu rău: nu aveți destule venituri pentru a trăi? Îndatorați-vă. Sunteți prea îndatorați? Este urgent, vi se explică, să

vă îndatorați și mai mult pentru a putea onora scadențele. Vă temeți iarăși că nu vă veți putea plăti toate aceste datorii? Nu vă neliniștiți! Există instrumente financiare noi, care amână scadențele dumneavoastră pentru mai târziu sau care vă permit chiar să vă vindeți datoriile unor terți, care se vor descurca mai bine. Vă temeți pentru viitorul climei? Al locurilor de muncă? Al penuriilor? Nu, nu dați ascultare celor înclinați să se jelească! Distrăți-vă, uitați-vă la filme sau la seriale, jucați jocuri video, petreceți un timp plăcut pe rețelele sociale și nu vă mai gândiți la toate astea. Iar dacă totuși vă gândiți, vi se vor recomanda câteva droguri, mai mult sau mai puțin legale, mai mult sau mai puțin letale. Iar dacă nu doriți nici să vă distrați, nici să vă drogați, atunci resemnați-vă și lăsați-i să acționeze pe cei care știu ce fac... Lăsați-i pe politicieni să îi desemneze pe țapii ispășitori, să-i alunge pe străini, să elimine personalitățile sau pe cei ce aduc știri proaste.

Așadar, chiar dacă unii guvernanți, unele întreprinderi, unele persoane sînt mult mai lucide, prudente și pozitive și chiar dacă unii intelectuali, profesori, jurnaliști, activiști, militanți, politicieni strigă în gura mare adevărul despre nebunia lumii, lumea nu mai este, în ansamblul ei, decît o

gigantică piramidă a lui Ponzi, în care singura diferență dintre guvernării actuali și dl Madoff este că dl Madoff se află în închisoare. Și că, deocamdată, piramida mai stă în picioare.

De fapt, următoarea criză financiară mai poate fi amînată, cîteva luni, cîtiva ani, prin continuarea politicilor actuale și creșterea datoriilor. Atît timp cît creșterea economică va continua, cît încrederea piețelor se va menține și va rămîne disponibilă o finanțare ieftină a tuturor categoriilor de datorii și deficite.

În tot acest timp, se vor face averi noi, uriașe, inovații majore sau anecdotice vor ocupa avanscena, aclamate de omnipotenți optimiști, pentru care o criză este inimaginabilă. Iar acolo unde popoarele se vor simți în mod deosebit frustrate, se vor găsi – s-au găsit deja – cîtiva demagogi care să le indice cine poartă răspunderea printre străini sau omnipotenții de dinainte.

O criză financiară va urma în mod inevitabil într-o bună zi. Ea va avea o amploare inedită, mai teribilă decît cea din 2007, de vreme ce nu vor mai exista aceleași instrumente ca atunci pentru a o întîrzia: nu va mai fi posibilă îndatorarea publică și scăderea ratelor dobînzii. Va interveni din nou un șomaj masiv, vor urma falimente în

serie, expulzări în masă, interdicții bancare, ceea ce va declanșa o criză economică, apoi una socială.

O criză politică este și ea inevitabilă. Și ea va putea fi amînată și mai mult în țările din Occident, precum Franța și Germania, care vor ști să lase frontierele deschise și ale căror instituții vor fi destul de solide pentru a rezista în fața valului populist, tentațiilor xenofobe și protecționiste. Totuși, dacă nu va exista destulă atenție, dacă concentrarea bogățiilor și dezastrul ecologic vor fi lăsate să se agraveze, ultimele democrații vor sfîrși și ele prin a se prăbuși, provocînd izbucnirea unor confruntări pe care le credeam încheiate.

Următoarea criză geopolitică mai poate fi încă amînată, cu condiția resemnării Statelor Unite în fața preluării controlului de către Asia sau printr-o tresărare economică și politică a Europei.

În sfîrșit, criza tehnologică și criza ecologică mai pot fi încă amînate, prin încetinirea dezvoltării inteligenței artificiale, prin dezvoltarea mai mult sau mai puțin masivă a energiilor regenerabile și prin eforturi considerabile pentru a economisi materiile prime.

Nimic din toate acestea nu va fi suficient. Nu ar însemna decît continuarea, pe alte

căi, a actualelor manevre de amînare. Cu alte forme de divertisment ce rămîn de inventat și care vor apărea rapid. Mai mult, cum am văzut, încercarea de a rezolva separat cele opt crize va provoca agravarea uneia prin rezolvarea alteia.

Astfel încît, de teamă că ne-am îndrepta spre tot ce e mai rău, nimeni nu va întreprinde nimic. Sau aproape. Va urma paralizia, de teama de a nu fi măturați de un tsunami.

Și, în timpul acestei clipe de suspans, în care începem deja să pătrundem și care se poate termina în orice moment, bătăliile fundamentale se vor desfășura în culise: tehnologice, științifice, industriale, culturale, sociale, ideologice, ecologice, politice, geopolitice. Ele vor fi dăunătoare în special pentru Europa, care este prada altor două mari puteri, China și Statele Unite, iar ele vor cădea la înțelegere pentru a o jefui și a prelua de la ea ceea ce le poate întări, întîrziind propria lor confruntare.

Putem așadar să ne liniștim la gîndul că, încă cîteva luni, cîteva ani, nici una dintre cele opt crize nu se va declanșa. Și mulți vor continua să privească, fără a se neliniști prea tare, cum se acumulează datoriile, cum crește șomajul, cum se adîncesc inegalitățile, cum sporesc penuriile, cum se accentuează

tensiunile și încăierările, cum prețul materiilor prime urcă vertiginos, cum încep lipsurile de apă potabilă, cum migrațiile se accelerează, cum clima devine insuportabilă. Nu se vor gândi prea mult la toate astea, atît timp cît divertismentul va reuși să îi facă să uite de frica de viitor.

Capitolul 8

Care este scenariul declanșator?

Cele expuse pînă acum ar fi putut, ar fi trebuit să declanșeze deja una sau alta dintre cele opt crize posibile. Chiar dacă, în anumite regiuni ale lumii, optimismul este de rigoare, chiar dacă există locuri fără șomaj, unele fără deficit, iar altele fără probleme ecologice majore, situația globală a lumii este foarte gravă, iar perspectivele, încă și mai grave; în fiecare zi apar noi semne, care confirmă cele mai întunecate pronosticuri. Totuși, nu s-a declanșat încă nimic extraordinar. Pentru că instrumentele la care se recurge pentru a amîna scadențele sînt gigantice. Și, în scurt timp, vor fi și mai uriașe.

Nu contează; într-o situație atît de instabilă, cel mai mic incident serios, care ar determina pierderea încrederii finanțatorilor și a popoarelor în capacitatea sistemului de a se autoregla, ar putea declanșa un val de panică ce ar duce, în cea mai mare parte

a lumii, la o criză, mai întâi financiară, apoi, ca într-un efect de domino, la cîteva dintre celelalte şapte. Iar în ipoteza ultimă, cea în care nu se va fi luat nici o măsură de protecţie, s-ar înlănţui toate cele opt, într-un scenariu catastrofic, în care civilizaţia occidentală ar dispărea într-o prăbuşire mai întâi economică, apoi socială şi politică şi în care guvernări totalitare şi autarhice ar avea de gestionat crize geopolitice şi ecologice majore.

Această din urmă ipoteză nu mai este neverosimilă. Ea este chiar absolut probabilă dacă amînările vor continua pe termen lung.

Iată cîteva dintre evenimentele ce ar putea să o declanşeze. Ele sînt mai mult sau mai puţin probabile, pe termen scurt sau mediu. Dacă ignorăm acest avertisment, toate se vor produce într-o bună zi. Şi altele, dintre cele mai puţin verosimile, mai puţin apăsătoare, ar putea avea aceleaşi consecinţe dramatice. Tot aşa cum o minusculă bulă poate face ca un balon prea umflat să explodeze.

O prăbuşire a valorii activelor

Într-o bună zi, într-o lună sau peste cinci ani, cineva se va speria în faţa valorizării

excesive a întreprinderilor, cotate sau necotate, mai ales în domeniul tehnologiei. Și, pentru a nu pierde totul, pentru a nu rămîne printre cei din urmă care cred că prețul activelor lor poate urca pînă la ceruri, acționarii și creditorii vor vinde tot, chiar și în pierdere. Semnele sînt deja perceptibile în modul în care unele întreprinderi mari, mai ales americane, încep să aibă greutăți în propria finanțare.

O ușoară cădere a cursurilor ar putea, în aceste condiții, să determine vânzări masive și necontrolate ale tuturor titlurilor din posesia tuturor întreprinderilor, ceea ce ar duce la o catastrofă în spirală. Toți s-ar repezi să vîndă, așa cum se repede lumea la ieșirea dintr-un mare magazin în care s-ar fi declanșat un incendiu. Patrimoniile bursiere ar putea pierde o treime din valoarea lor în cîteva zile.

Criza ar putea fi declanșată, ca acum doisprezece ani, și de pierderea încrederii băncilor în capacitatea gospodăriilor de a-și plăti împrumuturile, în special creditele studenților și creditele pe automobile în Statele Unite, care, cum am văzut, sînt exorbitante, așa cum erau acum doisprezece ani împrumuturile din imobiliar. Băncile ar fi imediat obligate să provizioneze pierderi imense, iar solvabilitatea lor ar fi mai mult decît amenințată.

Într-unul sau altul dintre cazuri, ar începe, ca acum doisprezece ani, o criză financiară. Dar, spre deosebire de ce s-a petrecut atunci, guvernării nu ar mai putea să recurgă la instrumentul creșterii datoriei publice, nici la cel al scăderii ratelor dobânzii: cea dintâi este deja prea mare, iar cealaltă este deja prea redusă. Iar criza aceasta ar derapa rapid înspre o criză economică, socială și politică.

O creștere bruscă a ratei dobânzilor pe termen lung

O pierdere a încrederii în cele mai îndatorate întreprinderi sau în țările aflate în aceeași situație ar putea atrage după sine, la cererea creditorilor, o creștere a ratelor dobânzii pentru împrumuturile lor. Piețele și-ar putea reevalua atunci ansamblul politicilor dobânzilor, cu mai multă exigență, determinînd creșteri mult mai rapide decît cele ce se întrevăd azi; cei mai nesiguri debitori nu ar mai găsi finanțări convenabile. O astfel de creștere ar putea strangula întreprinderi, țări și gospodării, care nu ar mai fi capabile să-și respecte scadențele. Ea ar antrena, printr-un efect de simetrie,

o prăbușire a cursurilor acțiunilor, ca în timpul precedentei crize.

Pentru a se proteja, băncile ar înceta să împrumute întreprinderilor cu grad prea înalt de risc. Ironie: ele ar fi atunci ultimele care ar muri, pentru că vor fi fost primele care s-au protejat, după precedentă criză, prin sporirea rezervelor lor.

Utilizarea algoritmilor de predicție ar exacerba comportamentele docile de pe piețe. În special toate produsele structurate, bazate pe vânzarea cu opțiuni sau a unor strategii de investiții complete, elaborate cu cheltuieli foarte mici și cu un efect de levier mare, ar accelera criza. Aprecierea valorii lor viitoare ar deveni atunci explozivă.

Dacă o astfel de criză s-ar declanșa prin suspiciunea vizavi de valoarea unei întreprinderi, ar fi fără îndoială vorba de o întreprindere necotată din țările emergente, ele însele foarte îndatorate. Sau de unul dintre fondurile specializate în investițiile în astfel de întreprinderi.

Dacă o astfel de criză ar afecta mai întâi o țară, ea ar începe fără nici o îndoială în Italia, dacă aceasta ar decide să pună în practică începînd din 2019 întregul său program economic. Situația aceasta ar declanșa imediat o criză politică a Uniunii Europene.

O criză politică a Uniunii Europene

Cel puțin patru conjuncturi ar putea duce într-o bună zi la o criză ucigătoare pentru Uniunea Europeană.

Dacă actualul guvern italian ar hotărî să își aplice în totalitate programul, acesta nu ar putea fi aprobat de ceilalți membri ai zonei euro, care ar propune sancționarea sa. Roma ar avea atunci dificultăți să găsească finanțările necesare pentru deficitul său, iar ratele împrumuturilor sale ar crește exponențial. Italia ar cere atunci finanțare de la BCE, care, într-o primă fază, i-ar acorda-o, sub forma unor împrumuturi de la băncile sale, pentru a proteja întreg sistemul european; însă negociind, în limitele propriului mandat, o reevaluare a cheltuielilor sale bugetare.

In fine, dacă nu ar avea loc o puternică intervenție a instituțiilor zonei euro, cu sume mult mai importante decît în cazul Greciei, și dacă Italia ar persevera în continuare în punerea în practică a programului său, ea ar trebui să revină, pentru a se putea finanța, la moneda ei națională. Noua monedă italiană ar fi imediat depreciată în raport cu euro. În mod anticipat, chiar dacă o astfel de criză ar amenința, cetățenii italieni și-ar

retrage economiile de la băncile italiene pentru a nu se expune unei conversiuni forțate a sumelor lor în euro într-o viitoare monedă italiană devalorizată. Prin urmare, economia italiană s-ar prăbuși, chiar înainte de punerea în practică a programului respectiv și a ieșirii din zona euro.

Resursele piețelor financiare s-ar refugia atunci în țările cele mai stabile ale zonei euro; ele ar putea chiar renunța la sprijinul acordat Franței, anticipând că, în scurt timp, ea ar putea avea soarta politică și economică a Italiei.

În această situație, sectorul bancar francez, apoi cel european s-ar prăbuși, antrenând și un segment al sectorului bancar american, precum și economiile țărilor în curs de dezvoltare care sunt cele mai expuse la schimburile și la capitalurile internaționale. Ar rezulta o criză economică și socială mondială majoră.

Un alt scenariu ar fi legat de soarta refugiaților provenind din Africa: fără a aștepta ca la sfârșitul secolului 4 miliarde de persoane să populeze Africa, dezorganizarea guvernelor africane, în special în regiunea Sahel și a Africii de Est, la care s-ar adăuga războaiele și dezordinea climatică ar putea determina, în viitorul apropiat, migrarea a zeci de milioane de persoane spre Magreb.

Ele ar încerca apoi să traverseze Marea Mediterană. Într-o astfel de situație, reacția Uniunii Europene nu ar putea să rămână, pe termen lung, doar una de natură diplomatică sau administrativă: după ce vor fi eșuat în obținerea unui acord privitor la distribuirea refugiaților, fără a fi reușit nici să creeze centre de primire la vecinii lor, țările membre ale Uniunii Europene ar sfârși curînd prin a recurge la o reacție polițienească, dacă nu chiar militară. Forțele armate europene i-ar respinge, în toate modurile posibile (inclusiv prin instrumente brutale, utilizate deja de Libia și Algeria, în tăcerea generală), pe africanii care și-ar încerca totuși norocul. Apoi, am asista la intervenția diverselor marine militare europene pentru a respinge ambarcațiunile migranților, utilizînd, la limită, focuri de armă împotriva lor sau măcar focuri de avertisment. Iar dacă fluxul tot nu este oprit (de exemplu, dacă Turcia deschide frontierele și lasă să plece spre Europa milioanele de refugiați pe care îi mai adăpostește), chiar și celor mai generoși dintre europeni le va fi greu să nu se împotrivească acestor sosiri. Panica se va extinde asupra piețelor, moneda euro va fi atacată, investițiile străine în Europa ar fi încetinite. Am asista la o creștere a ratelor dobînzilor pentru împrumuturi;

deficitele Bătrînului Continent ar fi mai dificil de finanțat. De astă dată, o criză geopolitică va fi provocat o criză financiară, apoi economică și socială. Situația politică din Europa se va transforma în haos; Uniunea Europeană nu va mai putea fi gestionată.

Un al treilea scenariu de criză existențială a Uniunii Europene s-ar produce în ipoteza în care Germania ar refuza un compromis privitor la diferitele teme aflate în așteptare (de la criza migranților la criza italiană, trecînd prin reforma bugetului european): ne putem imagina atunci cum cancelarul sau succesorul său înștiințează guvernul francez că se află sub o foarte mare presiune politică internă și că nu va putea rămîne în zona euro decît dacă aceasta se reduce la așa-numitele țări „serioase”. S-ar instaura atunci un fel de zonă a mărcii germane, la care nu ar participa decît țările ale căror principii economice de bază ar fi apropiate de cele ale Germaniei. Franța ar face totul pentru a intra într-o asemenea zonă, dar ar trebui fără doar și poate să o părăsească destul de repede, din cauza deficitelor sale bugetare și comerciale. Ar fi sfîrșitul Uniunii Europene.

Și încă un alt scenariu: dacă unul din partidele extremiste ar cîștiga în Franța vreuna din viitoarele alegeri, sau dacă

ipoteza victoriei lor ar deveni credibilă, sau dacă ar cădea la înțelegere pentru a promova un program minimal comun (ale cărui măsuri esențiale ar fi creșterea cheltuielilor sociale și militare, scăderea impozitelor celor mai sărace gospodării, creșterea fiscalității capitalului și refuzul de a aplica majoritatea directivelor europene), toate acestea ar duce, din nou foarte repede, la o fugă masivă a capitalurilor și antreprenorilor în afara țării; la așezarea Franței sub tutela creditorilor săi; și, destul de repede, la sfârșitul zonei euro și al Uniunii Europene.

Într-unul sau altul dintre aceste patru scenarii, țările membre ale Uniunii ar avea de gestionat desfacerea ei, în timp ce alte țări (în special Statele Unite, Marea Britanie, Elveția și China) ar atrage spre ele toate talentele și ar recupera toate firmele europene doritoare să găsească un nou adăpost.

Cel mai verosimil scenariu ar fi generalizarea guvernelor populiste în Europa. Ele sînt deja la putere în Europa de Est și în Italia. Și în Germania s-ar putea ca, într-un viitor apropiat, să vină un asemenea guvern la putere; dacă actualul mandat de cinci ani ar eșua, francezii, credincioși propriei istorii, ar putea (ca acum două secole, cînd au trecut de la Adunarea Legislativă la Convenția Națională) să treacă de la un

degajism *soft* la un degajism *hard*, în care ultimii reprezentanți ai „sistemului” ar fi eliminați în beneficiul noilor conducători, proveniți din una sau cealaltă dintre cele două extreme, întâlnindu-se în ura lor față de un „sistem” de unde ei au descins totuși. Ar fi preludiul la instalarea unor guverne autoritare, care ar putea impune reformele necesare.

Toate guvernele acestea ar pretinde, cum se întâmplă deja în cazul guvernului italian, să hrănească un proiect european. În realitate, politicile lor ar fi, prin chiar natura lor, în conflict unele cu celelalte. Și ar fi necesar puțin timp pentru ca aceste conflicte să determine explozia monedei euro, apoi a ansamblului regulilor pieței unice și ale Uniunii Europene.

Populismul acesta xenofob ar duce și la expulzarea a milioane de străini în afara Europei, apoi la conflicte economice foarte ascutite între țările europene învecinate și chiar, într-un viitor îndepărtat, la un război între ele. Un nou război în Europa.

În alte părți ale lumii, guverne totalitare ar pretinde și ele că se află în cea mai bună poziție pentru a apăra interesele generațiilor viitoare. Ele vor utiliza noile tehnologii, atât de laudate ca instrumente ale libertății, pentru a instala mijloace de

supraveghere și represiune. Vor crea, o dată mai mult, ca acum un secol, o caricatură a viitoarelor instrumente pentru eventualele democrații viitoare.

O criză a dolarului

Mai multe scenarii sînt posibile, care ar însoți accelerarea declinului relativ al Statelor Unite.

Mai întîi, dacă investițiile din Statele Unite ar continua să depășească nivelul economiilor lor interne, atunci țara ar fi constrînsă să importe tot mai multe capitaluri și să înregistreze din această cauză un deficit comercial crescînd, ceea ce, pe termen lung, ar duce în mod inevitabil la căderea dolarului. Pentru a evita acest scenariu, țara ar trebui cufundată în recesiune, într-așa un grad, încît investițiile și importul s-ar prăbuși. Ceea ce ar atrage după sine o creștere a inflației și căderea dolarului; caz în care FED ar crește probabil ratele dobînzilor, ceea ce ar duce la și mai puține investiții, la o creștere economică și mai mică și la mai mult șomaj, ceea ce ar determina în mod mecanic vînzarea masivă a bonurilor de tezaur americane de către investitorii care le dețin; ceea ce, pe

termen lung, ar antrena intrarea în incapacitate de plată a celei mai mari puteri din lume.

Și alte ipoteze ar putea duce la o cădere a dolarului: o înfrângere, militară sau diplomatică, în fața Chinei sau a Coreei de Nord, a Rusiei sau a Iranului (determinînd, de exemplu, plecarea de la guvernare a președintelui Trump), ar putea provoca pierderea credibilității globale a supraputerii, conștientizarea faptului că deficitul bugetar american a scăpat definitiv de sub orice control, incapacitatea guvernului american de a finaliza bugetul, de a plăti salariile funcționarilor săi, de a finanța serviciile sociale, de a întreține armata și închisorile și de a finanța datoria. Apoi, odată cu prăbușirea dolarului, ar urma ruinarea pensionarilor, un șomaj masiv, abandonarea celor mai săraci, o explozie de violență și o evoluție a regimului politic american spre militarizare.

O criză într-o țară periferică majoră

Ne putem imagina o criză financiară și politică într-o țară periferică, adică foarte integrată în economia mondială, precum China, Rusia, Turcia, Brazilia sau Mexicul;

de exemplu, în cazul scăderii masive a cursului petrolului, de care depinde economia multor țări. Sau în cazul unui embargo ce poate duce la o panică legată de economia uneia dintre aceste țări și, prin urmare, la o prăbușire a monedei și a băncilor sale și, prin ricoșeu, a celor din țările bogate care fac comerț cu ea. Criza s-ar putea generaliza la ansamblul țărilor cu același model și ar avea consecințe planetare incalculabile.

Primele semne au apărut odată cu criza lirei turcești, provocată de un contencios cu Statele Unite, care s-a repercutat asupra crizelor băncilor europene care au împrumutat mult Turciei.

O criză a energiei sau a materiilor prime

Un război sau o blocadă în Orientul Mijlociu ar putea declanșa o creștere masivă a prețului petrolului, ceea ce ar putea destabiliza progresiv economia mondială. În special, dacă Statele Unite ar convinge restul lumii să înceteze importul de petrol iranian, sub amenințarea excluderii din sistemul de plăți internaționale în dolari americani. Măsura aceasta ar putea provoca o creștere masivă

a prețului petrolului, pînă la 200 de dolari barilul. Ceea ce ar avea drept consecință o scădere a consumului gospodăriilor din țările importatoare de petrol și, prin urmare, o scădere a creșterii lor economice. O mărire considerabilă a producției americane de petrol de șist ar aduce o compensare parțială și temporară.

Dacă o nouă tragedie s-ar produce la o centrală nucleară, în Franța sau altundeva, ca urmare a unei întrețineri deficitare, sau a unei imposibilități de funcționare din cauza încălzirii unui fluviu din preajma ei, sau a unui atentat terorist bine organizat, atunci ar interveni pierderea imediată a unei surse semnificative de energie, ceea ce ar duce la creșterea masivă a prețurilor, fără a mai pune la socoteală daunele directe cauzate de accident.

În ceea ce privește pămînturile rare, cererea mondială ar putea atinge 300.000 de tone pe an, comparativ cu capacitățile de producție mondiale de aproximativ 210.000 de tone în 2020. Ne-am putea imagina atunci că Republica Democratică Congo sau China blochează exporturile materialelor asupra cărora dețin un cvasimonopol. De altfel, China a demonstrat deja în 2010 că se putea servi de cvasimonopolul ei asupra unor pămînturi rare ca de o armă politică, cînd

a anunțat că va înceta să le exporte spre Japonia dacă aceasta nu va elibera un pescar chinez, ceea ce Japonia s-a grăbit să facă. Prețul unui kilogram de neodim a trecut atunci de la mai puțin de 100 de dolari la 500 de dolari într-un interval de timp foarte scurt. Primii care ar suferi de pe urma unui astfel de blocaj ar fi fără îndoială fabricanții de turbine pentru eoliene, care folosesc un aliaj de pământuri rare neodim-fier-bor, și fabricanții de acumulatori pentru automobile.

O criză climatică

Cu o creștere de 2°C a temperaturilor, calota glaciară ce acoperă pământul Antarcticii de Vest și al Groenlandei, precum și cea a ghețarilor Alpilor, ca și Marea Barieră de Corali ar dispărea, ceea ce ar antrena o creștere a nivelului mării cu cel puțin un metru. Fapt ce va fi însoțit de deplasări ale populațiilor din zonele de coastă; în Asia, 150 de milioane de persoane ar trebui să-și părăsească pământurile; New Yorkul ar fi expus la inundații de amploare critică la fiecare cinci sau douăzeci și cinci de ani, iar catastrofele naturale s-ar înmulți masiv peste tot. Schimbarea aceasta climatică ar

provoca și o intensificare a poluării solurilor: ploile s-ar rări și mai mult în zonele aride și semiaride, înregistrându-se o scădere și mai mare a activităților agricole.

Randamentele agricole ar putea să scadă cu 2% pe an pînă în 2050. În 2050, culturile de porumb ar putea să scadă cu 30% în Africa de Sud, iar culturile agricole de orice fel ar putea să dispară complet în Ciad, Nigeria și Zambia, în timp ce cererea mondială va crește cu 14% în fiecare deceniu, ceea ce ar declanșa o criză alimentară și economică planetară.

Creșterea temperaturilor și a nesiguranței precipitațiilor ar determina o scădere a producției agricole în multe dintre regiunile cele mai sărace, de pînă la 50% în unele țări africane. În Statele Unite, scenariul unei schimbări climatice dintre cele mai severe ar putea produce o pierdere de 20% a venitului în cele mai sărace comitate.

Între 2030 și 2050, dacă schimbarea climei continuă, ea ar produce aproape 250.000 de decese suplimentare pe an din cauza malnutriției, paludismului, diareei și stresului legat de creșterea temperaturii. Răzmerițele foamei ar fi tot mai numeroase. În Sahel, schimbările acestea climatice ar putea crește riscul unor conflicte legate de gestionarea

apei între crescătorii de animale și agricultori.

Dar dacă, și mai rău, temperatura Terrei crește cu 5°C, planeta nu va mai putea adăposti mai mult de un miliard de persoane.

O criză a apei

Dacă nu se trece la un alt model de comportament (și, în special, dacă nu devenim vegetarieni) și dacă nu se înregistrează progrese majore în tehnologiile de desalinizare, apa potabilă va sfârși prin a lipsi în mod dramatic în deceniile următoare.

Ne-am putea imagina că totul va începe printr-o lipsă majoră de apă potabilă într-o regiune, din rațiuni de structură sau din cauza unor conflicte legate de tentativele de apropiere și de deviere a fluviilor: conform unui studiu efectuat de Oregon State University, publicat în *Global Environment Change Journal*, 1.400 de baraje sau proiecte de deviere a apei sînt în curs de elaborare sau de realizare în lume și ar putea genera conflicte, în special în cinci regiuni: Orientul Mijlociu, Asia Centrală, bazinul Gange-Brahmaputra-Meghna, bazinul Limpopo și Orange, în Africa Australă și bazinul Nilului.

În zonele secetoase (Mexic, vestul Americii de Sud, sudul Europei, China, Australia și Africa de Sud), precipitațiile vor scădea, iar penuriile nu vor putea fi compensate printr-o aprovizionare cu apă subterană, din care o treime se află deja în situație de stres.

Nici construirea unui număr mai mare de baraje și de rezervoare nu va fi o soluție, pentru că astfel de opțiuni sînt limitate de aluvionare și de șiroiri.

Africa riscă să fie primul continent atins de astfel de grave crize hidrice, din cauza lipsei capacităților de stocare, a uzinelor de tratate a apei și a uzinelor de desalinizare.

Un mare atentat terorist

Deocamdată, nici un atentat, nici chiar cel de la World Trade Center, nu a avut consecințe economice și politice planetare. Ne putem totuși imagina anumite scenarii în care un mare atentat ar lovi suficient de puternic suprastructurile economiei, încît să întrerupă pe termen lung euforia actuală.

De exemplu, un vapor sinucigaș care se năpustește asupra unui vas de croazieră în Marea Mediterană, sau asupra unui cargobot gigant în Marea Chinei, sau a unui centru financiar european; distrugerea rețelelor

digitale sau a cablurilor submarine ce alimentează cu date piețele financiare de la Londra sau de la New York; distrugerea, printr-un atac cibernetic, a scutului de protecție al unei centrale nucleare franceze sau distrugerea, cu ajutorul unei drone, a unei uzine chimice olandeze extrem de poluante sau a unei gări germane la o oră de mare aglomerație; sau difuzarea continuă a unor știri false. Sau atâtea alte scenarii care ar putea să tulbure, dezvăluindu-ne slăbiciunile, și să submineze încrederea pe care se bazează fragilul echilibru al societății occidentale. Și să cufunde lumea într-o criză globală.

În acest scenariu, un incident geopolitic ar avea efecte semnificative asupra economiei mondiale.

O criză tehnologică

Ne putem teme nu doar că mașinile ar putea prelua locurile de muncă ale oamenilor, dar și că ar putea oferi unora instrumentele necesare unei supravegheri generale a celorlați și da apoi instrucțiuni precise cu privire la ce va trebui să consume fiecare și cum va trebui să se comporte. Până când inteligența artificială ar scăpa de sub controlul stăpînilor ei și ar prelua în întregime

puterea asupra oamenilor, și chiar împotriva lor.

Nenumărate scenarii au fost evocate în acest sens. Ne-am putea imagina, de exemplu, asasinate în serie comise de drone autonome sau preluarea controlului asupra codurilor ce declanșează lansarea rachetelor nucleare de către o inteligență artificială.

Tot astfel, alte tehnologii ar putea avea consecințe dezastruoase: un *blockchain* ar putea oferi pieței controlul general asupra democrației; neuroștiințele ar putea prelua controlul asupra minții umane; nanotehnologiile ar putea produce roboți celulari, înlocuind segmente minuscule din corp sau introducând în el arme explozive de mărimea unui fir de praf; sau ar putea să apară un virus artificial mortal împotriva căruia nu ar exista nici un mijloc de apărare. Și atâtea alte nebunii, cu desăvârșire verosimile pe termen mai mult sau mai puțin scurt. Concretizarea lor ar pune masiv la îndoială încrederea în progres.

O confruntare militară a marilor puteri

În starea actuală a lumii și a problemelor nerezolvate, diverse scenarii militare ar putea și ele să aprindă butoiul cu pulbere.

Majoritatea sînt legate de confruntarea dintre China și Statele Unite pentru supremația în Oceanul Pacific.

Ne putem teme mai întîi de o confruntare sino-americană directă în Marea Chinei, de exemplu, dacă Statele Unite ar dori să ia apărarea Taiwanului sau dacă insula ar dori să-și declare explicit independența față de China continentală. Sau dacă Statele Unite ar urma să se afle, în virtutea jocului alianțelor, în situația de a apăra Taiwanul sau Coreea de Sud sau Japonia împotriva unei agresiuni chineze, care ar putea fi declanșată de un litigiu privind proprietatea asupra unor insule. Sau dacă Statele Unite ar dori să mențină trecerea prin Marea Chinei Meridionale, prin care tranzitează 90% din comerțul exterior al Chinei, 30% din traficul maritim mondial și mai bine de jumătate din tonajul de petrol transportat pe mare. Sau să apere libertatea de circulație în Marea Chinei Orientale, unde circulă aproximativ 20% din comerțul mondial; sau strîmtoarea Malacca, între Sumatra, Malaysia și Singapore, pe unde trec anual 65.000 de vase, 20% din transportul maritim mondial, dintre care jumătate din comerțul maritim cu petrol și 80% din importurile de hidrocarburi ale Chinei.

Ne putem teme și că eșecul probabil al negocierilor privind denuclearizarea Coreei

de Nord ar putea împinge Coreea de Sud și Japonia să-și afișeze ambiția de a deveni și ele puteri nucleare, ceea ce China nu ar tolera, determinînd Statele Unite să intervină.

Alte teatre de operațiuni sînt posibile, și toate implică Statele Unite.

O reluare de către Iran a programului său nuclear ar putea fi precedată sau urmată de un atac american sau israelian și de un război care să aprindă întreaga regiune, începînd în special cu un atac al Iranului asupra terminalelor din Golf sau a strîmtoarii Ormuz, pe unde trec anual 2.400 de petroliere ce transportă 30% din comerțul mondial de petrol. Un asemenea conflict ar putea împinge prețul petrolului la niveluri fără precedent, dezorganizînd în totalitate economia mondială.

În sfîrșit, începutul unui război în spațiu între Statele Unite, Rusia și China este posibil.

Într-una sau alta dintre aceste ipoteze am asista la scăderea dolarului, iar ratele dobînzilor ar crește vertiginos. Ceea ce ar face ca situația Statelor Unite să devină insuportabilă, debitorii ar intra în faliment, pensiile în situație de neplată, unele spitale și școli s-ar închide, șomajul ar începe din

nou să crească. Pe termen lung. Ceea ce ar determina o creștere masivă a impozitelor din Statele Unite pentru a putea șterge datoria.

În fine, este posibilă o catastrofă în Marea Mediterană, pe unde tranzitează 30% din comerțul mondial, 130.000 de vase, dintre care 20% petroliere și 30% vase comerciale. Această mare, înconjurată de douăsprezece țări europene, cinci țări africane, cinci țări asiatice și populată pe malurile sale de 425 de milioane de persoane, este cel mai probabil punct al unei confruntări geo-strategice între Nord și Sud. Ar putea fi urmată de un conflict între Israel și Iran sau de prăbușirea regimului algerian.

Și apoi?

Dacă următoarea criză ar începe prin dimensiunea ei exclusiv financiară, am putea spera ca ea să rămână circumscrisă și să nu se transforme într-o criză economică, socială, politică, ideologică, geopolitică, tehnologică sau ecologică. Ceea ce ar fi posibil dacă creșterea economică ar reuși să înghită datoria sau dacă guvernele ar cădea de acord asupra câtorva moratorii. Caz în care,

o dată mai mult, creditorii, adică deponenții, ar fi principalele victime ale crizei. Ceea ce, într-un anume fel, ar fi drept, dat fiind că unii dintre ei au profitat cel mai mult de pe urma sistemului.

Toate acestea s-ar putea întâmpla: încă o dată sau de două ori. Dar nu mai mult: datoriile publice și private devin atît de uriașe, cum am văzut, încît, în scurt timp, nu se va mai putea amîna plata lor (care i-ar ruina pe debitori) sau anularea lor (care i-ar ruina pe deponenți). Doar dacă nu cumva, o dată mai mult, un miracol tehnologic ne va apăra sau un mare conflict va da totul uitării.

Dacă criza financiară ar derapa atunci într-o criză economică și socială și, în consecință, într-un șomaj masiv, nimeni nu știe cum ar putea fi stăpînită: nu va mai fi disponibilă arma sporirii deficitelor publice, nici cea a reducerii ratei dobînzilor. Băncile centrale și guvernele ar fi neajutorate.

Dincolo de crizele acestea, am asista atunci la o recompunere geopolitică a lumii favorizînd Asia, la o contestare globală a sistemelor democratice, la o instalare a unor regimuri despotice în Europa și în Statele Unite, apoi la o victorie a întreprinderilor asupra națiunilor.

Mai mult chiar: cum anumite segmente ale elitei economice din prezent, ale acestei plutocrații care își însușește cea mai mare parte din beneficiile lumii visează să nu mai aibă de gestionat crizele acestea, ca să nu trebuiască să ia decizii nepopulare, ele ar putea să cedeze de bunăvoie puterea, sau măcar în aparență, câtorva tirani populiști (de stînga, de dreapta sau religioși, după caz) și să-i lase pe ei să ia deciziile nepopulare ce se vor impune: anularea datoriilor publice și a unei părți din datoriile private, ruinarea deponenților și a pensionarilor, raționalizarea folosirii apei potabile, interzicerea consumului de carne.

O dată mai mult, am trece, pentru a ieși dintr-o criză, printr-o paranteză totalitară, urmată de unul sau altul dintre războaiele de care am vorbit mai sus. Odată restabilită ordinea și îndepărtat haosul, cei mai bogați ar restaura o aparență de democrație, păstrînd instrumentele de control al ordinii sociale instaurate în timpul parantezei autoritare.

Nu ar fi prima dată cînd o astfel de paranteză ar avea loc, cum am văzut: ieșirea dintr-o criză extrem de dificilă trece adesea printr-o perioadă de totalitarism. S-a întîmplat mai ales după criza din 1907 și cele care i-au urmat, cînd social-democrația

s-a instalat cu prețul a două războaie mondiale, 70 de milioane de morți și a unor dictaturi în toată Europa.

* * *

Majoritatea cititorilor acestor rînduri vor considera că aceste scenarii apocaliptice sînt întru totul excesive și cu totul improbabile. Așa și sînt. Însă ele nu sînt imposibile.

Iar fiecare zi ce trece, fiecare renunțare le fac să devină mai verosimile. Și doar dacă vom înțelege verosimilitatea lor vom putea să acumulăm elementele necesare pentru a le evita.

Fără a masca ceea ce constituie esența dramei noastre: egoismul nostru, care ne face să preferăm prezentul cert viitorului ipotetic. Uitînd că, în scurt timp, nu va mai exista un prezent dacă nu există un viitor.

Dacă acționăm de pe acum, dacă începem de astăzi să deturnăm cursul catastrofelor ce se anunță, eforturile necesare nu sînt încă inaccesibile. Cu cît vom întîrzia mai mult, cu atît ele vor deveni mai inaccesibile.

Și ar mai trebui înțeles că nimic nu este mai dăunător decît să așteptăm ca alții, sau progresul tehnic, sau orice altceva decît noi înșine să rezolve problemele care ne privesc. Iar astăzi tocmai la așa ceva asistăm: lumea

politică nu se preocupă decît de prezent și puțin îi pasă de viitor, care nu constituie pentru ea decît o agreabilă ficțiune.

Capitolul 9

Răspunsul: trei principii, șase acțiuni

În fața tsunamiurilor ce ne amenință, a catastrofelor ce par de neocolit, a acestor evoluții, barbarii și dereglări al căror control pare imposibil, ce altceva ar fi de făcut decît să ne încredințăm că tot ce s-a spus pînă acum este fals, că analizele de mai sus sînt mult prea pesimiste, că nu trebuie să ne temem de nimic din toate acestea; că putem continua să trăim pe datorie, împrumutînd de la natură și de la generațiile viitoare, să ne distrăm făcîndu-ne mici plăceri, așteptînd ca o soluție să se ivească de altundeva, ca un progres tehnic să rezolve problema, cum s-a întîmplat de atîtea ori în trecut; iar pînă atunci, că este suficient să ne asigurăm împotriva daunelor pentru a fi despăgubiți la nevoie.

Și să considerăm că, dacă din nefericire aceste predicții pesimiste s-ar realiza, ar fi

de ajuns să fie taxați cîțiva bogați pentru ca totul să reintre în normalitate.

Ne putem oare mulțumi cu un asemenea refuz de a accepta realitatea? Ne putem asuma pariul că tot ce s-a spus aici este fals? Ne putem liniști la gîndul că se va întîmpla un miracol? Putem oare crede cu adevărat că statul, sau asigurările, sau averile bogaților de astăzi vor fi suficiente pentru a rezolva problemele de mîine?

Nu, bineînțeles: tot ce am arătat pînă acum nu este, din nefericire, decît mult prea verosimil; și chiar mi-am impus, de fiecare dată, să nu invoc scenariul cel mai extrem. Și chiar dacă probabilitatea unor astfel de crize ar fi foarte mică, ea nu este nici o clipă nulă; și nu ne putem permite să nu o luăm în serios, să nu încercăm să o evităm. Și să facem măcar tot ce se poate pentru a ne pune la adăpost de consecințele ei.

Ne putem noi oare mulțumi să le dăm crezare populiștilor cînd aceștia declară: „Sunteți mințiți. Elita v-a trădat. Ea nu merită altceva decît să fie alungată. Apoi, va fi destul să închidem frontierele pentru a ne regăsi suveranitatea. Și să ne excludem din crizele venite din altă parte”? Astfel de răspunsuri sînt niște escrocherii: capitalismul, piața și forțele care o orchestrează sînt niște mecanisme; ele nu se limitează la

cîtiva omnipotenți, pe care ar fi suficient să-i înlocuim. Mecanismele acestea distrug patrimoniile de orice fel, în special patrimoniile materiale, pentru a extrage din ele fluxuri, din ce în ce mai imateriale, lăsînd în urmă deșeuri din ce în ce mai numeroase; pe termen lung, ele duc la reificarea corpului prin intermediul geneticii și la reificarea minții prin intermediul inteligenței artificiale. Mecanismele acestea sînt planetare. Izolarea nu ne poate proteja de ele.

În statele democratice în special, unde guvernării sînt aleși mai mult sau mai puțin liber, nu ar fi suficient ca responsabili să fie denunțați și apoi înlocuiți: următorii nu ar reuși mai bine, gestionînd aceleași mecanisme, aceleași infrastructuri, aceleași instituții, măturați de aceleași tsunamiuri, moștenitori ai acelorași rătăcirii, dispunînd de la fel de puține mijloace, răspunzînd de aceeași societate. Chiar dacă ar încerca să închidă frontierele în fața ideilor, mărfurilor, capitalurilor, oamenilor veniți din alte părți. Important nu este așadar să fie înlăturați conducătorii, nici chiar să fie taxate masiv personalitățile unei plutocrații triumfătoare (și în mare măsură vinovate). O altă gestionare a aceluiași sistem nu ar împiedica datoriile să crească, diferențele dintre venituri să se adîncească, natura să fie distrusă,

clima să se încălzească, mînia popoarelor să sporească, democrația să fie amenințată, iar contradicțiile fundamentale să se acumuleze. Toate acestea ar deschide doar calea unor noi puteri totalitare, și mai puțin simpatice decît cele de astăzi, care ar denunța țapii ispășitori, i-ar exila, întemnița sau masakra pe cei pe care i-ar desemna drept dușmani ai poporului.

În Franța în special, dacă crizele acestea s-ar concretiza, dacă Europa s-ar desface, dacă populismul ar cîștiga teren, traiul nu va fi suportabil pentru nimeni. În primul rînd pentru cei care dispun astăzi de o brumă de putere sau de influență – economică, socială, politică, intelectuală sau mediatică –, cărora li se va pune în cîrcă responsabilitatea dezastrului. Și cu nimic mai mult, în ciuda euforiei răzbunătoare care va urma unei astfel de evoluții, pentru restul poporului: cei mai săraci, cei mai puțin inițiați vor fi victimele inflației, impozitelor și a fugii capitalurilor și a cadrelor superioare ce va urma. Nici clasele medii nu vor avea parte de rezolvarea problemelor lor și vor fi și ele victimele inflației, șomajului și penuriilor. Pentru a o scoate la capăt, noua putere va desemna noi țapi ispășitori, căutîndu-i tot mai departe, tot mai în adîncul societății franceze. Nimănui nu-i va mai

rămîne, ca pe vremea Revoluției franceze, decît să încerce să „supraviețuiască” așteptînd vremuri mai bune.

Încă nu am ajuns aici. Și pentru a avea cea mai mică șansă să ne protejăm împotriva crizelor ce se anunță și să evităm regimurile totalitare pe care ele le-ar putea genera, trebuie să gîndim cu totul altfel acțiunea individuală și acțiunea colectivă, așezîndu-le într-o cu totul altă paradigmă. Mai întîi în plan individual, de vreme ce nimeni nu poate schimba de unul singur cursul Istoriei. Apoi la nivel colectiv, printr-o acțiune la nivelul întreprinderii, țării și lumii.

Fundamentele unei astfel de strategii se înscriu în cadrul a trei principii pe care fiecare, persoană fizică sau organizație, trebuie să le aplice în permanență și să le popularizeze în jurul său.

Trei principii

Luciditate

În fața diverselor amenințări, nimic nu este mai important decît să nu ne mințim pe noi înșine, să nu închidem ochii, să nu respingem previziunile catastrofice sub pretextul că ar fi exagerate; să nu intrăm în panică

în fața pericolelor, să nu ne liniștim considerînd că va veni de altundeva o soluție; să nu preferăm divertismentul mai curînd decît încercarea de a înțelege; să nu neglijăm analizele complexe sub pretextul că nu am avea timpul necesar pentru a ne strădui să le înțelegem și nici să urmărim evoluția lor.

Va trebui să fim suficient de paranoici pentru a nu ne legăna cu iluzii: nimic nu este mai ucigător decît optimismul stupid, tot așa cum nimic nu este mai demobilizator decît pesimismul resemnat.

Nu trebuie să fim nici optimiști, nici pesimiști, altfel spus, nu trebuie să ne cantonăm în niște atitudini de spectator, ci să fim gata să înțelegem, pînă în semnalele lor cele mai mărunte și cît se poate de rapid, imensitatea pericolelor financiare, economice, sociale, politice, geopolitice, ideologice, tehnologice, ecologice; pentru noi înșine, pentru familiile noastre, pentru țara noastră, pentru contemporani, pentru generațiile viitoare.

Bineînțeles că luciditatea presupune capacitatea de a ști cum să alegi sursele de informații în care să te încrezi. Pentru a nu ne hrăni propriile iluzii la izvoarele cele mai condescendente. Ceea ce presupune exigență și curaj.

În multe circumstanțe istorice analoage, luciditatea a permis multora să supraviețuiască, pentru că au putut reacționa la timp, combătînd sau îndepărtîndu-se de un dezastru ecologic sau de o dictatură: luciditatea nu are nici o valoare dacă nu este pusă în serviciul unei cauze.

Combativitate

Odată ce pericolele au fost analizate, nu trebuie să ne dăm bătăuți, nici să intrăm în panică. Ele trebuie interiorizate, relativizate pentru a înțelege că mai putem încă să le învingem dacă ne păstrăm calmul.

Chiar dacă cele mai multe nu pot fi stăpînite printr-o acțiune individuală, chiar dacă putem avea uneori senzația că ne apasă piciorul unui colos, nu trebuie să ne resemnăm niciodată, nici la suferință, nici la eșec, nici la suportarea consecințelor deciziilor altora. Nu trebuie nici să așteptăm vreodată de la alții, oricine ar fi ei, soluționarea problemelor care ne privesc. Curajul este cheia tuturor acestor probleme.

De fapt, nimic, sau aproape nimic, nu este vreodată pierdut; o soluție, individuală sau colectivă, pentru probleme aparent de nedepășit este aproape totdeauna posibilă. Este suficient, pentru a ne convinge de acest

lucru, să observăm soarta celor mai rele dictaturi: toate sfîrșesc prin a dispărea; chiar dacă după ce au provocat multe nenorociri; chiar dacă mulți eroi au murit pentru a le accelera prăbușirea, în profitul generațiilor viitoare; și chiar dacă, uneori, ele antrenează în căderea lor civilizațiile pe care le-au distrus.

Fiecăruia dintre noi, astăzi, îi revine să acționeze înainte să fie prea târziu. Pentru că acest lucru presupune o energie, o voință, un curaj, chiar o abnegație de nezdruccinat; voința de a face opțiuni, de a căuta soluții, de a implementa tactici și mijloace, chiar și cu prețul sacrificării confortului imediat sau chiar a propriei vieți în interesul generațiilor viitoare.

Pozitivitate

A fi pozitiv înseamnă să nu te resemnezi nici o clipă acceptînd ca generațiile viitoare să trăiască tot atît de prost sau mai puțin bine decît noi. Și să înțelegi că numai încercînd să ameliorezi soarta celor ce ne vor urma poți spera cu adevărat să o ameliorezi pe a ta.

Acest lucru este fundamental. Din tot ce am scris pînă acum, mi-aș dori să rețineți măcar următorul lucru: *nu putem scăpa de o criză, aici și acum, indiferent de natura*

ei, decît acționînd în interesul generațiilor următoare.

Nu este ceva intuitiv: mulți cred că, pentru a supraviețui, trebuie să te îngrijești doar de tine însuși, să examinezi problemele rînd pe rînd cînd devin urgente, fără să te preocupe vreodată de viitorul îndepărtat. Pentru că, cred ei, dacă te gîndești prea mult la viitor, vei eșua în prezent; dacă te preocupe prea mult de protejarea propriului patrimoniu pe termen lung, vei lăsa să scape ocaziile de a obține profit pe termen scurt. Dacă te gîndești prea mult la eventuale catastrofe pe termen lung, vei rata ocaziile de a te bucura de clipa prezentă. Dacă ții prea mult cont de ceilalți, nu vei mai profita de propriile resurse. Dacă privești prea departe în zare, te vei împiedica de prima piatră care-ți iese în cale.

De fapt, nu așa stau lucrurile: ar trebui să fie limpede, după lectura capitolelor precedente, că, dacă nu ne gîndim la bunăstarea generațiilor viitoare, pregătim pentru noi înșine o viață de iad: dacă generațiile următoare vor trăi mai prost decît noi, cine ne va finanța pensiile? Cine va avea grijă ca clima să fie suportabilă? Cine va menține ordinea și securitatea de care și noi vom avea nevoie? În sfîrșit, dacă ne-am fi gîndit, acum zece, douăzeci sau treizeci de ani, la

generațiile următoare, nu am fi ajuns aici. De exemplu, dacă, în timpul crizei din 2007, ne-am fi gîndit cum va arăta lumea în 2018, nu am fi acționat atît de rău, mulțumindu-ne să protejăm patrimoniile vîrstnicilor de ieri în detrimentul tinerilor de azi, adică noi înșine.

Profitul cel mai consistent îl faci gîndindu-te la valorizarea pe termen lung a propriilor economii. Numai asigurîndu-te la maximum împotriva tuturor pericolelor poți acționa în mod eficient. Numai acționînd preventiv în numele tuturor poți evita să suferi tu însuși. Numai educîndu-i pe tineri poți crea condițiile necesare dezvoltării unei societăți senine, libere și înstărite, de pe urma căreia vei profita și tu. Numai privind în depărtare poți vedea la timp piatra din calea ta și să o ocolești. Numai schiorii care se gîndesc la poarta următoare vor trece fără să cadă prin cea pe care o traversează. Numai jocheii care se gîndesc la gardul următor vor sări cu bine peste gardul de dinaintea lor. Numai finanțatorii care știu să investească în întreprinderile aflate la început de drum fac adevărate averi. Numai părinții care se ocupă de viitorul copiilor lor reușesc ei înșiși. Numai cetățenii care vor să se gîndească la interesele generațiilor următoare votează în conformitate cu propriul interes.

Luciditate. Combativitate. Pozitivism. Pe aceste trei principii trebuie să se întemeieze acțiunea. Ea trebuie să se descompună în șase etape: analiza riscurilor, găsirea unor aliați, acțiunea pozitivă, dezinvoltura, pregătirea pentru orice eventualitate, inclusiv pentru o confruntare; și, ultim resort, dacă nimic altceva nu mai este posibil, și dacă este posibil: plecarea.

Și aici, nu am putea continua decît cu generalități, care ar trebui precizate în fiecare caz particular. Deosebind punerea lor în practică de o persoană, o întreprindere, un stat sau lumea întreagă.

Nu mă voi ocupa aici decît de reacțiile necesare în confruntarea cu cele opt crize evocate mai sus. Chiar dacă cele trei principii și cele șase acțiuni ce decurg din ele oferă și un excelent cadru pentru acțiunea împotriva unei boli, sau a unei despărțiri, sau a unei suferințe de orice fel.

Șase acțiuni pentru o protecție personală

În fața celor opt crize posibile, nu trebuie să vă așteptați la recomandări detaliate privind plasamentele financiare. Există enorm de multe metode în acest sens. Am vorbit

despre ele în alte cărți (printre care *Survivre aux crises* și *Peut-on prévoir l'avenir?*). Iar acestea constituie meseria a numeroși oameni, care știu mult mai bine decât alții nu doar să profite de circumstanțe și să câștige averi de pe urma unei scurte variații a cursului unei acțiuni sau obligațiuni ori a unui titlu complex fabricat pornind de la pariuri asupra evoluției acestor valori, dar și să își apere portofelul și pe cel al altora de consecințele unei crize financiare.

Aici este vorba de ceva mult mai important: de protejarea anticipată împotriva eventualelor consecințe ale uneia dintre cele opt crize profunde despre care a fost vorba mai sus. Nu doar de o criză financiară. Și nu doar prin asigurări, chiar dacă este, desigur, esențial să fie făcute când riscurile fac parte dintre cele ce pot fi asigurate.

Orice acțiune concretă va trebui precizată în funcție de țară, de nivelul și natura patrimoniului, de datorii, de venituri, de meserie, de situația familială, de competențele fiecăruia. Este limpede că un miliardar californian va trebui să facă mai puține eforturi pentru a se pregăti să înfrunte cele opt crize decât un copil refugiat într-o tabără de refugiați din Sudan. Și că nu te poți proteja în același fel dacă ești jurnalist la Nice, pensionar la Avignon, muncitor la Lille,

inginer la Toulouse, editor la Paris, întreprinzător la Bondy, funcționar la Clermont-Ferrand, medic la Havre, țăran la Cusset, avocat la Lyon, pescar la Fort-de-France, profesor în La Réunion.

Și totuși, toată lumea trebuie să respecte aceleași reguli și să întreprindă următoarele șase acțiuni.

1. Analiza riscurilor

Prima dintre acțiunile individuale ce trebuie întreprinse constă în a înțelege prin ce anume sîntem expuși riscului de a fi atinși individual de una sau alta dintre cele opt situații de criză și a reflecta la condițiile ce trebuie reunite pentru a-i supraviețui. În mod straniu, foarte puțini sînt cei care își impun aceste acțiuni, fie chiar și numai o dată în viață: să evalueze prin ce anume o criză financiară sau economică, socială, politică, ideologică, tehnologică, geopolitică, ecologică ar pune în pericol un element din propria situație (veniturile, pensia, patrimoniul, locul de muncă, statutul, locuința, cadrul de viață, libertatea de expresie, libertatea de mișcare, posibilitatea de realizare, propria fericire și a celor apropiați).

Pentru aceasta, vor trebui evaluate, la intervale regulate, consecințele asupra

ansamblului condițiilor de viață ulterioare reducerii creșterii economice, creșterii șomajului, creșterii prețului materiilor prime sau al produselor agricole, creșterii impozitelor, creșterii ratei dobânzilor, evoluției cursurilor Bursei, progresului tehnic perturbator, închiderii frontierelor, exacerbarii xenofobiei, creșterii violenței, evoluției fiscalității, instalării la putere a unui guvern xenofob, periclitării democrației, accelerării crizei climatice sau unei penurii ori a alteia.

Consecințele acestea pot fi, desigur, greu de evaluat și vor fi extrem de variate în funcție de poziția ocupată în societate: o criză financiară nu va avea aceleași consecințe asupra unui depunător sau a unui debitor, asupra unui acționar sau a unui salariat. O criză economică nu-i va atinge în același mod pe un inginer și pe un țăran. O criză socială nu-i va atinge în mod uniform pe un funcționar și pe un muncitor precar. O criză politică nu-i va atinge în același mod pe un militar de carieră și pe un militant. O criză geopolitică nu va avea aceleași consecințe indiferent de țara în care trăiești și de probabilitatea de a fi antrenat personal într-un conflict armat. Tot astfel, consecințele unei crize ecologice nu vor fi aceleași pentru toți, indiferent de locul de

baștină și de mijloacele de care dispui; în orice caz, nu de la început.

Trebuie așadar să petreci mult timp, la intervale regulate, în a face astfel de analize asupra propriei persoane și a celor apropiați. Este într-adevăr foarte important să procedezi astfel. Îți vei da astfel seama destul de repede care sînt propriile slăbiciuni, în confruntarea cu una sau alta dintre aceste amenințări: dacă ești foarte îndatorat cu dobîndă variabilă, o criză financiară poate fi fatală. Dacă ai un loc de muncă foarte precar, o criză economică poate fi periculoasă. Dacă nu ești acoperit de asigurări de șomaj, o criză socială poate fi foarte gravă. Dacă patrimoniul, în caz de criză politică, nu este decît unul imobiliar, o plecare va fi dificilă. Dacă nu dispui de competențe suficiente, o criză tehnologică poate fi foarte supărătoare. Dacă locuiești în preajma unui baraj, o creștere a nivelului apei poate fi fatală.

2. Acțiunea pozitivă: protejarea drepturilor generațiilor următoare

În fața acestor riscuri, odată ce au fost evaluate, trebuie acționat cît mai rapid; în interesul generațiilor viitoare, ceea ce reprezintă, cum am văzut, cea mai bună cale de a acționa în propriul interes.

În fața pericolului crizei financiare, trebuie început cu protejarea propriului patrimoniu, dacă dispunem de unul, împotriva riscurilor de prăbușire a valorii sale: cel ce deține o locuință să se gândească că valoarea ei nu este stabilită decît în momentul vînzării ei și, prin urmare, să aleagă totdeauna momentul în funcție de această eventualitate; cel ce deține economii financiare să nu aibă încredere în gestionari excesiv de speculativi, ci să se gândească la ce ar dori să revină generațiilor viitoare. Nimic? Mult? Puțin? În orice caz, nu prea multe datorii, nici fiscale, nici bancare (sînt mulți cei ce procedează astfel). Numai acționînd în acest fel va fi protejat propriul patrimoniu pentru o durată de viață care ar putea fi mult mai lungă decît se estimează: cei care nu se gîndesc decît la interesul lor imediat se trezesc adesea în lipsuri dacă viața lor ajunge să fie mai lungă decît s-ar fi așteptat. În cazul unui debitor, ar trebui să nu contracteze datorii cu rată variabilă, pentru a nu fi prins în capcana unei creșteri a ratelor dobînzilor.

În fața riscului unei crize economice, este esențială pregătirea pentru meserii noi și favorizarea la maximum a educației generațiilor următoare. În fața riscului unei crize

sociale, este necesară o pregătire pentru a putea schimba locul de muncă. În fața riscurilor tehnologice, este necesară o pregătire pentru o nouă meserie. În fața riscului unei crize ecologice, nu trebuie locuit într-o zonă inundabilă sau în preajma unei păduri deosebit de vulnerabile la incendiu.

În sfârșit, va trebui consacrată o sumă semnificativă pentru asigurări, pentru propria persoană și pentru cei apropiați. În special, pentru a acoperi riscurile economice și sociale.

3. Găsirea unor aliați

Va fi mai ușor de răspuns acestor amenințări dacă vom fi știut să construim, în vremuri senine, alianțe și prietenii. Este prin urmare esențial să nu ne închidem, să nu credem că izolându-ne ne vom descurca la nevoie. Să nu credem că ceilalți ne sînt neapărat dușmani și că o vom scoate mai bine la capăt luîndu-le ce au sau împiedicîndu-i să reușească. Dimpotrivă, răspunsul se află în crearea unor rețele cu persoanele care reușesc. Și, în special, rețele construite mult înainte de momentele dificile. De aici și importanța analizei riscurilor în amonte față de acțiune.

Și, pentru aceasta, trebuie să cercetăm, în fiecare situație, pentru fiecare criză

potențială, de ce anume aliați putem dispune. Aliații pot fi familiari, amicali, profesionali, financiari, asociativi, sindicali, politici; ei pot ajuta la protejarea unor economii, a unui loc de muncă, a unei pensii. Și, mai mult, a unor libertăți sau a unui mediu înconjurător. Înscrierea într-o acțiune colectivă este atunci esențială. Chiar și în cazul celor care s-ar considera sceptici față de orice altruism, este foarte important, la modul egoist, să se alăture unui partid, unui sindicat, unuia sau mai multor ONG-uri. Experiența dovedește de altminteri că, adesea, vechii dușmani devin, în caz de criză, cei mai buni aliați și că trebuie făcut totul pentru alierea cu cei care ar putea deveni viitori dușmani.

4. Răsturnarea situației

Dacă circumstanțele se agravează, va trebui căutat un răspuns complet nou: lichidarea portofoliului, vânzarea apartamentului, schimbarea meseriei sau a modului de viață, eliminarea constrângerilor, o transformare individuală profundă. Unii așa procedează, părăsesc o existență care nu le mai convine pentru a trăi o alta. Uneori în același loc, alteori în cu totul altă parte. Adesea pentru că se gîndesc la interesul copiilor lor, cărora nu le oferă cea mai bună viață cu putință.

Adesea o criză personală sau una din cele opt crize colective funcționează ca un declanșator al acestei necesități. Este ceea ce am numit altundeva „Evenimentul” care te împinge să „devii tu însuși”.

Pentru aceasta, trebuie mai întâi făcute exerciții de simulare a acestor schimbări. Apoi urmează punerea lor în practică. La toate nivelurile propriei vieți.

5. Dansul de lângă ușă

Dacă, în ciuda tuturor acestor gesturi, nimic nu garantează că dezastrul ar putea fi evitat, trebuie să plecăm? Nu încă... Trebuie oare să renunțăm la viață, la a profita de lume, de creșterea cursurilor de la Bursă, de plăcerile naturii? Fără îndoială, nu imediat.

O metaforă ne poate ajuta să înțelegem: planeta seamănă cu o sală de bal, cu dansatori și dansatoare încântătoare, cu un bufet minunat, cu draperii și niște candelabre ce amenință permanent să le dea foc. Și cu o singură ieșire. Ce e de făcut? Să te repezi afară? La urma urmelor, de ce să nu mai profiți puțin de petrecere, atît cît se mai poate? Așa că, măcar un timp, dansezi lângă ușă. Și, dacă nu am reușit să îndepărtăm candelabrele de lângă draperii și să deschidem o altă ușă, pentru noi și pentru ceilalți,

măcar să profităm de bal, pregătindu-ne să plecăm dacă situația ar deveni de nesuportat.

Dacă continuăm metafora, trebuie să ne apropiem și de ușă: dacă crizele precedente iau o întorsătură proastă, dacă vedem cum norii se îngrămădesc și dacă criza se limitează la un teritoriu anume (de exemplu, o criză economică, politică sau ecologică circumscrisă), trebuie, înainte să fie prea târziu, să ne pregătim să părăsim locul dramei ce va urma. Și, pentru aceasta, să ne desprindem de orice patrimoniu imobiliar și de orice plasament ce nu poate fi lichidat cu ușurință, precum investițiile în întreprinderi necotate; și să împrumutăm cât mai mult posibil. În sfârșit și în special, să alegem cum să plecăm, unde să plecăm, când să plecăm și cum să trăim în noua reședință.

Nu trebuie să plecăm totuși imediat: la urma urmelor, poate că o criză nu va veni niciodată – sau va veni foarte târziu – și mai putem încă continua traiul acolo unde ne aflăm, fără să ne lăsăm prinși în capcana unei situații care să devină fără speranță.

6. Plecarea

Uneori, odată ce s-au epuizat toate celelalte soluții, nu mai rămîne nici o altă pentru noi înșine și pentru cei apropiați decît plecarea,

exilul, mutarea într-un sat învecinat sau pe un alt continent.

Eu am trecut printr-o astfel de situație: dacă părinții mei nu ar fi părăsit foarte curînd ținutul natal, pe care o revoluție și un război civil începeau să-l pustiască, destinul meu ar fi fost cu totul altul. Și le sînt nețărmurit de recunoscător pentru că au avut viziunea amenințării, îndrăzneala de a voi să îi scape și spiritul practic de a fi procedat în acest sens mult înainte de a fi prea tîrziu și în cele mai bune condiții cu putință. Plecarea nu are de altfel nici un sens decît dacă este o acțiune pozitivă: părinții mei au hotărît să părăsească pămîntul strămoșilor lor gîndindu-se la copiii lor. Deși mulți le spuneau că el va rămîne pentru noi un fel de paradis terestru.

În circumstanțe analoage, așa va trebui procedat: într-o situație confuză, cînd nu mai este nimic de așteptat, pentru sine însuși și pentru cei apropiați, de la un anumit teritoriu, cînd să te lupți la fața locului este zadarnic, plecarea este singura, ultima soluție.

Fuga este o tentație naturală. Milioane de persoane procedează astfel anual. Adesea din motive nepotrivite. Nu mă refer aici la o fugă de responsabilitate, ci, dimpotrivă, la a pleca pentru a fi responsabil.

Dacă te afli într-un loc infernal, deosebit de amenințat de anumite aspecte ale unei crize (de exemplu, dacă trăiești într-o dictatură, sau într-o situație de foamete, sau într-o țară unde este cu neputință să sperici lucrurile se vor schimba, să faci studii, sau unde apa va începe să lipsească, unde nu există acces la educație, sau faci parte dintr-o minoritate amenințată), atunci plecarea constituie o formă de apărare legitimă, recomandabilă în cel mai înalt grad. Chiar și cu riscul propriei vieți. Pentru a o salva pe cea a copiilor tăi. Și, bineînțeles, în acest caz, trebuie să găsești locul unde să pleci și, odată ajuns acolo, să te porți ca un musafir respectuos față de cei ce vor să te primească.

Totuși, plecarea nu este o soluție universală: majoritatea provocărilor despre care a fost vorba aici sînt mondiale, nu poți fugi de încălzirea climatică, nici din calea unui război cu adevărat planetar. Nici chiar cei mai bogați nu se vor putea pune la adăpost. Iar fantasma unor nababi de astăzi, care visează să trăiască pe Marte, este semnificativă pentru conștientizarea acestor riscuri și pentru voința de a-i lăsa pe ceilalți în voia sorții.

Poate că, într-o bună zi, dacă continuăm tot așa, planeta va deveni un asemenea iad, încît va fi rezonabil să încercăm a o părăsi; pînă atunci însă, Pămîntul este paradisul, iadul și închisoarea noastră. Depinde de noi să facem din el un spațiu al libertății generațiilor viitoare, pentru propria noastră bunăstare. Depinde de noi să acționăm astfel încît fuga să nu devină necesară și, în același timp, imposibilă și să acționăm la nivel individual și colectiv, înainte de a ne trezi într-o închisoare în flăcări.

Dacă ar fi să reiau metafora sălii de bal, nu trebuie să ne mulțumim cu protecția personală; mai trebuie și să-i alertăm pe toți ceilalți, cu grija de a nu produce panică. Să îndepărtăm candelabrele de lîngă draperii, să construim o ieșire de urgență.

Șase acțiuni de prevenție colectivă într-o întreprindere

Aceleași principii de acțiune sînt aplicabile atît unei întreprinderi, cît și celor care o conduc. Chiar dacă nu poți să propui aceeași strategie de apărare unui IMM din Bretania, unui startup de la Aix-en-Provence sau filialei franceze a unei multinaționale americane,

cele șase acțiuni evocate mai sus trebuie să le orienteze strategia.

1. Analiza riscurilor

În primul rând, trebuie înțelese eventualele consecințe ale tuturor formelor de criză posibile asupra cifrei de afaceri, rentabilității și trezoreriei întreprinderii: scăderea cererii, închiderea frontierelor, taxe vamale mai mari, creșterea costului materiilor prime, creșterea costului creditului, reducerea de către bănci a liniilor lor de credit, retragerea investitorilor spre fondurile proprii, fiscalitate insuportabilă, inovație majoră la un concurent, fuga cadrelor superioare, incendiu, conflict, modificarea climei.

Prea puține întreprinderi fac acest gen de exercițiu, de altminteri vital. Doar băncile, sub presiunea autorităților de reglementare, îl fac în mod regulat.

Pentru a proceda în acest sens, trebuie reluate scenariile din capitolul precedent pentru a vedea cum ar reacționa întreprinderea la fiecare dintre ele. Atunci, în loc să se mulțumească cu alcătuirea unor bugete optimiste, pe un an sau pe cinci ani, destinate bancherilor sau investitorilor, se cuvine ca întreprinderile să elaboreze și altfel de bugete, care să integreze o măsurătoare cuantificată a respectivelor riscuri: Care ar putea fi creșterea costului materiilor prime? Care ar

putea fi creșterile prețurilor subcontractanților? Cît de mare ar putea fi scăderea cererii? Care ar putea fi disconfortul colaboratorilor? Ce fel de daune ecologice? Ce fel de inovații ale concurenților? Care ar fi riscurile unor conflicte sociale? Ce colaboratori-cheie ar putea pleca?

Se vor putea descoperi astfel punctele nevralgice și sectoarele unde întreprinderea trebuie întărită.

Iar întreprinderea nu trebuie să se mulțumească cu măsurarea consecințelor asupra profitului sau dividendelor acționarilor săi. Ea trebuie și să înțeleagă impactul asupra colaboratorilor, clienților, mediului înconjurător.

2. Acțiunea pozitivă: protejarea propriilor achiziții și celor ale generațiilor următoare

Odată ce riscurile au fost analizate, întreprinderea trebuie să-și protejeze existența pe termen lung, iar pentru aceasta, să își definească noi investiții, să decidă întărirea acoperirii prin asigurări, a nivelului de pregătire al colaboratorilor, a protecției mediului înconjurător, a dezvoltării inovațiilor pentru a păstra propriile achiziții și pe cele ale generațiilor următoare. Numai dacă se gîndește la cel puțin următorii zece ani, o întreprindere va putea supraviețui săptămîna viitoare. În

general, dacă acționează astfel, ea se transformă radical, sau măcar se pregătește în acest sens.

3. Găsirea aliaților

Întreprinderea mai trebuie să își caute aliați; adică să-i securizeze pe furnizori, finanțatori, subcontractanți, clienți, cadre, ingineri, salariați. Nu este simplu: datorită diviziunii muncii, unele întreprinderi au peste 100.000 de furnizori direcți și indirecti. Întreprinderea trebuie să construiască în permanență și să mențină o rețea de alianțe, să nu se izoleze niciodată, să rămână deschisă și loială față de celelalte întreprinderi, să pîndească schimbările și ideile noi. Și în acest caz, vechii dușmani devin adesea cei mai buni aliați și trebuie făcut totul pentru o alianță cu cei ce ar putea fi viitori dușmani. Întreprinderea trebuie să creeze un climat de loialitate pentru toți cei de care are nevoie pentru a supraviețui, furnizori și clienți.

Chiar dacă nu este necesar ca aceste rețele să fie activate încontinuu, ele trebuie însă întreținute: nu vor putea fi construite în ultima clipă.

4. Răsturnarea situației

Dacă crizele se extind și persistă și dacă inima întreprinderii este atinsă de o inovație

devastatoare, de o pierdere de piețe sau de furnizori, de fiscalitate sau de o nouă reglementare, ea trebuie să poată hotărî o schimbare totală a profilului, pieței, clientelei, surselor de aprovizionare, producției.

De exemplu, o firmă care produce țigări sau băuturi gazoase trebuie să aibă în vedere că acestea vor fi în curînd interzise și să nu se mulțumească doar cu presiuni pentru a amîna inevitabilul. O întreprindere puternic afectată de digital, precum sectorul hotelier, trebuie să acționeze de urgență, oferind alte servicii celor care călătoresc, sau să facă cu totul altceva. O întreprindere de automobile trebuie nu doar să se orienteze cît mai curînd către vehiculele autonome și electrice, dar și să se gîndească la piețe radical diferite, precum purificarea aerului, utilizîndu-și în acest sens tehnologiile.

Majoritatea întreprinderilor care există de mai bine de douăzeci de ani au procedat în acest sens măcar o dată în existența lor. Iar ele acționează astfel pentru că se gîdesc fără încetare la pericolele viitorului. Unele acționează în permanență, prin schimbări homeopatice, care le determină, în virtutea apariției constante de noi produse, să se transforme încontinuu. Altele își schimbă brusc specificul, trecînd într-un interval de cîteva luni de la producția de conținători

la cea de conținuturi, de la siderurgie la turism, de la fizic la digital.

5. A fi cât mai nomad cu putință

Cînd o întreprindere este prea legată de un loc anume (un restaurant, un magazin, un hotel), el însuși deosebit de amenințat de o criză specifică, financiară, economică, socială, politică, ecologică, atunci ea trebuie să se pregătească pentru o mutare.

De exemplu, o firmă instalată într-un loc insalubru, sau într-un context urban aflat în declin, sau în preajma unei uzine poluante, ori pentru că fiscalitatea amenință să devină spoliatoare, sau pentru că securitatea personalului nu mai este asigurată, sau din orice alt motiv, trebuie să se pregătească să plece. Pentru aceasta, ea nu trebuie să fie decît locatară în spațiile sale, să nu aibă legături prea puternice cu un loc anume și să verifice disponibilitatea principalilor colaboratorilor față de o plecare.

Uneori, situația este mai dificilă cînd identitatea întreprinderii este legată de un loc anume. De exemplu, în cazul unei întreprinderi viticole sau turistice. Pregătirea plecării se poate dovedi mai dificilă într-un astfel de caz, chiar dacă rămîne necesară.

6. Plecarea

În sfîrșit, dacă crizele devin inevitabile și atunci cînd sînt legate de un loc anume, întreprinderea trebuie să se hotărască să plece. Atîtea întreprinderi au murit pentru că un întemeietor nu s-a gîndit la ce ar putea lăsa generațiilor următoare și a preferat să moară la fața locului mai curînd decît să plece la timp.

Unii au reușit să părăsească totul la timp și să își reconstituie activele în altă parte. În acest caz, cele cinci etape precedente capătă întregul lor sens: dacă au fost parcurse cu seriozitate, atunci pregătirea pentru o plecare lipsită de traumatisme a reușit și altundeva există aliați prețioși.

Prevenția colectivă pentru o țară

În fața acestor posibile crize, aplicarea acelorași principii de către o țară implică definirea unui program foarte diferit de cele elaborate de majoritatea partidelor politice și de cele dezbătute în campaniile electorale. De aceea, cartea de față conduce la schițarea unui nou mod de a face politică.

Mai întîi, este important să *se facă o analiză clară* a ceea ce s-ar petrece în țară

dacă una din aceste crize s-ar propaga. Ceea ce nici un partid și nici un guvern nu fac, în nici o țară din lume. Aceasta ar permite reperarea punctelor slabe și elaborarea unui program pentru a le corecta.

Pentru aceasta, trebuie să se recurgă la alte instrumente de măsură. Astăzi, ceea ce distruge patrimoniul pentru a crea fluxuri mărește PIB-ul, în timp ce ceea ce ameliorează patrimoniul diminuând fluxurile reduce PIB-ul.

„Indicele de pozitivitate” al țărilor, așa cum este calculat și prezentat în anexa de la finele cărții noastre, dezvăluie slăbiciunile fiecărei țări în principalele domenii care pot fi atinse de una dintre cele opt crize. El indică în ce măsură sînt pregătite țările. De exemplu, dacă infrastructurile nu sînt rezistente, programul trebuie să urmărească o cît mai bună întreținere a lor. Dacă demografia nu este echilibrată, este necesară o politică familială adecvată. Dacă democrația nu este transparentă, trebuie acționat asupra ansamblului parametrilor care o pot consolida. Dacă sursele de energie sînt în cea mai mare parte axate pe dioxidul de carbon, atunci trebuie făcut totul pentru a le elimina.

În special din cauza datoriilor sale, a structurii sale industriale, a slăbiciunii sistemului

său de educație, Franța este prost clasată din punctul de vedere al acestui indice și se află într-o poziție nemulțumitoare pentru a rezista crizelor financiare, economice și sociale. Ea pare a fi într-o poziție mai bună pentru a rezista celorlalte crize. Ea poate lua exemplu, în multe privințe, de la țările scandinave, mult mai avansate când e vorba să ia în calcul interesul generațiilor viitoare și care au inițiat de multă vreme virajul necesar ieșirii din capitalism, pentru a se îndrepta spre o economie pozitivă.

Apoi trebuie formulat un program și acționat *în funcție de interesul generațiilor viitoare*. Iar în această direcție nu ducem lipsă de propuneri. În cazul Franței, trebuie acordată prioritate educației, în special celei a păturilor defavorizate. Trebuie asigurată gratuitatea bunurilor esențiale. Trebuie făcut totul ca fiecare să poată avea acces la diversele forme ale puterii; trebuie susținută demografia, pentru a putea finanța pensiile; trebuie întărite peste tot asigurările, declarate obligatorii, interzicându-se exonerarea unora; trebuie redusă datoria publică, trebuie, în orice caz, luată decizia ca ratele să fie fixe atît timp cît sînt mici; și ea trebuie să fie folosită mai ales pentru finanțarea infrastructurilor; trebuie să i se ofere fiecăruia posibilitatea de a-și dezvolta

competențele și capacitatea de inserție de-a lungul întregii sale vieți profesionale; trebuie regândite locuințele astfel încât să devină economice din punct de vedere energetic; trebuie dezvoltate masiv transporturile în comun; trebuie să ne îndreptăm cât mai rapid spre o agricultură bio și o reducere masivă a consumului de carne; trebuie protejate pădurile și resursele de apă; trebuie redusă masiv dependența de energia fosilă și irosirea materiilor prime; trebuie organizată capturarea și stocarea emisiilor de CO₂ în timpul combustiei materiilor fosile; trebuie încurajată reciclarea bunurilor de consum, în special a celor ale căror componente implică intervenția pământurilor rare. Și multe alte acțiuni.

Găsirea aliaților

Și în această direcție, identificarea riscurilor duce la o bună delimitare a modurilor de a ne proteja.

În cazul Franței, principalii aliați se află în Europa, unde se aflau cei mai vechi dușmani ai ei, și în Africa, unde s-ar putea afla cele mai teribile amenințări în viitor.

Europa este în mod deosebit amenințată de competiția geopolitică mondială. În caz de criză, Statele Unite și China vor veni să jefuiască întreprinderile, talentele și resursele

Europei, care nu va avea, pentru moment, mijloacele de a rezista în fața amenințărilor viitorului: următoarea criză financiară va mătura băncile; următoarea criză economică va mătura cele mai performante întreprinderi ale sale; următoarea criză socială va mătura actualele instituții; următoarea criză geopolitică va mătura suveranitatea ei. Pentru a putea rezista la toate acestea, este în interesul Franței să facă tot ce se poate pentru a întări legăturile cu vecinii săi europeni și pentru a înființa instituțiile necesare, economice, politice și militare, în folosul unui proiect ce ar face din Europa avangarda revoluției pozitive, revoluție care să slujească generațiile viitoare și să protejeze identitatea sa.

Pentru Franța, Africa este al doilea partener major în confruntarea cu toate aceste crize.

De acolo ar putea veni majoritatea crizelor următoare: în Africa s-ar putea declanșa uriașe mișcări migratorii și o criză ecologică majoră; mișcări teroriste, fundamentaliste sau comunitariste ar putea porni spre Mediterana și spre Franța.

Tot acolo se află majoritatea pământurilor rare vitale pentru industria franceză. Și tot acolo se află principalele șanse de dezvoltare: spațiul francofon ar putea furniza

bazele unei industrii a digitalului de talie mondială; clasa de mijloc africană ar putea furniza formidabile potențialități de piață pentru întreprinderile franceze.

Înnodarea, cît mai curînd, a unor legături solide, pe termen lung, dezinteresate cu aceste țări constituie cheia bunăstării franceze de mîine; ar fi un exemplu deosebit de grăitor în favoarea altruismului individual.

A fi flexibil și mobil

Într-o lume unde totul se schimbă cu mare viteză, în special în materie de tehnologie, este fundamentală, pentru protejarea de crizele următoare, privilegierea unei economii a mișcării mai degrabă decît a rentei. Din acest punct de vedere, Franța are multe de făcut. Ea trebuie să înceteze să mai întoarcă spatele imensei sale fațade maritime și să-i utilizeze toate potențialitățile. Trebuie să-și dezvolte porturile și folosirea fluviilor. Trebuie să încurajeze cultura deplasării pînă la – și inclusiv – în artă și urbanism, educație și prevenție medicală: deplasarea trebuie să devină o plăcere, și nu o constrîngere.

Ultimele două căi sînt inoperante: o țară nu poate pleca. Nu se poate muta; invers,

ea trebuie să vegheze ca locuitorii săi să nu fugă și, dimpotrivă, să atragă talentele.

Prevenția colectivă la nivel mondial

Umanitatea este amenințată, cum am văzut, de aceste diverse crize, în chiar existența ei.

Ea nu se poate totuși muta, dar poate încă scăpa de tragedia ce se anunță, cu condiția de a conștientiza riscurile enunțate aici și de a acționa cât mai rapid cu putință, în interesul generațiilor următoare.

Pentru a evita cu adevărat crizele, trebuie schimbat modelul de dezvoltare, de alimentație și de producție, prin adoptarea unei atitudini pozitive. Ceea ce poate avea loc doar la nivel planetar. Îmbunătățirea nivelului de trai nu ar mai implica distrugerea naturii, nici chiar consumul irațional de materii prime.

În acest scop, sînt necesare multe decizii, și ele sînt posibile fără ca aceasta să implice iluzoria instalare a unui guvern planetar.

Deciziile acestea presupun acțiunea neobosită a fiecăruia dintre noi, în calitatea noastră de cetățeni ai lumii. Fără să așteptăm ca alții să acționeze în locul nostru. Nimic nu este mai rău, am mai spus-o, decît

să aștepti de la alții rezolvarea propriilor probleme.

Printre aceste acțiuni, unele pot fi întreprinse de fiecare dintre noi, chiar dacă nu vor avea un impact decît dacă cei care acționează sînt foarte numeroși.

Altele ar presupune, pentru a avea un efect, un consens din partea principalilor conducători ai întreprinderilor și țărilor.

Printre cele dintîi: să nu mai folosim materiale plastice, să consumăm cît mai puțin zahăr, sare și pește; și deloc carne. Să privilegiem cumpărarea unor bunuri foarte durabile și reciclabile. Să ne pregătim să trăim frugal și să ne simțim astfel împliniți.

Printre celelalte: să fie elaborate standarde bancare și extrabancare pentru a fi stăpînite giganticele fluxuri financiare care circulă pe planetă și amenință să o destabilizeze; să fie impus peste tot un preț al dioxidului de carbon de cel puțin 40 de euro tona; să fie interzis progresiv, la nivelul întregii planete, consumul de carne și să se reducă progresiv șeptelul de bovine și ovine; să fie creată și finanțată, dacă este posibil peste tot, o asigurare de pensie și o acoperire de sănătate universală; să se înlesnească accesul la cele mai bune metode de diagnoză medicală și biologică; să se

furnizeze tuturor un venit minim în schimbul unei formări neîncetat aduse la zi; să se elaboreze și să fie respectată o cartă etică pentru a pune inteligența artificială, nanotehnologiile și biotehnologiile în serviciul tuturor. În sfârșit, și poate în special, să fie privilegiată o utilizare necomercială a timpului prin educarea în spiritul creativității și al altruismului.

Ni s-ar putea părea că toate acestea sînt irealizabile. Nu este așa. Dar ar putea deveni, peste douăzeci de ani, dacă nu se întreprinde nimic pînă atunci. Dacă acționăm, sînt convins că secolul următor poate fi uimitor prin pacea, fericirea și seninătatea puse la îndemîna tuturor.

Și, mai ales, nu vă descurajați: începeți deîndată să transpuneți în practică principiile și acțiunile evocate mai sus. Vorbiți despre toate acestea cu cei din jurul vostru. Iar data următoare cînd veți îndeplini un act oarecare, așezați-l în perspectivă și întrebați-vă dacă înrăutățiți lumea sau dacă, dimpotrivă, o ameliorați.

Și mai ales: priviți-vă copiii sau nepoții și întrebați-vă în ce an vor avea vîrsta pe care o aveți astăzi. 2050? 2070? Mai tîrziu? Întrebați-vă dacă le puteți lăsa, la acea dată, o lume înfiorătoare; dacă doriți ca ei

să vă blesteme, tot așa cum ați avea destule motive să blestemați generațiile precedente pentru că au acceptat ca lumea să intre într-o astfel de derivă.

Fiecare, desigur, poate pretinde că nu are nici o vină și că nimic nu stă în puterea sa. Trebuie doar să se întrebe dacă a făcut tot ce ar fi putut să facă, dacă face tot ce poate să facă pentru ca aceste coșmaruri să nu devină realitate. Da, stă în puterea noastră.

Nu pretind că am oferit aici răspunsul la toate aceste întrebări, nici o soluție definitivă la toate problemele acestea. Vreau doar să provoc o dezbatere privind provocările acestea imense. Pentru a găsi soluții realiste și pozitive.

Pentru a hrăni dezbaterea aceasta, v-aș fi recunoscător dacă mi-ați scrie (j@attali.com) și dacă mi-ați împărtăși observațiile și ideile voastre. Poate că, împreună, am putea acționa înspre mai binele lumii.

Mulțumiri

Le mulțumesc celor care au acceptat să recitească textul acesta și să îmi împărtășească comentariile lor. Printre mulți alții: Belal Ben Amara, Xavier Botteri, Jean-Philippe Bouchaud, Clément Lamy, Marius Martin, Laurine Moreau, Pierre Moscovici, Laurent Quirin. Le mulțumesc și lui Sophie de Closets și lui Diane Feyel pentru sprijinul lor atît de atent.

Anexe

Anexa 1

Indicatorii ce intră în calculul indicelui de pozitivitate al unei țări

Altruismul dintre generații	Formatarea pozitivă	
	Educația pozitivă	
	Participarea pozitivă	
Altruismul dintre teritorii	Utilizarea pozitivă a resurselor	
	Conexiunile pozitive	
Altruismul dintre actori	Solidaritatea pozitivă	

Sursa: Positive Planet

Anexa 2

Pozitivitatea țărilor din OCDE (2017)

Sursa: Positive Planet

Cuprins

Introducere	7
Capitolul 1. De ce ne-am îngrijora? Totul merge foarte bine!	17
Capitolul 2. Nebunia lumii	29
Capitolul 3. Ambalarea	59
Capitolul 4. Peste tot, manevre de amânare	77
Capitolul 5. Capcana se închide	91
Capitolul 6. Crize majore s-au produs în circumstanțe comparabile	107
Capitolul 7. Cît va mai dura pînă la o criză majoră?	115
Capitolul 8. Care este scenariul declanșator?	121
Capitolul 9. Răspunsul: trei principii, șase acțiuni	149
<i>Mulțumiri</i>	187
<i>Anexe</i>	189

PLURAL

au apărut:

1. Adrian Marino – *Pentru Europa. Integrarea României. Aspecte ideologice și culturale*
2. Lev Șestov – *Noaptea din grădina Ghetsimani*
3. Matei Călinescu – *Viața și opiniile lui Zacharias Lichter*
4. Barbey d'Aurevilly – *Dandysmul*
5. Henri Bergson – *Gîndirea și mișcarea*
6. Liviu Antonesei – *Jurnal din anii ciumei: 1987-1989*
7. Stelian Bălănescu, Ion Solacolu – *Inconsistența miturilor: Cazul Mișcării legionare*
8. Marcel Mauss, Henri Hubert – *Teoria generală a magiei*
9. Paul Valéry – *Criza spiritului și alte eseuri*
10. Virgil Nemoianu – *Micro-Armonia*
11. Vladimir Tismăneanu – *Balul mascat*
12. Ignățiu de Loyola – *Exerciții spirituale*
13. * * * – *Testamentum Domini* (ediție bilingvă)
14. Adrian Marino – *Politică și cultură*
15. Georges Duby – *Anul 1000*
16. Vasile Gogea – *Fragmente salvate (1975-1989)*
17. Paul Evdokimov – *Rugăciunea în Biserica de Răsărit*
18. Henri Bergson – *Materie și memorie*
19. Iosif Sava – *Radiografii muzicale. 6 Serate TV*
20. Gabriel Andreescu – *Naționaliști, antinaționaliști... O polemică în publicistica românească*
21. Stelian Tănase – *Revoluția ca eșec*
22. Nikolai Berdiaev – *Sensul istoriei*
23. Françoise Thom – *Sfârșiturile comunismului*
24. Jean Baudrillard – *Strategiile fatale*
25. Paul Ricœur, J.L. Marion ș.a. – *Fenomenologie și teologie*
26. Thierry de Montbrial – *Memoria timpului prezent*
27. Evagrie Ponticul – *Tratatul practic. Gnosticul*

28. Anselm de Canterbury – *De ce s-a făcut Dumnezeu om?*
29. Alexandru Paleologu – *Despre lucrurile cu adevărat importante*
30. Adam Michnik – *Scrisori din închisoare și alte eseuri*
31. Liviu Antonesei – *O prostie a lui Platon. Intelectualii și politica*
32. Mircea Carp – *„Vocea Americii” în România (1969-1978)*
33. Marcel Mauss, Henri Hubert – *Eseu despre natura și funcția sacrificiului*
34. Nicolae Breban – *Riscul în cultură*
35. Iosif Sava – *Invitații Eutherpei. 8 Serate TV*
36. Arnold Van Gennep – *Formarea legendelor*
37. Claude Karnoouh – *Dușmanii noștri cei iubiți. Mici cronică din Europa Răsăriteană și de prin alte părți*
38. Cristian Bădiliță (ed.) – *Eliadiana*
39. Ioan Buduca – *Și a fost seară, și a fost dimineață*
40. Pierre Hadot – *Ce este filosofia antică?*
41. Leon Wieseltier – *Împotriva identității*
42. * * * – *Apocalipsa lui Pavel*
43. Marcel Mauss – *Eseu despre dar*
44. Eugeniu Safta-Romano – *Arhetipuri juridice în Biblie*
45. Guy Scarpetta – *Elogiu cosmopolitismului*
46. Dan Pavel – *Cine, ce și de ce?*
47. Vladimir Jankélévitch – *Iertarea*
48. Andrei Cornea – *Penumbra*
49. Iosif Sava – *Muzica și spectacolul lumii. 10 Serate TV*
50. Pierre Hadot – *Plotin sau simplitatea privirii*
51. Cristian Bădiliță – *Călugărul și moartea*
52. * * * – *Convorbiri cu Schopenhauer*
53. Dan Pavel – *Leviathanul bizantin*
54. Sorin Antohi – *Civitas imaginalis*
55. Basarab Nicolescu – *Transdisciplinaritatea. Manifest*

56. Emanuel Swedenborg – *Despre înțelepciunea iubirii conjugale*
57. Jacques Derrida – *Despre ospitalitate*
58. Paul Barbăneagră – *Arhitectură și geografie sacră. Mircea Eliade și redescoperirea sacrului*
59. François Furet – *Revoluția în dezbatere*
60. Claude Karnoouh – *Comunism / Postcomunism și modernitate târzie. Încercări de interpretări neactuale*
61. Carlo Maria Martini, Umberto Eco – *În ce cred cei care nu cred?*
62. Romano Prodi – *O viziune asupra Europei*
63. Adam Michnik – *Restaurația de catifea*
64. * * * – *Tony Judt. România: la fundul grămezii*
65. Vladimir Tismăneanu – *Scrisori din Washington. Reflecții despre secolul douăzeci*
66. Basarab Nicolescu – *Noi, particula și lumea*
67. Andrei Cornea – *Turnirul khazar. Împotriva relativismului contemporan*
68. Aleš Debeljak – *În căutarea nefericirii*
69. * * * – *Evangelhia după Toma*
70. Adrian Marino – *Pentru Europa. Integrarea României. Aspectele ideologice și culturale*
71. Paul Ricœur – *Despre traducere*
72. Adrian Marino – *Libertate și cenzură în România. Începuturi*
73. Claude Lévi-Strauss – *Antropologia și problemele lumii moderne*
74. Umberto Eco – *Confesiunile unui tânăr romancier*
75. Claude Lévi-Strauss – *Cealaltă față a Lunii. Scrieri despre Japonia*
76. Moshe Idel – *Evreii lui Saturn. Despre sabatul vrăjitoarelor și șabatianism*
77. Claude Lévi-Strauss – *Toți suntem niște canibali*
78. Nadia Anghelescu – *Noi și Orientul arab*
79. Ștefan Lemny – *Sensibilitate și istorie în secolul XVIII românesc*
80. Aslı Erdoğan – *Acum nici tăcerea nu-ți mai aparține*

81. Valeriu Gherghel – *Roata plăcerilor. De ce n-au iubit unii înțelepți cărțile*
82. La Rochefoucauld – *Maxime*
83. Gianfranco Ravasi – *Biblia după Borges*
84. Jacques Attali – *Cum să ne apărăm de crizele următoare*

www.polirom.ro

Redactor: Raluca Tolcev

Coperta: Carmen Parii

Tehnoredactor: Vasilica Zevoi

Bun de tipar: august 2019. Apărut: 2019

Editura Polirom, B-dul Carol I nr. 4 • P.O. BOX 266

700506, Iași, Tel. & Fax: (0232) 21.41.00; (0232) 21.41.11;

(0232) 21.74.40 (difuzare); E-mail: office@polirom.ro

București, Splaiul Unirii nr. 6, bl. B3A, sc. 1, et. 1,

sector 4, 040031, O.P. 53

Tel.: (021) 313.89.78; E-mail: office.bucuresti@polirom.ro

Tiparul executat la S.C. LUMINA TIPO s.r.l.

str. Luigi Galvani nr. 20 bis, sect. 2, București

Tel./Fax: 211.32.60, 212.29.27, E-mail: office@luminatipo.com

„După mai bine de zece ani de la criza din 2007, nu s-a rezolvat nimic. Pretutindeni, soluțiile politice, economice, tehnologice au întârziat: mai mulți bani, mai multe datorii, mai multe amânări, mai multe promisiuni... În speranța că progresul tehnic, creșterea economică sau Providența vor rezolva totul... Problema nu este dacă va exista o altă criză, ci cînd va izbucni ea, ce anume o va declanșa și cum se va desfășura. Eu prezint diferitele scenarii probabile pe termen scurt și urmările lor devastatoare la nivel planetar. Nu e momentul pentru pesimism, nici pentru resemnare, ci pentru acțiunea pozitivă. Este și scopul acestei cărți, care își propune să ne ajute pe toți să ne apărăm de crizele următoare și chiar să luăm din ele ce e mai bun. Unii cred poate că așa ceva este imposibil. Nu este. Ar putea fi peste douăzeci de ani, dacă nu facem nimic pînă atunci. Dacă acționăm, sînt convins că secolul viitor ar putea fi plin de pace, fericire și liniște pentru toți.”

Jacques Attali

EDITURA POLIROM
www.polirom.ro

ISBN 978-973-46-7914-0

9 789734 679140

Carte publicată și în ediție digitală